

N r 3/2023
Czasopismo naukowe
e-ISSN 2300-4673

Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego
w Olsztynie

K

P

P

Kortowski
Przegląd
Prawniczy

KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor naczelny – dr Magda Dziembowska

Zastępca redaktora naczelnego – dr Adrianna Szczechowicz-Raś

Członkowie redakcji – dr Dobrochna Ossowska-Salamonowicz, dr Ewelina Rytelewska

RADA NAUKOWA

dr hab. Bogumił Pahl, prof. UWM, dr hab. Krystyna Szczechowicz, prof. UWM,
prof. zw. dr hab. Wiesław Pływaczewski, dr hab. Maria Szczepaniec, prof. UKSW,
dr hab. Elżbieta Żywucka-Kozłowska, dr Robert Dziembowski,
prof. Josef Čentéš, dr Сергій Банах, dr hab. Сергій Гречанюк, dr Оксана Коваль,
PhDr. Anna Schneiderová, JUDr. Kamila Bubelová, Ph.D., prof. Simone Orlandini, prof. Marco Mariani

RECENZENCI

Lista recenzentów zostanie zamieszczona w ostatnim numerze danego roku

REDAKCJA WYDAWNICZA

dr Joanna Daniluk

PROJEKT OKŁADKI

Zespół Komitetu Redakcyjnego

SKŁAD I ŁAMANIE

Dariusz Walasek

ADRES REDAKCJI

Wydział Prawa i Administracji UWM
10-725 Olsztyn, ul. Obitza 1, pok. 10

Wersją pierwotną (referencyjną) kwartalnika „Kortowski Przegląd Prawniczy”
jest wersja elektroniczna

ISSN 2719-7506 (print)

ISSN 2300-4673 (online)

© Copyright by Wydawnictwo UWM • Olsztyn 2023

Wydawnictwo UWM

ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn

tel. 89 523 36 61, fax 89 523 34 38

www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/

e-mail: wydawca@uwm.edu.pl

Nakład 24 egz. (wersja papierowa); czasopismo dostępne online

Ark. wyd. 10,75 ; ark. druk. 9,25

Druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, zam. nr 806

Spis treści

KAROL DUSZA	
<i>Różnice między Kodeksem karnym z 1997 roku a Kodeksem karnym z 1932 roku</i>	5
ROKSANA JANKOWSKA	
<i>Przyczyny przestępstwa uporczywego nękania</i>	23
MACIEJ JURZYŃSKI	
<i>Kontrola a nadzór w administracji publicznej. Rozróżnienie pojęć na przykładzie wybranych kompetencji wojewody</i>	31
MARCIN KONARSKI	
<i>Wojenne świadczenia rzeczowe dla państwa na ziemiach polskich w latach 1944–1946</i>	47
KACPER KOSTRZEWA	
<i>Przestępstwa dokonywane przy pomocy kasy samoobsługowej – kwalifikacja prawna czynu</i>	69
DOMINIKA MARSZELEWSKA	
<i>Skarga na czynności komornika sądowego</i>	81
DOMINIKA MICHALSKA	
<i>Zjawisko prostytucji – uwarunkowania karnoprawne</i>	93
MIKOŁAJ ORFIN	
<i>Psychologiczny profil zbrodniarzy wojennych</i>	105
RAFAŁ PIETRASZUK	
<i>Opodatkowanie wirtualnych walut podatkiem dochodowym przed i po 1 stycznia 2019 roku</i>	119
SZYMON ŚLIWONIK	
<i>Prawnokarne aspekty rozpijania małoletniego</i>	133

DOI: 10.31648/kpp.8827

Karol Dusza

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID: 0000-0001-9519-030X

carlosdusza1@gmail.com

Różnice między Kodeksem karnym z 1997 roku a Kodeksem karnym z 1932 roku¹

Wstęp

Kodeks Makarewicza wszedł w życie 1 września 1932 r. jako rozporządzenie Prezydenta RP². Dowodem, jak profesjonalnie skonstruowany był ten akt prawny, jest to, że obowiązywał on aż do lat 70. XX w.³, mimo przeprowadzenia zasadniczej zmiany ustroju w latach 50. ubiegłego wieku⁴. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie trzech charakterystycznych zjawisk, które zaszły w obrębie systemu prawa karnego i wpłynęły na treść Kodeksu karnego z 1997 r., różnicując go jednocześnie od kodeksu z 1932 r. Zjawiskami tymi są: umiędzynarodowienie prawa karnego, złagodzenie polityki prawnokarnej względem sprawcy i neutralność obyczajowa części szczególnej kodeksu z 1997 r.

¹ Materiał badawczy niniejszej pracy stanowią: rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U. z 1932 r., Nr 60, poz. 571), dalej: d.k.k., w brzmieniu na dzień 1 września 1932 r. i ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 1997 r., Nr 88, poz. 553 ze zm.), dalej: k.k., w brzmieniu na dzień 5 marca 2023 r., więc w brzmieniu uwzględniającym najnowsze zmiany w prawie karnym przeprowadzonych tzw. nowelą lipcową w 2022 r.

² Prezydent RP – na mocy art. 5 akapit trzeci ustawy z dnia 2 sierpnia 1926 r., zmieniającej i uzupełniającej Konstytucję Rzeczypospolitej z dnia 17 marca 1921 r. (Dz.U. z 1926 r., Nr 78, poz. 442), oraz art. 1 ustawy z dnia 2 sierpnia 1926 r. o upoważnieniu Prezydenta Rzeczypospolitej do wydawania rozporządzeń z mocą ustawy (Dz.U. z 1926 r., Nr 78, poz. 443) – zyskał prawo do wydawania rozporządzeń z mocą ustawy. Nie był to jedyny przypadek regulowania ważnych obszarów systemu prawnego bezpośrednio przez władzę wykonawczą. Innymi przykładami może być Kodeks postępowania karnego z 1932 r., Kodeks zobowiązań z 1933 r., Kodeks handlowy z 1934 r., Kodeks postępowania cywilnego z 1930 r., Prawo o ustroju sądów powszechnych z 1928 r. oraz wiele innych rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej. Autor niniejszego artykułu uważa, że był to jeden z przejawów chęci zmiany ustroju II Rzeczypospolitej, kiedy to poczynawszy od 1926 r. obóz sanacyjny rozpoczął przekształcanie ustroju z demokracji parlamentarnej w ustroj prezydencki z elementami autorytarnymi.

³ Art. IV pkt 1 ustawy z dnia 19 kwietnia 1969 r. Przepisy wprowadzające Kodeks karny (Dz.U. z 1969 r., Nr 13, poz. 95).

⁴ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dz.U. z 1952 r., Nr 33, poz. 232).

Umiejscowienie prawa karnego

Początek dążeń wspólnoty międzynarodowej do umiejscowienia prawa karnego można datować na moment zakończenia Wielkiej Wojny. Przejawiały się one się m.in. chęcią pociągnięcia do odpowiedzialności za wybuch tej wojny cesarza II Rzeszy Wilhelma II Hohenzollerna (art. 227 traktatu wersalskiego⁵), jak i niemieckich zbrodniarzy za popełnienie zbrodni wojennych (art. 228 traktatu wersalskiego). Niestety, zarówno cesarz, jak i zbrodniarze wojenni uniknęli odpowiedzialności. Dopiero po zakończeniu II wojny światowej zaszedł udany rozwój analizowanej dziedziny prawa – tak w kwestii ścigania przestępców (np. poprzez powstanie międzynarodowych trybunałów, jak np. Trybunał Norymberski, Trybunał Tokijski⁶; kilkadziesiąt lat później powstał Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze), a także w kwestii ochrony praw człowieka, wpływając jednocześnie na sytuację prawną skazanych (np. poprzez rozpowszechnienie gwarancji prawnokarnych dotyczących zasady humanitaryzmu w zakresie odbywania kary). Próżno szukać międzynarodowej współpracy państw w sądeniu przestępców czy chronieniu ich praw podczas wykonywania kary na poziomie międzynarodowym w roku 1932 (jednak nie można zapominać o istnieniu międzynarodowej współpracy policyjnej w zakresie ściganiu przestępców – Interpol powstał już w roku 1928⁷).

Natomiast przejawami umiejscowienia obecnego polskiego prawa karnego są:

- podwyższenie standardu prawnej ochrony zasady humanitaryzmu,
- międzynarodowa procedura ochronna ww. standardów zasady humanitaryzmu,
- funkcjonowanie Międzynarodowego Trybunału Karnego w Hadze.

Bez wątpienia kodeks z 1932 r. realizował zasadę humanitaryzmu (niewyrażonej co prawda *expressis verbis*). Świadczy o tym: wyjątkowość występowania kary śmierci (w przypadkach typów czynów zabronionych zagrożonych karą śmierci sąd zawsze mógł alternatywnie skazać oskarżonego na karę śmierci albo na karę więzienia⁸), istnienie instytucji warunkowego zawieszenia wykonania kary⁹ i przedterminowego warunkowego zwolnienia¹⁰.

⁵Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 r. (Dz.U. z 1920 r., Nr 35, poz. 200).

⁶P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe prawo karne*, Warszawa 2020, s. 22.

⁷Hasło: Interpol, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Interpol;3915160.html> (dostęp: 1.03.2023).

⁸Na gruncie kodeksu z 1932 r. kara pozbawienia wolności miała dwa oblicza: kary aresztu (kary niehańbiącej, dla przestępców niezdemoralizowanych) i kary więzienia (przeznaczonej dla przestępców wymagających poprawy lub izolacji od społeczeństwa) – zob. J. Jamontt, *Podstawowe zasady nowego prawa karnego obowiązującego w Polsce*, Warszawa 1932, s. 40 i 44.

⁹Rozdz. IX d.k.k.

¹⁰Rozdz. X d.k.k. Zob. także: K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 2009, s. 289. Zasada humanitaryzmu obowiązywała również na gruncie procesu karnego poprzez obowiązkowe odroczenie wykonania kary pozbawienia wolności dla osoby chore umysłowo lub ciężko fizycznie do czasu ich wyzdrowienia (art. 538 Kodeksu postępowania karnego z 1928 r.) – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. Kodeks postępowania karnego, w brzmieniu na dzień 5 października 1932 r. (Dz.U. z 1932 r., Nr 83, poz. 725), dalej: d.k.p.k. Istniała również możliwość odroczenia wykonania kary pozbawienia wolności z powodu ciężkich skutków dla rodziny skazanego w przypadku jej natychmiastowego wykonania (art. 539 d.k.p.k.). Warto także wspomnieć o możliwości odroczenia wykonania kary śmierci na chorych obłożnie i umysłowo do czasu ich wyzdrowienia (art. 536 d.k.p.k.) oraz o obliatoryjnym odroczeniu wykonania kary w przypadku kobiet „brzemiennych” do upływu trzech miesięcy „po rozwiązaniu” dziecka i kobiety, o ile to dziecko pozostawało przy życiu (art. 537 d.k.p.k.).

Obecnie obowiązujący Kodeks karny również realizuje zasadę humanitaryzmu, stwierdzając to już *expressis verbis* w art. 3. Jednak w odróżnieniu od poprzedniego stanu prawnego obowiązywanie tej zasady w polskim porządku prawnym zagwarantowane zostało wieloma aktami międzynarodowymi, takimi jak: Europejska karta praw człowieka¹¹ (art. 3 EKPC: „Nikt nie może być poddany torturom ani niehumanicznemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu”), Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych¹² (art. 7 MPPOiP: „Nikt nie będzie poddawany torturom lub okrutnemu, niehumanicznemu albo poniżającemu traktowaniu lub karaniu”), Powszechna deklaracja praw człowieka¹³ (art. 5 PDPC: „Nie wolno nikogo torturować ani karać lub traktować w sposób okrutny, niehumaniczny lub poniżający”) oraz Konwencja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r.¹⁴ Warto zauważyć, że treść art. 40 Konstytucji RP¹⁵ pokrywa się z treścią art. 7 MPPOiP i art. 5 PDPC (ręczony zapis w Konstytucji RP brzmi: „Nikt nie może być poddany torturom ani okrutnemu, niehumanicznemu lub poniżającemu traktowaniu i karaniu. Zakazuje się stosowania kar cielesnych”). Mając na uwadze wcześniejszą datę uchwalenia MPPOiP oraz PDPC, można sądzić, że polscy projektodawcy obowiązującej ustawy zasadniczej posiłkowali się tą ważną normą prawa międzynarodowego – w przypadku MPPOiP – jak i zapisem PDPC¹⁶.

W tym miejscu należy zauważyć, że obecny system polskiego prawa karnego opiera się na normach prawa międzynarodowego postulujących zasadę humanitaryzmu. Normy te obowiązują zarówno na poziomie traktatowym (np. MPPOiP), jak i na poziomie konstytucyjnym (poprzez wkomponowanie w art. 40 Konstytucji RP tożsamego zapisu, który zawarty jest w art. 7 MPPOiP). Zapewniono tym sposobem jednostkom ludzkim najwyższy (bo konstytucyjny) poziom ochrony prawnej zasady humanitaryzmu. Jest to ewidentne polepszenie pozycji prawnej oskarżonych i skazanych w porównaniu ze stanem prawnym z dnia 1 września 1932 r.

Polepszenie prawnej sytuacji skazanych lub oskarżonych obecnie ma wymiar realny w tym znaczeniu, że mogą oni – w razie złamania ich praw – zaskarżyć organy państwowe do europejskiego międzynarodowego trybunału, jakim jest Europejski Trybunał Praw Człowieka (dalej: ETPCz). ETPCz rozstrzygał już wiele skarg indywidualnych osadzonych skierowanych przeciwko organom państwowym (art. 34 EKPC). Przykładami rozstrzygnięć wydanych na korzyść osadzonych są: wyrok ETPCz

¹¹ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284), dalej: EKPC.

¹² Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r., Nr 38, poz. 167), dalej: MPPOiP.

¹³ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A III z dnia 10 grudnia 1948 r., dalej: PDPC, <https://www.unic.un.org.pl/dokumenty/deklaracja.php> (dostęp: 27.02.2023).

¹⁴ Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanicznego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r. (Dz.U. z 1989 r., Nr 63, poz. 378).

¹⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483).

¹⁶ PDPC nie ma charakteru formalnie wiążącego, w przeciwieństwie do MPPOiP – R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2004, s. 270–271.

z 20 maja 2021 r.¹⁷ (dotyczący stosowania zbyt rygorystycznych środków względem „więźnia niebezpiecznego”, gdzie przekładało się to na za częste kontrole osobiste polegające m.in. na rozebraniu się do naga przez osadzonego), wyrok ETPCz z 5 października 2017 r.¹⁸ (dotyczący również stosowania zbyt rygorystycznych środków względem „więźnia niebezpiecznego”), wyrok ETPCz z 28 maja 2020 r.¹⁹ (odnoszący się do niezapewnienia skazanemu wystarczającego zadośćuczynienia przez sądy krajowego z tytułu przebywania w przeludnionej celi przez okres ponad półtora roku). Natomiast przykładami niekorzystnych dla osadzonych rozstrzygnięć są: wyrok ETPCz z 17 marca 2022 r., sygn. akt 65196/16²⁰ (dotyczący długości postępowania sądowego oraz opieki organów państwowych nad skazanym obciążonym schorzeniami kręgosłupa), decyzja ETPCz z 30 sierpnia 2022 r., sygn. akt 3831/18²¹ (o warunkach przewozu skazanego furgonetką) oraz decyzja ETPCz z 19 kwietnia 2016 r.²² (odnosząca się do sporu o przyznanie osadzonej nieodpłatnie aparatu słuchowego). Brak odpowiednika ETPCz w roku 1932 bez wątpienia pogarszał pozycję prawną osadzonego w porównaniu do pozycji obecnej.

Warto wskazać na obusieczny charakter (z perspektywy osób popełniających przestępstwa) analizowanego zjawiska umiędzynarodowienia – od 2002 r. Polska jest związana Rzymskim Statutem Międzynarodowego Trybunału Karnego²³. Statut ten powołał Międzynarodowy Trybunał Karny (dalej: MTK), który ma za zadanie „wykonywać jurysdykcję wobec osób, które dopuściły się najpoważniejszych zbrodni wagi międzynarodowej, wymienionych w niniejszym statucie” (art. 1 statutu). MTK – w przeciwieństwie do ETPCz – nie sprawuje pieczy nad realizowaniem np. zasad humanitaryzmu przez organy państw sygnatariuszy. Jego zadaniem jest osądzanie oskarżonych, a zakres przedmiotowy jurysdykcji MTK ogranicza się jedynie do czterech rodzajów zbrodni: zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni wojennych i zbrodni agresji²⁴. Jeszcze bardziej zmniejsza rzeczywiste znaczenie MTK fakt, że statut nie został podpisany przez następujące państwa: Chińska Republika Ludowa, Republika Indyjska, Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna i Republika Kuby, natomiast swoje podpisy wycofały Stany Zjednoczone Ameryki (w 2002 r.) oraz Federacja Rosyjska (w 2016 r.)²⁵.

¹⁷ [https://185.49.28.159/detailsetpc/\\$N/9900000000000001_I_ETPC_039496_2017_Wy_2021-05-20_001](https://185.49.28.159/detailsetpc/$N/9900000000000001_I_ETPC_039496_2017_Wy_2021-05-20_001) (dostęp: 5.03.2023).

¹⁸ [https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/\\$N/9900000000000001_I_ETPC_041436_2011_Wy_2017-10-05_001](https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/$N/9900000000000001_I_ETPC_041436_2011_Wy_2017-10-05_001) (dostęp: 5.03.2023).

¹⁹ [https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/\\$N/9900000000000001_I_ETPC_042969_2018_Wy_2020-05-28_001](https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/$N/9900000000000001_I_ETPC_042969_2018_Wy_2020-05-28_001) (dostęp: 5.03.2023).

²⁰ <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/65196-16-zakaz-nieludzkiego-i-poznajacego-traktowania-523416979> (dostęp: 5.03.2023).

²¹ <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/najnowsza-decyzja-europejskiego-trybunalu-praw-czlowieka2> (dostęp: 5.03.2023).

²² <https://arch-bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/europejski-trybunal-praw-czlowieka/aktualnosci/news,8283,najnowsze-orzeczenia-europejskiego-trybunalu-praw.html> (dostęp: 5.03.2023).

²³ Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r., Nr 78, poz. 708).

²⁴ L. Gardocki, T. Gardocka, Ł. Majewski, *Prawo karne międzynarodowe. Zarys systemu*, Warszawa 2017, s. 177.

²⁵ *Ibidem*, s. 174.

Odnosząc się natomiast do lat 20. i 30. ubiegłego wieku, należy zauważyć, że pojawiały się co prawda projekty aktów prawnych umożliwiających osądzenie oskarżonych przed międzynarodowym trybunałem – Izbą Karną przy Stałym Trybunale Sprawiedliwości w Hadze, która funkcjonowała w ramach Ligi Narodów²⁶. Dowodem na to są prace Komisji Prawników pod przewodnictwem P. Descamps powołanej do opracowania statutu Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej (prace zawierały propozycje utworzenia międzynarodowego sądu karnego dla osądzania przestępstw przeciwko prawu międzynarodowemu) oraz projektu międzynarodowego sądownictwa karnego autorstwa H. Bellota w postaci Izby Karnej przy Stałym Trybunale Sprawiedliwości Międzynarodowej²⁷. Jednak żaden z tych projektów nie został wcielony w życie.

Tym samym należy stwierdzić, że na gruncie obecnego stanu prawnego, w przeciwieństwie do tego z 1932 r., zapewniona została współpraca międzynarodowa w sądeniu oskarżonych. Nie wolno jednak zapominać, że jurysdykcja MTK rozciąga się jedynie na cztery wspomniane przestępstwa. Najistotniejszym ograniczeniem funkcjonowania MTK wydaje się brak związania statutem tego trybunału obecnych światowych mocarstw, takich jak: Chińska Republika Ludowa, Stany Zjednoczone Ameryki Północnej, Republika Indii czy Federacja Rosyjska.

Złagodzenie polityki prawnokarna względem sprawcy

Kodeks karny z 1932 r. realizował zasadę indywidualizacji kary, rozumianą nie w znaczeniu uwzględniania okoliczności wpływających na wymiar kary tylko co do osoby, której dotyczą (w przypadku sądenia kilku sprawców przestępstwa), ale w znaczeniu uwzględniania przy wymiarze kary takich czynników, jak: motywacja sprawcy, postać jego zamiaru czy okoliczności popełnienia czynu. Wacław Makowski w swoim komentarzu do kodeksu zapisał: „Na gruncie nowego Kodeksu [z 1932 roku – przyp. autora], jako wyraz nowego systemu prawa karnego, występuje wyraźnie doniosła rola sędziego w zakresie indywidualizacji środków represji przestępcy i zabezpieczenia społeczeństwa”²⁸. Art. 54 d.k.k. stanowił o wymierzaniu kary przez sąd wedle swojego uznania, zwracając jednak uwagę przede wszystkim na czynniki dotyczące sprawcy (np. pobudki, sposób działania i jego stosunek do pokrzywdzonego).

Kodeks karny z 1997 r. również realizuje zasadę indywidualizacji kary w powyższym, tj. zarówno poprzez oddziaływanie motywacji sprawcy na jego odpowiedzialność karną w ogólności (jako element wpływający na stopień społecznej szkodliwości – art. 1 § 2 w zw. z art. 115 § 2 k.k.), ale i też na wymiar kary (art. 53 § 1 w zw. z art. 115 § 2 oraz art. 53 § 2 k.k.).

²⁶ Ibidem, s. 19–20.

²⁷ Ibidem.

²⁸ W. Makowski, *Kodeks karny 1932. Komentarz*, wyd. drugie, Warszawa 1933, s. 8, <https://polona.pl/item/kodeks-karny-1932-komentarz,ODk3NzQ0Njc/9/#index> (dostęp: 5.03.2023).

Oba kodeksy nakazują sędziemu przy wymiarze kary uwzględniać czynniki odnoszące się do motywacji, sposobu działania sprawcy czy sposób życia przed popełnieniem przestępstwa jak i po jego popełnieniu (art. 54 d.k.k. oraz art. 53 § 2 k.k.). Jednak w zakresie polityki prawnokarnej względem sprawcy to obecnie obowiązujący k.k. przyjmuje charakter mniej represyjny niż d.k.k. Przejawia się to przez: likwidację kary śmierci, zwiększenie możliwości orzekania kar nie izolacyjnych i dodanie nowego środka probacyjnego.

Pośród kar zasadniczych kodeks Makarewicza wymieniał karę śmierci (art. 37 pkt a d.k.k.). Groziła ona za nieliczne i poważne przestępstwa – za zbrodnie stanu oraz za zabójstwo²⁹. Makarewicz pisał w swoim komentarzu: „Repertuar środków karnych, postawiony do dyspozycji sędziemu polskiemu przez kodeks karny, jest niezmiernie szczupły: więzienie, areszt, grzywna. O karze śmierci nie ma co wspominać, bo stosowanie jej będzie niezwykle rzadkie”³⁰. Nie oznacza to jednak, że Juliusz Makarewicz nie akceptował tego rodzaju kary. Według Mirosławy Melezini „J. Makarewicz był zwolennikiem kary śmierci. Twierdził, iż utrzymanie kary śmierci jest postulatem społecznego instynktu samozachowawczego”³¹. Autorka podkreśla ponadto, że J. Makarewicz postrzegał prewencję ogólną jako główną funkcję tej kary, natomiast prewencja ta miała oddziaływać odstrasząco na społeczeństwo nie poprzez groźbę faktycznego wykonania tej kary, ale przez samą możliwość jej wykonania³². Wykonanie kary śmierci następowało przez powieszenie (art. 38 d.k.k.), a jej wykonanie pod warunkiem, że Prezydent RP nie skorzysta z prawa łaski (art. 524 d.k.p.k.). Warto w tym miejscu wspomnieć trafne spostrzeżenie Lecha Krzyżanowskiego, według którego dysponowanie przez władzę państwową możliwością skazania przestępcy na śmierć było symptomatyczne dla tego okresu historyczno-politycznego (okres po przewrocie majowym), kiedy to ówczesna ekipa rządząca (tzw. sanacja) dążyła do silnego władztwa państwowego, przejawiającego się właśnie z możliwością orzeczenia najsurowszej kary względem oponentów porządku publicznego³³. Natomiast ewenementem polskiego systemu prawnego od prawie trzydziestu lat jest brak istnienia kary śmierci (która znajdowała się w systemie prawnym aż do roku 1995, została uchylona przez art. 5 ustawy o zmianie Kodeksu karnego z 1995 r.³⁴).

Chociaż zakaz kary śmierci nie został wyrażony na poziomie konstytucyjnym *expressis verbis*, to wedle wyroku Trybunał Konstytucyjnego z 2008 r. zakaz taki wynika z interpretacji zapisów Konstytucji RP: „Z art. 38 Konstytucji, zapewniającego każdemu prawną ochronę życia, wynika zatem m.in. zakaz wprowadzenia do ustawodawstwa

²⁹ Art. 93 § 1, art. 94 § 1, art. 101 § 2, art. 102 i art. 225 d.k.k.

³⁰ J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, wyd. piąte, Lwów 1938, s. 38.

³¹ M. Melezini, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak, M. Gałązka, R.G. Hałas, S. Hysp (red.), *Kodeks karny z 1932 roku*, Lublin 2015, s. 78.

³² Ibidem.

³³ L. Krzyżanowski, *Prawne oraz etyczno-moralne aspekty międzywojennej debaty o stosowaniu kary śmierci w Polsce*, „Rocznik Filozoficzny Ignatianum” 2019, vol. 25, nr 2, s. 127–145.

³⁴ Ustawa z dnia 12 lipca 1995 r. o zmianie Kodeksu karnego, Kodeksu karnego wykonawczego oraz o podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywien i nawiązek w prawie karnym (Dz.U. z 1995 r., Nr 95, poz. 475).

zwykłego kary śmierci, jak również innych instytucji, zakładających umyślne i celowe pozbawienie człowieka życia przez organy państwa (...)”³⁵. Ponadto przystąpienie Polski do Rady Europy wymagało (jako warunek członkostwa w tej organizacji³⁶) późniejszej ratyfikacji protokołu nr 6 do EKPC³⁷ w 2000 r. Protokół zakazywał kary śmierci (art. 1 protokołu nr 6), jednak umożliwiał jej wprowadzenie ustawami za czyny popełnione podczas wojny lub w okresie bezpośredniego zagrożenia wojną (art. 2 protokołu nr 6). Następnie w roku 2013 został ratyfikowany protokół nr 13 EKPC³⁸, który warunkowo zakazuje występowania kary śmierci w porządku prawnym państw związanych dokumentem, wyłączając tym samym poprzedni wyjątek na wypadek wojny (art. 1 i 2 protokołu nr 13).

Innym przykładem umowy międzynarodowej zakazującej sygnatariuszom wprowadzenia kary śmierci do swego porządku prawnego jest drugi protokół fakultatywny do MPPOiP w sprawie zniesienia kary śmierci³⁹, jednakże nie jest to zakaz bezwzględny. Umożliwia on bowiem wprowadzenie dopuszczalności stosowania kary śmierci „(...) w czasie wojny, w wyniku skazania za najpoważniejsze przestępstwo o charakterze wojskowym popełnione czasie wojny” (art. 2 ust. 1 *in fine*), o ile państwo zastrzeże taką wolę w momencie ratyfikacji lub przystąpienia do umowy. Również w Karcie praw podstawowych UE w art. 2 ust. 2 znajduje się zakaz skazywania na karę śmierci oraz jej wykonywania⁴⁰. Tym samym należy stwierdzić, że istnieje europejska tendencja do delegalizowania kary śmierci⁴¹, a Polska w tej tendencji uczestniczy. Nie wolno jednak zapominać o regionalnym charakterze tej tendencji – kara śmierci nadal istnieje w porządkach prawnych takich krajów, jak: Chińska Republika Ludowa, Stany Zjednoczone Ameryki czy Islamska Republika Iranu⁴².

Kodeks karny z 1932 r. realizował zasadę *ultima ratio*. W art. 57 § 2 d.k.k. znajdowała się zasada prymatu kary wolnościowej (grzywny) nad karami niewolnościowymi. Na dzień 1 września 1932 r. na 247 zagrożeń karą w kodeksie Makarewiczka tylko 28 zawierało zagrożenie samoistną karą grzywny, a więc tylko ok. 11%. Natomiast

³⁵ Wyrok TK z 30 września 2008 r., sygn. akt K 44/07, s. 29–30, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20081771095/T/D20081095TK.pdf> (dostęp: 5.03.2023).

³⁶ J. Barcik, *Ochrona praworządności w Radzie Europy i Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem niezależności sądów i niezawisłości sędziów*, Warszawa 2019, s. 2.

³⁷ Protokół nr 6 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, dotyczący zniesienia kary śmierci, sporządzony w Strasburgu dnia 28 kwietnia 1983 r. (Dz.U. z 2001 r., Nr 23, poz. 266).

³⁸ Protokół nr 13 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności dotyczącego zniesienia kary śmierci we wszystkich okolicznościach, sporządzony w Wilnie dnia 3 maja 2002 r. (Dz.U. z 2014 r., poz. 1155).

³⁹ Drugi protokół fakultatywny do Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych w sprawie zniesienia kary śmierci, przyjęty w Nowym Jorku dnia 15 grudnia 1989 r. (Dz.U. z 2014 r., poz. 891).

⁴⁰ Dz.U. UE C 2016.202.389.

⁴¹ M.in. poprzez nadanie przez traktat lizboński Karcie praw podstawowych charakteru prawa pierwotnego w hierarchii prawa unijnego; tendencja ta wykracza poza ramy Unii Europejskiej – należy tu wspomnieć o takich członkach Rady Europy, jak: Ukraina, Turcja czy Azerbejdżan (odwołując się oczywiście do już nabytej wiedzy o warunku członkostwa w tej organizacji, jakim jest zakaz obowiązywania kary śmierci).

⁴² W. Stankiewicz, *Prawomiędzynarodowe uregulowania kary śmierci na świecie*, „Studia Gdańskie. Wize i rzeczywistość” 2013, nr 10, s. 37.

w obecnym stanie prawnym, również zawierającym zasadę prymatu kar wolnościowych (art. 58 § 1 k.k.), na 617 zagrożeń karą aż 124 zawiera zagrożenie samoistną karą grzywny, co stanowi ok. 20%. Jest to wzrost co prawda nieznaczny, jednak już sam układ kar w art. 32 k.k. wskazuje na dyrektywę ustawodawcy stosowania kar łagodniejszych przed surowszymi (zasada *ultima ratio*). *Uzasadnienie rządowego projektu kodeksu karnego* (dalej: *Uzasadnienie*) potwierdza tę tezę: „Ten układ [kar – przyp. autora] ma, wraz z zasadami określonymi w art. 3 i 53–59, wskazywać sędziemu ustawowe priorytety w wyborze rodzaju kary”⁴³. Przeciwny układ (tj. od najsurowszej do najłagodniejszej) znajdował się z kolei w kodeksie Makarewicza. Ponadto obecny Kodeks karny „odziedziczył” po swoim poprzedniku, tj. Kodeksie karnym z 1969 r.⁴⁴, karę ograniczenia wolności (art. 30 § 1 pkt 2 i art. 33 kodeksu Andrejewa), a więc karę o charakterze wolnościowym i nieizolacyjnym. Kodeks z 1997 r. zawiera 121 możliwych zagrożeń samoistną karą ograniczenia wolności. Daje to 245 zagrożeń (ok. 40% wszystkich zagrożeń karą ujętych w formie przepisu karnego) karami nieizolacyjnymi, a więc karą grzywny albo karą ograniczenia wolności, możliwymi do orzeczenia w sposób samoistny, uwzględniając (jest to ważne założenie dla tego rachunku) zasadę prymatu kar wolnościowych.

Tym samym należy stwierdzić, że obecnie obowiązujący Kodeks karny w większym stopniu realizuje zasadę *ultima ratio* oraz zasadę prymatu kar wolnościowych niż kodeks Makarewicza. Jednym z wyraźniejszych tego przejawów jest możliwość skazania oskarżonego na odbycie kary ograniczenia wolności, która jest karą nieizolacyjną. Nie należy jednak zapominać, że kodeks Makarewicza został uchwalony ponad 90 lat temu i na ówczesne czasy był aktem nowatorskim, również pod względem realizacji zasady *ultima ratio*.

Ostatnią zmianą zmniejszającą represyjny charakter obecnego stanu prawnego względem tego z 1932 r. jest przejście przez kodeks z 1997 r.⁴⁵ środka probacyjnego, jakim jest warunkowe umorzenie postępowania. Środek ten polega na warunkowym zwolnieniu od skazania i ukarania sprawcy przestępstwa z uwagi na jego dotychczasową niekaralność za przestępstwo umyślne oraz nieznaczny charakter naruszenia prawa karnego⁴⁶. Zgodnie z *Uzasadnieniem* zaletami tego środka probacyjnego są: brak wymogu przeprowadzania rozprawy głównej, brak stygmatyzacji sprawcy i stosunkowo krótki okres trwania okresu próby (od roku do 3 lat). Z *Uzasadnienia* wynika bowiem, że warunkowe umorzenie postępowania karnego, dzięki swoim zaletom, może konkurować z karą ograniczenia wolności lub karą grzywny. Środek ten jest o tyle korzystny dla sprawcy, że w przypadku pozytywnego odbycia okresu próby sprawca zachowuje status

⁴³ *Nowe kodeksy karne 1997 r. z uzasadnieniami*, Warszawa 1997, s. 137.

⁴⁴ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. z 1969 r., Nr 13, poz. 94), dalej: kodeks Andrejewa.

⁴⁵ Rozdz. IV kodeksu Andrejewa.

⁴⁶ A. Jaworska-Wieloch, *Środki związane z poddaniem sprawcy próbie*, [w:] T. Dukiet-Nagórska, S. Hoc, A. Jaworska-Wieloch, M. Kalitowski, O. Sitarz, L. Tyszkiewicz, L. Wilk, P. Zawiejski, *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, Warszawa 2020, s. 286.

osoby niekaranej, dlatego może uzyskać zaświadczenia o niekaralności z Krajowego Rejestru Karnego. Warunkowe umorzenie postępowania posiada również oblicze resocjalizacyjne, gdyż możliwe jest nałożenie na sprawcę obowiązków, takich jak: poddanie się terapii, poddanie się terapii uzależnień (w szczególności psychoterapii lub psychoedukacji) czy uczestnictwo w oddziaływaniach korekcyjno-edukacyjnych. Istnienie dodatkowego środka probacyjnego wpływa pozytywnie na pozycję prawną sprawców przestępstw, dając im o „jedną szansę więcej” na poprawę swojej sytuacji życiowej. Brak istnienia takiego środka probacyjnego w roku 1932 bezsprzecznie pogarszał pozycję prawną sprawców przestępstw.

Neutralność obyczajowa części szczególnej kodeksu z 1932 r.

Kodeks z 1932 r. zawierał w części szczególnej pewne typy czynów zabronionych, których na próżno szukać w obecnie obowiązującym systemie prawa karnego, w szczególności w kodeksie z 1997 r. Niewystępowanie tych typizacji zdaje się być spowodowane zmianami społeczno-obyczajowymi (zob. szerzej: *Wnioski*).

Rozdział XXXII d.k.k. został zatytułowany *Nierząd*. Przez tak określoną tę część kodeksu J. Makarewicz rozumiał „wszelkie działanie skierowane na zaspokojenie popędu płciowego w sposób inny, niż ten, który wyznacza społeczeństwo, dobrze pod względem czystości obyczajów zorganizowane, a więc przez spółkowanie małżeńskie (...)”⁴⁷. Podobny pogląd prezentował W. Makowski, który w swoim komentarzu pisał: „Moralność życia płciowego czy obyczajność płciowa została unormowana w obecnym stanie urządzeń życia społecznego, w zasadzie przynajmniej, w instytucji małżeństwa”⁴⁸. Można zatem stwierdzić, że termin „nierząd” ma wydźwięk negatywny. Wskazuje na niemoralność zaspokajania potrzeb seksualnych w sposób inny niż ten zaakceptowany przez społeczeństwo, które postępuje w zgodzie z istniejącymi obyczajami na tym podłożu.

W obecnie obowiązującym kodeksie również znalazł się rozdział penalizujący przestępstwa seksualne, jednak – w odróżnieniu od kodeksu Makarewicza – obowiązujący Kodeks karny nie narzuca odgórnych obyczajowych ram w zakresie seksualności (nie jest to zjawisko nowe, gdyż Kodeks karny z 1969 r. również ich nie narzucał⁴⁹). Obecnie tytuł rozdziału brzmi: *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*. Potwierdzenie wniosku o neutralności ustawodawcy w tym względzie możemy znaleźć w *Uzasadnieniu*: „Kierując się postulatami doktryny, kodeks ten pomija takie określenia, jak »czyn nierządny« oraz »czyn lubieżny«. Zamiast tych pojęć kodeks ten posługuje się wyrażeniami w mniejszym stopniu ocennymi i pozbawionymi z góry negatywnego zabarwienia”⁵⁰.

⁴⁷J. Makarewicz, op. cit., s. 483.

⁴⁸W. Makowski, op. cit., s. 472.

⁴⁹Rozdz. XXVIII kodeksu Andrejewa brzmiał: *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania*.

⁵⁰*Nowe kodeksy karne...*, s. 196.

Analizowany rozdział „czynów nierządnych” zawiera kilka typizacji. Zwraca uwagę z dzisiejszego punktu widzenia przestępstwo prostytucji homoseksualnej (art. 207 d.k.k.), zagrożone wyłącznie karą więzienia do lat trzech. Makarewicz uznawał, że „jeżeli prostytucja w stosunkach osób różnej płci nie wchodzi w obręb kodeksu polskiego, to prostytucja homoseksualna jest przestępstwem. Kodeks widocznie uznając zasadniczą bezkarność samych czynności nierządnych na tle homoseksualizmu, nie mógł posuwać tolerancji aż do uznawania bezkarności homoseksualnej prostytucji”⁵¹. Jak zostało przedstawione, prostytucja pomiędzy osobami homoseksualnymi była penalizowana, mimo że prostytucja pomiędzy osobami heteroseksualnymi penalizowana nie była (choć uprawianie samych czynności homoseksualnych również nie było penalizowane). Wydaje się, że za tą pozorną niekonsekwencją ustawodawcy względem osób homoseksualnych stało dążenie do wyłączenia możliwości pobierania wynagrodzenia, a tym samym tolerowania „zбочonych popędów płciowych” (tak w komentarzu J. Makarewicza⁵²) w stopniu większym niż minimalny. Wniosek ten zdaje się potwierdzać W. Makowski: „K.K. nie zawiera przepisów, zagrażających karą czyny nierządne pomiędzy osobami tej samej płci, jeżeli nie zachodzą okoliczności szczególne (...) Nie zagraża również karą prostytucji nawet wówczas, jeżeli jest ona uprawianą zawodowo dla zysku. Zachowuje jednak szczególne zagrożenie karne na osoby, które z chęci zysku prowokują przeciwny naturze nierząd z osobami tej samej płci. K.K. widzi w tego rodzaju działaniach karygodne pasożytność na zбочzeniach instynktu płciowego i wyzyskiwanie stanu chorobowego innych osób i dlatego wprowadza karalność takiego czynu”⁵³.

Kodeks z 1932 r. zawierał rozdział *Przestępstwa przeciwko uczuciom religijnym*. Zarówno J. Makarewicz, jak i W. Makowski podkreślali ważny społeczny interes w penalizacji przestępstw skierowanych przeciwko religii. Makarewicz w swoim komentarzu pisał o *ratio legis* tego rozdziału – jako o ochronie „interesu zbiorowości przed zamachami na ważny czynnik społeczny, jakim jest religia”⁵⁴, natomiast W. Makowski pisał: „Ład publiczny wymaga poszanowania dla wierzeń religijnych, brak tego poszanowania doprowadzać może do zakłócenia ładu publicznego, wskutek rozdrażnienia uczuć i nienawiści religijnych, stąd w przestępstwach religijnych widzieć należy czyny, zagrażające normalnemu biegowi życia społecznego w państwie”⁵⁵. Rozdział zawierał trzy typizacje: przestępstwo bluźnierstwa przeciwko Bogu (art. 172 d.k.k.), przestępstwo obrazy uczuć religijnych (art. 173 d.k.k.) i przestępstwo złośliwego przeszkadzania w wykonywaniu aktów religijnych (art. 174 d.k.k.). Zwraca uwagę fakt, że przypadku przestępstwa bluźnierstwa zagrożenie karą więzienia wynosiło do 5 lat, natomiast w przypadku przestępstwa obrazy uczuć religijnych – do 3 lat więzienia. Wyszczególnienie przestępstwa bluźnierstwa, jako typu kwalifikowanego przestępstwa obrazy uczuć religijnych, zary-

⁵¹ J. Makarewicz, op. cit., s. 490.

⁵² Ibidem.

⁵³ W. Makowski, op. cit., s. 477.

⁵⁴ J. Makarewicz, op. cit. s. 442.

⁵⁵ W. Makowski, op. cit., s. 426–427.

sowuje intencje ustawodawcy przedwojennego. Mianowicie była nią chęć zwiększenia ochrony prawnokarnej przed czynami uwłaczającym Bogu jako takiemu – jako ważnemu elementowi wspólnemu dla członków społeczeństwa i spajającego je (Makarewicz rozumiał przez to nie tylko ochronę Boga katolickiego⁵⁶).

Ponadto w rzeczonym rozdziale penalizowane były jedynie czyny przeciwko postawom teistycznym, a brakowało ochrony prawnokarnej postaw ateistycznych. Tym samym należy stwierdzić, że ustawa karna z 1932 r. nie była aktem bezstronnym w kwestiach wiary. Kodeks Makarewicza nie był jedynym tego rodzaju aktem prawnym w latach 30. XX w., gdyż obie konstytucje międzywojenne odwoływały się do Boga: preambuła Konstytucji marcowej⁵⁷ rozpoczynała się od inwokacji: „W Imię Boga Wszchemogącego!”, natomiast Konstytucja kwietniowa⁵⁸ w swoim dekalogu w art. 2 ust. 2 odwoływała się do słynnej frazy określającej formę odpowiedzialności Prezydenta RP: „Na Nim [Prezydencie RP – przyp. autora] spoczywa odpowiedzialność wobec Boga i historii za los Państwa”.

Na koniec warto przytoczyć symboliczny dowód na brak bezstronności w kwestiach wyznania organów wymiaru sprawiedliwości w ogólności w stanie prawnym na dzień 1 września 1932 r. Regulamin ogólny wewnętrznego urzędowania sądów Ministra Sprawiedliwości z 1932 r.⁵⁹ w § 182 stanowił: „W salach rozpraw na ścianie poza stołem sędziowskim znajduje się wizerunek herbu państwowego, a na stole sędziowskim krucyfiks (...)”, natomiast regulamin Sądu Najwyższego z 1929 r.⁶⁰ w § 53 doprecyzowywał: „(...) Na ścianie za stołem sędziowskim winno być umieszczone godło państwowe, a na stole sędziowskim krzyż”.

Kodeks karny z 1997 r. w kwestiach religijnych zachowuje bezstronność. Rozdział XXIV kodeksu, jak wcześniej wspomniano, zatytułowano: *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania*, co świadczy, że nie tylko postawy teistyczne są przez kodeks chronione, ale również i ateistyczne (rezygnacja ze sformułowania przez ustawodawcę współczesnego „uczucia religijne” w tytule rozdziału i zastąpienie go sformułowaniem „wolności sumienia i wyznania”). Tym samym ustawodawca deklaruje chęć ochrony tożsamości światopoglądowej nie tylko osób wierzących, ale i również niewierzących. Analogicznej chęci nie można znaleźć *expressis verbis* w kodeksie z 1932 r. Tezę o bezstronności światopoglądowej Kodeksu z 1997 r. wzmacnia brzmienie art. 194 k.k. (zawierający przestępstwo dyskryminacji motywowanej wyznaniem lub jego brakiem), który brzmi: „Kto ogranicza człowieka w przysługujących mu prawach ze względu na jego przynależność wyznaniową albo bezwyznaniowość, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”. Podobnie jak kodeks Makarewicza,

⁵⁶ J. Makarewicz, op. cit., s. 443.

⁵⁷ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1921 r., Nr 44, poz. 267).

⁵⁸ Ustawa konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r. (Dz.U. z 1935 r., Nr 30, poz. 227).

⁵⁹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 grudnia 1932 r. Regulamin ogólny wewnętrznego urzędowania sądów apelacyjnych, okręgowych i grodzkich (Dz.U. z 1932 r., Nr 110, poz. 905).

⁶⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 lipca 1929 r. w sprawie wydania regulaminu Sądu Najwyższego (Dz.U. z 1929 r., Nr 53, poz. 427).

również obecnie obowiązujący kodeks zawiera w tym rozdziale jeszcze dwie te same typizacje: przestępstwo złośliwego przeszkadzania w wykonywaniu aktów religijnych (art. 195 k.k.) i przestępstwo obrazy uczuć religijnych (art. 196 k.k.). Ustawodawca nie zdecydował się na wyszczególnienie typu kwalifikowanego przestępstwa obrazy uczuć religijnych w postaci przestępstwa bluźnierstwa (znanego z kodeksu Makarewicza), co również wzmacnia tezę o bezstronności kodeksu. *De iure* sam ustrój III Rzeczypospolitej, jak i postępowanie władz publicznych mają przejawiać charakter bezstronny względem religii, co wynika z preambuły i art. 25 Konstytucji RP oraz art. 10 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 1989⁶¹.

Wnioski

Kodeks karny z 1932 r. stanowił (w momencie uchwalenia) akt prawny realizujący nowoczesne osiągnięcia nauki prawa karnego (np. realizacja zasad: humanitaryzmu, subiektywizmu, idei środków zabezpieczających⁶², *ultima ratio*). Był to też akt przejrzystszy względem kolejnych polskich kodeksów karnych (najmniejsza liczba typizacji⁶³). Cechował się syntetycznymi normami, pomimo „przyzwyczajania” sędziów polskich do kazuistycznych kodeksów państw zaborczych⁶⁴. Za przejrzystszym charakterem kodeksu Makarewicza przemawia fakt, że rozdział XV *Wyjaśnienie wyrażeń ustawowych* kodeksu z 1932 r. zawierał jedynie 5 definicji, natomiast obowiązujący kodeks w rozdziale XIV *Objaśnienie wyrażeń ustawowych* zawiera aż 27 definicji. Jednak upływ ponad 90 lat w polskiej przestrzeni prawnokarnej przyniósł zmiany spowodowane zarówno czynnikami polityczno-prawnymi, jak i społeczno-obyczajowymi.

Umiejdzynarodowienie prawa karnego stało się owocem pierwszego rodzaju czynników. Owe umiejdzynarodowienie pociągnęło za sobą rozpowszechnienie gwarancji w zakresie zasady humanitaryzmu w ustawodawstwach karnych wielu państw – za pomocą aktów międzynarodowych zarówno na poziomie światowym (np. MPPOiP), jak i regionalnym (np. EKPCz). Ponadto w odniesieniu do EKPCz istnieje trybunał, którego zadaniem jest nadzór nad realizowaniem postanowień EKPCz w państwach związanych tym dokumentem. Jest to z pewnością zmiana korzystna w porównaniu do stanu z 1 września 1932 roku (wówczas nie istniała podobna instytucja). Co prawda w 1932 r. istniała międzynarodowa współpraca w zakresie ścigania przestępców (Interpol), jednak to w obecnym stanie prawnym istnieje możliwość ich osądzenia przez Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze. Nie można jednak zapominać o ograniczonej jurysdykcji MTK – rozciąga się ona na cztery wskazane wcześniej przestępstwa o charakterze

⁶¹ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz.U. z 1989 r., Nr 29, poz. 155).

⁶² K. Sójka-Zielińska, op. cit., s. 289.

⁶³ „W Kodeksie zastosowano wyraźnie syntetyzację formuł karnoprawnych, unikając kazuistycznych opisów czynów zabronionych. Kodeks ten miał najmniejszą liczbę czynów zabronionych na tle trzech polskich kodeksów karnych z 1932, 1969, 1997 – i najmniejszą liczbę typów kwalifikowanych” – T. Bojarski, *Konstrukcja Kodeksu karnego z 1932 r. i jego przepisów*, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak, M. Gałązka, R.G. Hałas, S. Hyps (red.), op. cit., s. 18.

⁶⁴ *Ibidem*.

międzynarodowym. Ponadto należy pamiętać o niezwiązaniu statutem MTK takich mocarstw, jak: Chińska Republika Ludowa, Stany Zjednoczone Ameryki czy Federacja Rosyjska.

Kolejnym pokłosiem czynników polityczno-prawnych jest zmiana polityki prawnokarnej. Sama likwidacja kary śmierci była podyktowana wynikami badań kryminologicznych wskazującymi, po pierwsze, na nieskuteczność odstraszenia przestępców od popełniania czynów zabronionych zagrożonych tą karą; po drugie, na brak wzrostu zagrożenia przestępczością w przypadku likwidacji tej kary z porządku prawnego⁶⁵. Natomiast częstsze występowanie w obecnie obowiązującym Kodeksie zagrożeń karami nie izolacyjnymi (wraz z zasadą prymatu kar wolnościowych) oraz instytucja warunkowego umorzenia postępowania karnego zwiększają możliwości wydania przez sędziego wyroku niezasadzającego kary pozbawienia wolności. Pobyt w zakładzie karnym jest w stanie spowodować większą demoralizację skazanego, niż uczyniło to jego wcześniejsze przebywanie na wolności. Już w roku 1932 zdawano sobie sprawę z nieskuteczności resocjalizacji w zakładach karnych. J. Makarewicz zaznaczał w tym kontekście: „Nadzieje XIX wieku, pokładane w kryminalno-politycznym znaczeniu kary pozbawienia wolności, nie ziściły się (...) Kara pozbawienia wolności rzadko kogo poprawia, wielu już zepsuła do gruntu”⁶⁶. Jednak to obecnie obowiązujący kodeks daje większe możliwości sędziemu na danie „jeszcze jednej szansy” sprawcy, czyniąc to poprzez: zwiększenie występowania kar nieizolacyjnych (kara grzywny i przeniesienie z kodeksu z Andrejewa kary ograniczenia wolności), instytucję warunkowego umorzenia postępowania karnego oraz, co oczywiste, zniesienie kary śmierci.

Natomiast owocem czynników społeczno-obyczajowych jest modyfikacja części szczególnej kodeksu w kwestiach wyznania, seksualności i obyczajowości. Za *Encyklopedią PWN* należy stwierdzić, że dziś „można natomiast mówić o wzroście znaczenia seksualności w obyczajach, strojach, kulturze masowej, która zaczyna być uważana za ważny element naszej samorealizacji. Mówi się o niej i pokazuje ją w sposób o wiele swobodniejszy i bardziej otwarty. W zasadzie znikły wszelkie formy cenzury obyczajowej, a granica między obscenicnością, pornografią a sztuką uległa zamazaniu (...) Poza tym obserwujemy stopniową liberalizację postaw wobec homoseksualizmu. Homoseksualność nie podlega jak dawniej jakimkolwiek prawom karnym, choć jej legalność jest poddana jawnym ograniczeniom”⁶⁷. Kodeks z 1997 r. dostosowuje się do dawnych przemian obyczajowych, depenalizując tym samym (w stosunku do stanu prawnego z 1932 r.): prostytutkę homoseksualną oraz bluźnierstwo jako typ kwalifikowany przestępstwa obrazy uczuć religijnych. Oprócz depenalizacji wcześniej wymienionych przestępstw, rzeczona ustawa karna jest aktem neutralnym w kwestiach obyczajowości seksualnej oraz wyznania lub jego braku.

⁶⁵ *Nowe kodeksy karne...*, s. 137.

⁶⁶ J. Makarewicz, *op.cit.*, s. 42.

⁶⁷ Hasło: przemiany społeczne w XX wieku, <https://encyklopedia.pwn.pl/materialy-dodatkowe/haslo/przemiany-spoeczne-w-xx-wieku;448858.html#prettyPhoto> (dostęp: 4.03.2023).

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Barcik J., *Ochrona praworządności w Radzie Europy i Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem niezależności sądów i niezawisłości sędziów*, Warszawa 2019.
- Bierzanek R., Symonides J., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2004.
- Bojarski T., *Konstrukcja Kodeksu karnego z 1932 r. i jego przepisów*, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak, M. Gałązka, R.G. Hałas, S. Hyps (red.), *Kodeks karny z 1932 roku*, Lublin 2015.
- Gardocki L., Gardocka T., Majewski Ł., *Prawo karne międzynarodowe. Zarys systemu*, Warszawa 2017.
- Hofmański P., Kuczyńska H., *Międzynarodowe prawo karne*, Warszawa 2020.
- Jamontt J., *Podstawowe zasady nowego prawa karnego obowiązującego w Polsce*, Warszawa 1932.
- Jaworska-Wieloch A., *Środki związane z poddaniem sprawcy próbie*, [w:] T. Dukiet-Nagórska, S. Hoc, A. Jaworska-Wieloch, M. Kalitowski, O. Sitarz, L. Tyszkiewicz, L. Wilk, P. Zawiejski, *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, Warszawa 2020.
- Krzyżanowski L., *Prawne oraz etyczno-moralne aspekty międzywojennej debaty o stosowaniu kary śmierci w Polsce*, „Rocznik Filozoficzny Ignatianum” 2019, vol. 25, nr 2.
- Makarewicz J., *Kodeks karny z komentarzem*, wyd. piąte, Lwów 1938.
- Melezini M., [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak, M. Gałązka, R.G. Hałas, S. Hyps (red.), *Kodeks karny z 1932 roku*, Lublin 2015.
- Nowe kodeksy karne 1997 r. z uzasadnieniami*, Warszawa 1997.
- Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, Warszawa 2009.
- Stankiewicz W., *Prawnomiędzynarodowe uregulowania kary śmierci na świecie*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2013, nr 10.

Akty prawne

- Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku (Dz.U. z 1920 r., Nr 35, poz. 200).
- Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1921 r., Nr 44, poz. 267).
- Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. zmieniająca i uzupełniająca Konstytucję Rzeczypospolitej z dnia 17 marca 1921 r. (Dz.U. z 1926 r., Nr 78, poz. 442).
- Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. o upoważnieniu Prezydenta Rzeczypospolitej do wydawania rozporządzeń z mocą ustawy (Dz.U. z 1926 r., Nr 78, poz. 443).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. Kodeks postępowania karnego, w brzmieniu na dzień 5 października 1932 r. (Dz.U. z 1932 r., Nr 83, poz. 725).

- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 lipca 1929 r. w sprawie wydania regulaminu Sądu Najwyższego (Dz.U. z 1929 r., Nr 53, poz. 427).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U. z 1932 r., Nr 60, poz. 571).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 grudnia 1932 r. Regulamin ogólny wewnętrznego urzędowania sądów apelacyjnych, okręgowych i grodzkich (Dz.U. z 1932 r., Nr 110, poz. 905).
- Ustawa konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r. (Dz.U. z 1935 r., Nr 30, poz. 227).
- Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego z dnia 10 grudnia 1948 r. (ONZ 217 A III).
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284).
- Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dz.U. z 1952 r., Nr 33, poz. 232).
- Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r., Nr 38, poz. 167).
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. z 1969 r., Nr 13, poz. 94).
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Przepisy wprowadzające Kodeks karny (Dz.U. z 1969 r., Nr 13, poz. 95).
- Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r. (Dz.U. z 1989 r., Nr 63, poz. 378).
- Protokół nr 6 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, dotyczący zniesienia kary śmierci, sporządzony w Strasburgu dnia 28 kwietnia 1983 r. (Dz.U. z 2001 r., Nr 23, poz. 266).
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz.U. z 1989 r., Nr 29, poz. 155).
- Ustawa z dnia 12 lipca 1995 r. o zmianie Kodeksu karnego, Kodeksu karnego wykonawczego oraz o podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywien i nawiązek w prawie karnym (Dz.U. z 1995 r., Nr 95, poz. 475).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 1997 r., Nr 88, poz. 553 ze zm.).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483).
- Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r., Nr 78, poz. 708).
- Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz.U. UE 2012/C 326/02).
- Protokół nr 13 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności dotyczącego zniesienia kary śmierci we wszystkich okolicznościach, sporządzony w Wilnie dnia 3 maja 2002 r. (Dz.U. z 2014 r., poz. 1155).

Drugi protokół fakultatywny do Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych w sprawie zniesienia kary śmierci, przyjęty w Nowym Jorku dnia 15 grudnia 1989 r. (Dz.U. z 2014 r., poz. 891).

Orzecznictwo

Wyrok TK z 30 września 2008 r., sygn. akt K 44/07.

Wyrok ETPCz z 20 maja 2021 r., sygn. 39496/17.

Wyrok ETPCz z 5 października 2017 r., sygn. 41436/11.

Wyrok ETPCz z 28 maja 2020 r., sygn. 42969/18.

Wyrok ETPCz z 17 marca 2022 r., sygn. 65196/16.

Decyzja ETPCz z 30 sierpnia 2022 r., sygn. 3831/18.

Decyzja ETPCz z 19 kwietnia 2016 r.

Źródła internetowe

<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Interpol;3915160.html>.

<https://encyklopedia.pwn.pl/materialy-dodatkowe/haslo/przemiany-spoeczne-w-xx-wieku;448858.html#prettyPhoto>.

Makowski W., *Kodeks karny 1932. Komentarz*, wyd. drugie, Warszawa 1932, <https://polona.pl/item/kodeks-karny-1932-komentarz,ODk3NzQ0Njc/9/#index>.

Differences between the Penal Code of 1997 and the Penal Code of 1932

Summary

The article presents three characteristic phenomena that have occurred within the criminal law system, affecting the content of the Penal Code of 1997, while differentiating it from the Code of 1932. These phenomena are: internationalization of criminal law, relaxation of criminal law policy towards the perpetrator and custom neutrality of the specific part of the from 1997. The internationalization of criminal law manifests itself in: raising the standard of legal protection of the principle of humanitarianism, the international protection procedure of the principle of humanitarianism and the functioning of the International Criminal Court in The Hague. The relaxation of the criminal law policy towards the perpetrator is expressed by: abolishing the death penalty, increasing the possibility of adjudicating non-custodial penalties, such as fines and imprisonment, and adding a new probation measure. The custom neutrality of the special part of the Code of 1997 is manifested by the

depenalization of crimes: homosexual prostitution and blasphemy as a qualified type of crime of offending religious feelings. In addition to the decriminalization of the aforementioned crimes, the penal act in question is a neutral act in terms of sexual custom and religion or lack of it.

Keywords: Penal Code of 1997, Penal Code of 1932, internationalization of penal law, relaxation of penal policy, custom neutrality

DOI: 10.31648/kpp.9410

Roksana Jankowska

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

ORCID: 0009-0005-8571-0523

roksanajankowska012@gmail.com

Przyczyny przestępstwa uporczywego nękania

Przestępstwo uporczywego nękania zostało stypizowane w polskim systemie prawnym w art. 190a ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny. W tekście pierwotnym tego aktu nie było żadnych przepisów odnoszących się do osoby, która dopuszcza się stalkingu. Mimo że przez ponad dwadzieścia lat nie widziano potrzeby wprowadzenia sankcji karnych wobec stalkera, to w 2011 r. zauważono, iż istnieje taka konieczność. Dlatego też ustawą z dnia 25 lutego 2011 r. o zmianie ustawy Kodeks karny dodano przepis stanowiący o przestępstwie uporczywego nękania¹.

Przestępstwo stalkingu zostało zamieszczone w rozdziale XXIII *Przestępstwa przeciwko wolności* i brzmi następująco: „§ 1. Kto przez uporczywe nękanie innej osoby lub osoby jej najbliższej wzbudza u niej uzasadnione okolicznościami poczucie zagrożenia, poniżenia lub udęczenia lub istotnie narusza jej prywatność, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. § 2. Tej samej karze podlega, kto, podszywając się pod inną osobę, wykorzystuje jej wizerunek, inne jej dane osobowe lub inne dane, za pomocą których jest ona publicznie identyfikowana, w celu wyrządzenia jej szkody majątkowej lub osobistej. § 3. Jeżeli następstwem czynu określonego w § 1 lub 2 jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12. § 4. Ściganie przestępstwa określonego w § 1 lub 2 następuje na wniosek pokrzywdzonego”².

Ustawodawca nie zdefiniował pojęcia nękania. Natomiast Sąd Najwyższy określił uporczywe nękanie jako nieustanne oraz istotne naruszenie prywatności innej osoby, a także wzbudzanie w ofierze uzasadnionego okolicznościami poczucia zagrożenia oraz utraty bezpieczeństwa. Podejmowane przez stalkera działania nie muszą mieć

¹Ustawa z dnia 25 lutego 2011 r. o zmianie ustawy Kodeks karny (Dz.U. z 2011 r., poz. 381).

²Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 2022 r., poz. 2600 ze zm.).

charakteru agresywnego, aby zostały uznane za stalking. Sąd wskazał również, że istotne jest ustalenie, czym kieruje się sprawca – miłością, nienawiścią, chęcią dokuczenia, złośliwością czy też chęcią zemsty³. Według *Słownika języka polskiego* nękanie to inaczej prześladowanie⁴.

W doktrynie uważa się, że nękanie stanowi wielokrotne, powtarzające się prześladowanie, które wyraża się w podejmowaniu rozmaitych naprzykrzających się czynności, mających na celu uprzykrzenie, udrczenie, niepokojenie czy też dokuczenie ofierze lub osobie najbliższej pokrzywdzonemu⁵.

Rozwój technologiczny przyczynił się do poszerzenia możliwości stosowania cyberprzemocy, czyli serii agresywnych zachowań, celowo i regularnie skierowanych przeciwko bezbronnej osobie⁶. Jedną z form cyberprzemocy jest tzw. cyberstalking, czyli śledzenie, które polega na inwigilacji ofiary drogą elektroniczną i nękanii jej niechcianymi komunikatami, szykanami, groźbami o charakterze prześladowczym⁷. Różne definicje cyberstalkingu wskazują na wykorzystywane w nim metody, co z kolei prowadzi do stwierdzenia, że przybiera on różne formy i może wypełniać znamiona różnych przestępstw. Cyberstalking może być skierowany przeciwko konkretnej jednostce, ale także przeciwko sprzętowi, z którego ta jednostka korzysta. Pierwsze wzmianki o cyberstalkingu pochodzą z 1994 r. Wówczas w „ABA Journal” pojawiły się informacje o uporczywych e-mailach i faksach, jakie otrzymywały kobiety od swoich wielbicieli⁸.

Zdaniem Dagmary Woźniakowskiej-Fajst stalkingiem jest każda ingerencja w psychikę ofiary, która niesie za sobą skutki jednorazowe, ale także długotrwałe. Przestępstwo stalkingu nie jest nowym zjawiskiem społecznym⁹. Przyczyny uporczywego nękania można podzielić na takie, które odnoszą się bezpośrednio do konkretnej jednostki, czyli jednostkowe, a także na ogólne (w ujęciu szerszym), czyli społeczno-kulturowe. Według Justyny Fronczak zachowania prześladowcze są determinowane przez zaburzenia osobowości graniczne (*borderline*) oraz narcystyczne. Zaburzenia graniczne są ściśle powiązane z obawą przed porzuceniem. W takiej sytuacji stalker uważa siebie za ofiarę, nie zdając sobie sprawy, że to on robi krzywdę drugiej osobie¹⁰. Tacy prześladowcy często mają zaniżoną samoocenę, a odrzucenie ich przez kogokolwiek powoduje poczucie poniżenia. Aby znaleźć ukojenie w trudnej dla nich sytuacji, próbują przejąć kontrolę nad życiem osoby, która od nich odeszła¹¹.

³ Postanowienie SN z 12 grudnia 2013 r., sygn. akt III KK 417/13, Legalis.

⁴ Hasło: nękanie, <https://sjp.pl/n%C4%99kanie> (dostęp: 14.01.2023).

⁵ M. Mozgawa, *Prawnokarne i kryminologiczne aspekty zjawiska nękania*, Warszawa 2012, s. 8.

⁶ *Co to jest cyberprzemoc?*, <https://www.zset.edu.pl/wp-content/uploads/2020/12/CYBERPRZEMOC.pdf> (dostęp: 14.01.2023).

⁷ K. Materska, B. Taraszkiewicz, *Ekologia informacji a zasoby informacyjne w bibliotekach i cyberprzestrzeni*, Słupsk 2017, s. 203.

⁸ Ibidem, s. 204.

⁹ J. Grubicka, *Zjawisko stalkingu. Możliwości prawnokarnej reakcji na zachowania stalkera*, „Zagadnienia Społeczne” 2019, nr 2(12), s. 83.

¹⁰ J. Fronczak, *Stalking z perspektywy interdyscyplinarnej*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2013, z. 13, s. 150.

¹¹ J. Skarżyńska-Sernaglia, *Stalking w Polsce – występowanie i charakterystyka zjawiska*, <http://psychologia.net.pl/artukul.php?level=415> (dostęp: 15.01.2023).

Kolejną nieprawidłowością u stalkera jest narcystyczne zaburzenie osobowości. Osoba, która cierpi na to schorzenie, uwielbia kontrolować swoje życie, a przy tym życie innych, np. swojego partnera czy osób z najbliższego otoczenia. Odrzucenie takiej jednostki może spowodować stan urojenia, którego następstwem będzie próba przełożenia swojego wyimaginowanego świata na realne życie¹².

Podkreślenia wymaga fakt, że przyczyn stalkingu nie można doszukiwać się wyłącznie w zaburzeniach osobowości. Malejące znaczenie zaufania w społeczeństwie może również mieć istotny wpływ na występowanie zjawiska uporczywego nękania. Społeczeństwo będące pod wpływem nieustającego procesu urbanizacji, który zmusza ludzi do życia wśród osób zupełnie im nieznanymi, ma coraz mniejsze zaufanie do osób trzecich. Ponadto powstała teoria, która usiłuje powiązać zjawisko stalkingu z procesem emancypacji kobiet. Pogląd ten zakłada, że zniesienie dawnego patriarchatu oraz rosnąca pozycja i rola kobiet w społeczeństwie wywołały negatywne emocje u mężczyzn, z którymi chcą sobie poradzić, dokonując wszelkiego rodzaju działań polegających na kontroli nad życiem pań¹³.

Przyczyny popełniania przestępstwa uporczywego nękania mogą znaleźć odzwierciedlenie w procesie socjalizacji młodego człowieka, a dokładniej w kształtowaniu się nieprawidłowych relacji z matką lub z ojcem. Zjawisko to może wystąpić u osób, które w dzieciństwie nie zaznały odpowiedniej opieki oraz wsparcia emocjonalnego ze strony rodziców. W związku z tym, że małe dzieci nie doświadczyły uwagi ze strony osób, na których mu zależało, może starać się odnaleźć zainteresowanie u kogoś innego, aby uzupełnić braki z przeszłości. Osoby wywodzące się z takich dysfunkcyjnych rodzin mogą dopuszczać się szantażu lub manipulacji wobec matki lub ojca¹⁴.

Zjawisko stalkingu nazywane jest przestępstwem chorej miłości. Dzieje się tak, ponieważ najpopularniejszą przyczyną uporczywego nękania jest właśnie sytuacja, w której jedna ze stron nie może pogodzić się z rozstaniem – czy to w małżeństwie, czy w nielegalizowanym prawnie związku. Osoba odrzucona próbuje za wszelką cenę sprawić, aby ktoś, kto od niej odszedł, wrócił, a związek rozkwitł na nowo. Początkowo stalker okazuje miłość, oferuje pomoc, przekazuje prezenty. Z czasem dobre uczynki zaczynają przeradzać się w zachowania obsesyjne, odbierane jako negatywne, m.in. nieustające wysyłanie wiadomości, śledzenie, utrudnianie codziennego funkcjonowania ofiary czy też rozpowszechnianie plotek na temat byłego partnera¹⁵. Jak wskazuje Joanna Grubicka, więź między stalkerem a ofiarą nie musi opierać się wyłącznie na emocjach. Uporczywego nękania może dopuścić się także osoba, z którą było się w relacji fizycznej (partner seksualny) albo w relacji zawodowej (np. lekarz – pacjent lub pracodawca – pracownik). Ważne jest,

¹² *Nie mam problemów, czyli o zaburzeniach osobowości*, <http://schizofrenia.evot.org/viewtopic.php?t=11776> (dostęp: 15.01.2023).

¹³ J. Grubicka, op. cit., s. 85–86.

¹⁴ J. Fronczak, op. cit., s. 150.

¹⁵ *Nękanie – pomoc prawna dla ofiar stalkingu*, <https://stalking.com.pl/2021/10/11/przyczyny-stalkingu/> (dostęp: 15.01.2023).

aby relacja ta była obustronna, miała określony poziom intymności i intensywności. Więz może mieć charakter subiektywny ze strony sprawcy uporczywego nękania, a potencjalna ofiara nawet nie wie, że istnieje osoba, która ją prześladowuje¹⁶.

Rozwój technologii i Internetu ma duży wpływ na zjawisko uporczywego nękania, przez co stalkerzy mogą w szybszy i wygodniejszy sposób prowadzić swoje działania przeciwko ofierze. Narzędzia, jakimi posługuje się oprawca, i powszechność mediów sprawiają, że pokrzywdzony odczuwa cyberstalking jako bardziej dotkliwy i krzywdzący niż stalking w tzw. realu¹⁷. Najpopularniejszą przyczyną dopuszczania się przestępstwa uporczywego nękania wśród dzieci i młodzieży szkolnej jest dostęp do wirtualnego świata oraz okres dojrzewania, któremu towarzyszą charakterystyczne cechy i zachowania¹⁸.

Współcześnie człowiek sam dostarcza informacji na swój temat osobie, która go uporczywie nęka w Internecie. Ludzie często udostępniają liczne posty, w których przekazują wiadomości ze swojego życia, np. dodają zdjęcia, filmy, notatki tekstowe. Zdarza się, że nieświadomie przesyłają za pomocą komunikatorów internetowych swoje dane osobowe, określane jako wrażliwe. Dla stalkera nie będzie wyzwaniem złamanie hasła do konta i kradzież takich informacji, które mogą posłużyć do różnych celów¹⁹. Stosowanie cyberstalkingu może doprowadzić ofiarę do skrajnych zachowań, takich jak targnięcie się na własne życie lub popełnienie samobójstwa. W marcu 2020 r. jeden z polskich profesorów – Wojciech Rokita padł ofiarą prześladowania w Internecie, przez co dokonał próby samobójczej, która zakończyła się śmiercią²⁰.

Do przyczyn stalkingu można także zaliczyć samotność, izolację, jak również dorastanie w środowisku patologicznym²¹. Zdaniem pokrzywdzonych do częstych motywów uporczywego nękania należy chęć kontrolowania ofiary, pozostania z ofiarą w związku, przestraszenia ofiary i próba zwrócenia na siebie uwagi poszkodowanego²². Brunon Hołyst wskazuje, że motywem działania sprawcy może być nawet chęć dogłębnego poznania kobiety, którą niedawno zobaczył mężczyzna, a także chęć bycia blisko swojego idola-celebryty²³.

Do motywów działania stalkera można zaliczyć nawet konflikty sąsiedzkie, które czasami kończą się uporczywym nękaniem jednej ze stron. Nieporozumienia zachodzą zarówno między osobami, które się nie znają, jak i pomiędzy osobami spokrewnionymi lub spowinowaconymi²⁴.

Sąd Najwyższy w postanowieniu z 12 grudnia 2013 r. w sprawie III KK 417/13 wskazał, że linią obrony stalkera nie może być żywienie do ofiary uczucie, ponieważ miłość, nienawiść, chęć zemsty lub dokuczenia komuś albo złośliwość nie mogą stanowić przyczyn uporczywego nękania²⁵.

¹⁶ J. Grubicka, op. cit., s. 86.

¹⁷ D. Siemieniecka, M. Skibińska, K. Majewska, *Cyberagresja – zjawisko, skutki, zapobieganie*, Toruń 2020, s. 79–80.

¹⁸ I. Gołębiowska, *Stalking – cień zła?*, „Wychowawca” 2011, nr 1, s. 11–13.

¹⁹ J. Grubicka, op. cit., s. 89.

²⁰ A. Rojek, *Zmiany legislacyjne w art. 190a § 1 kodeksu karnego w kontekście rozwoju stalkingu oraz pandemii koronawirusa*, [w:] K. Łukomiak (red.), *Lockdown. Prawo i społeczeństwo*, Łódź 2021, s. 68.

²¹ J. Fronczak, op. cit., p. 150.

²² *Nękanie – pomoc prawna...*

²³ B. Hołyst, *Cyberstalking as a form of cyberharassment*, „Ius Novum” 2015, nr 2, s. 123.

²⁴ D. Woźniakowska-Fajst, *Stalking i inne formy przemocy emocjonalnej*, Warszawa 2019, s. 181.

²⁵ Postanowienie SN z 12 grudnia 2013 r., sygn. akt III KK 417/13, Legalis.

Jak wskazują przeprowadzane badania, zjawisko stalkingu stanowi istotny problem społeczny. Doświadczenie uporczywego nękania ma negatywny wpływ na życie ofiary²⁶. Nie jest możliwe stuprocentowe uniknięcie ryzyka bycia ofiarą uporczywego nękania, ale można je zredukować do minimum. Jednym ze sposobów przeciwdziałania stalkingowi jest edukacja różnych grup wiekowych i społecznych. Profilaktyka zagrożeń cyberprzemocą jest prowadzona przez naukowców na całym świecie. Edukacja w tym zakresie jest niezwykle istotna, ponieważ dociera bezpośrednio do potencjalnych poszkodowanych w świecie on-line i off-line. Istnieje duża potrzeba podjęcia działań, które będą ukierunkowane na budowanie poczucia własnej kontroli nad zdarzeniami, opartej na wiedzy i świadomości zagrożeń, ich przeciwdziałaniu oraz postępowaniu, jakie należy rozpocząć w sytuacji realnego wystąpienia uporczywego nękania. Zdobyta wiedza i kompetencje zmniejszają współczynnik wiktyimizacji²⁷. W związku z tym, że ofiarami stalkingu są zazwyczaj osoby poniżej 40 roku życia, prewencję należałoby podjąć już wśród dzieci i młodzieży²⁸.

Trudno przeciwdziałać cyberstalkingowi w świecie, w którym technologia jest na tak wysokim poziomie i wciąż się rozwija. Dostęp do Internetu jest powszechny, tak samo jak możliwość korzystania z telefonu komórkowego. Aby chronić swoją prywatność i jednocześnie zapobiegać cyberstalkingowi, należy przede wszystkim zachować ostrożność, chronić swoje dane i weryfikować nowych znajomych²⁹. Jeśli podejrzewa się, że ktoś może mieć dostęp do kont czy wrażliwych danych, należy niezwłocznie zmienić hasła³⁰.

Co więcej, aby przeciwdziałać stalkingowi w Internecie warto zastanowić się, jakie informacje chce się udostępniać w social mediach. Rozwój technologiczny sprawia, że oprawca bez większego problemu może hakować cudzy komputer i szpiegować swoją ofiarę³¹. Ważne jest również, aby być podejrzliwym w stosunku do wiadomości e-mail, które się otrzymuje, a w przypadku gdy naruszają jakiegokolwiek standardy, ignorować lub zgłosić nadawcę³². Każdy komputer powinien mieć program antywirusowy i włączoną zaporę sieciową, a gdy łączy się z domową siecią wi-fi, należy zabezpieczyć ją hasłem. Warto aktualizować system operacyjny, przeglądarki internetowe oraz oprogramowanie używane na urządzeniu, a także korzystać z zaufanych, szyfrowanych stron

²⁶ A. Knap, *Toksyczne znajomości*, Wrocław 2014, s. 168.

²⁷ J. Grubicka, op. cit., 90.

²⁸ J. Skarżyńska-Sernaglia, *Stalking: od miłości do zbrodni – nowe wyzwania dla psychologii, kryminologii i zespołów interdyscyplinarnych przeciwdziałających przemocy*, [w:] E. Szafrńska, A. Szoltek (red.), *Psychologia na rzecz bezpieczeństwa publicznego*, Szczytno 2009, s. 15.

²⁹ *Ofiary stalkingu? Najczęściej singielki w wieku 25-40 lat, niezależne finansowo, ale nie tylko. Czy na pewno ten problem Cię nie dotyczy?*, <https://www.ofeminin.pl/swiat-kobiet/kariera/ofiary-stalkingu-najczesciej-singielki-w-wieku-25-40-latniezalezne-finansowo-ale-nie/g0lzggt> (dostęp: 15.01.2023).

³⁰ M. Strzelecka-Miziołek, *Stalking – czym jest i jak się przed nim bronić?*, „Magazyn Naczelnej Rady Adwokackiej” 2018, <https://e-magazynadwokat.pl/stalking-czym-jest-i-jak-sie-przed-nim-bronic/> (dostęp: 15.01.2023).

³¹ P. Kobets, K. Krasnova, *Cybertalking: public danger, key factors and prevention*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2018, nr IX/2, s. 46-48.

³² M. Wyrzykowski, *Zapobieganie stalkingowi w sieci*, http://www.spwni.edu.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=114:zapobieganiestalkingowi-w-sieci&catid=73&Itemid=206 (dostęp: 15.01.2023).

internetowych. Po skończonej pracy powinno się wylogować z urządzeń, z których się korzystało. Trzeba ograniczyć łączenie z otwartymi sieciami wi-fi do minimum, a gdy zaistnieje konieczność zalogowania się do nich, należy zniwelować logowanie do kont, przesyłanie wiadomości, załączników oraz danych osobowych. Dobrą praktyką jest przeglądanie informacji w Internecie na swój temat³³.

Użytkownicy forów internetowych dla ofiar stalkingu radzą, aby ignorować swojego oprawcę. Komentujący, którzy zdają sobie sprawę z niemożności podjęcia skutecznych i szybkich działań prawnych wobec sprawcy, sugerują, aby zastosować przemoc wobec swojego oprawcy. Takie zachowania w państwie prawnym nie powinny mieć jednak miejsca³⁴. Istnieją nadal społeczeństwa, które nie reagują na problem uprzedmiotowienia, stanowiący pewnego rodzaju przemoc emocjonalną. Brak reakcji powoduje społeczne przyzwolenie i akceptację tego rodzaju zachowań. Mity na temat analizowanego przestępstwa w pewien sposób usprawiedliwiają zachowania stalkerów, a także sprawiają, że problem jest bagatelizowany, co wpływa na brak reakcji ze strony społeczeństwa. Istnienie różnego rodzaju stwierdzeń odbiera motywację do reagowania na przestępstwo uprzedmiotowienia. Do takich sformułowań można zaliczyć następujące sentencje: gdy kobieta mówi „nie”, myśli „tak”; kobieta jest niezdecydowana i sama nie wie czego chce; mężczyzna „macho” wszelkimi możliwymi sposobami walczy i zdobywa kobietę; stalking to prywatna sprawa ofiary; stalker to ktoś chory psychicznie; ofiara jest winna sama sobie; gdyby ofiara naprawdę cierpiała, coś by zrobiła, wyolbrzymia problem; to się zdarza tylko w Hollywood; ofiara jest zadowolona z adorowania, ale nie chce się do tego przyznać; stalkerowi się znudzi; ofiara to zawsze kobieta, a stalker to zawsze mężczyzna³⁵.

Przyczyn stalkingu jest zatem wiele, są złożone, choć rozpoznane. Nie mają one znaczenia dla bytu tego przestępstwa jako takiego, ale mogą być istotne wobec jego rozpoznawania, zapobiegania i karania.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Fronczak J., *Stalking z perspektywy interdyscyplinarnej*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2013, z. 13.
- Gołębiowska I., *Stalking – cień zła?*, „Wychowawca” 2011, nr 1.
- Grubicka J., *Zjawisko stalkingu. Możliwości prawnokarnej reakcji na zachowania stalkera*, „Zagadnienia Społeczne” 2019, nr 2(12).

³³D. Siemieniecka, M. Skibińska, K. Majewska, op. cit., s. 91–92.

³⁴D. Woźniakowska-Fajst, *Prawne możliwości walki ze zjawiskiem stalkingu – czy w prawie polskim potrzebna jest penalizacja prześladowania?*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXXI, s. 28.

³⁵A. Knap, *Stalking – perspektywa psychologiczno-kryminologiczna*, „Niebieska Linia” 2013, nr 7, s. 6.

- Hołyst B., *Cyberstalking as a form of cyberharassment*, „Ius Novum” 2015, nr 2.
- Knap A., *Stalking – perspektywa psychologiczno-kryminologiczna*, „Niebieska Linia” 2013, nr 7.
- Knap A., *Toksyczne znajomości*, Wrocław 2014.
- Kobets P., Krasnova K., *Cybertalking: public danger, key factors and prevention*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2018, nr IX/2.
- Materska K., Taraszkiewicz B., *Ekologia informacji a zasoby informacyjne w bibliotekach i cyberprzestrzeni*, Słupsk 2017.
- Mozgawa M., *Prawnokarne i kryminologiczne aspekty zjawiska nękania*, Warszawa 2012.
- Rojek A., *Zmiany legislacyjne w artykule 190a § 1 kodeksu karnego w kontekście rozwoju stalkingu oraz pandemii koronawirusa*, [w:] K. Łukomiak (red.), *Lockdown. Prawo i społeczeństwo*, Łódź 2021.
- Siemieniecka D., Skibińska M., Majewska K., *Cyberagresja – zjawisko, skutki, zapobieganie*, Toruń 2020.
- Skarżyńska-Sernaglia J., *Stalking: od miłości do zbrodni – nowe wyzwania dla psychologii, kryminologii i zespołów interdyscyplinarnych przeciwdziałających przemocy*, [w:] E. Szafrńska, A. Szoltek (red.), *Psychologia na rzecz bezpieczeństwa publicznego*, Szczytno 2009.
- Woźniakowska-Fajst D., *Prawne możliwości walki ze zjawiskiem stalkingu – czy w prawie polskim potrzebna jest penalizacja prześladowania?*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXXI.
- Woźniakowska-Fajst D., *Stalking i inne formy przemocy emocjonalnej*, Warszawa 2019.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 2022 r., poz. 2600 ze zm.).
- Ustawa z dnia 25 lutego 2011 r. o zmianie ustawy Kodeks karny (Dz.U. z 2011 r., poz. 381).

Orzecznictwo

- Postanowienie SN z 12 grudnia 2013 r., sygn. akt III KK 417/13, Legalis.

Źródła internetowe

- Co to jest cyberprzemoc?*, <https://www.zset.edu.pl/wp-content/uploads/2020/12/CYBERPRZEMOC.pdf>.
- Nękanie – pomoc prawna dla ofiar stalkingu*, <https://stalking.com.pl/2021/10/11/przyczyny-stalkingu/>.
- Nie mam problemów, czyli o zaburzeniach osobowości*, <http://schizofrenia.evot.org/viewtopic.php?t=11776>.

Ofiary stalkingu? Najczęściej singielki w wieku 25–40 lat, niezależne finansowo, ale nie tylko. Czy na pewno ten problem cię nie dotyczy?, <https://www.ofeminin.pl/swiat-kobiet/kariera/ofiary-stalkingu-najczesciej-singielki-w-wieku-25-40-latniezalezne-finansowo-ale-nie/g0lzggt>.

Skarżyńska-Sernaglia J., *Stalking w Polsce – występowanie i charakterystyka zjawiska*, <http://psychologia.net.pl/artukul.php?level=415>.

Strzelecka-Miziołek M., *Stalking – czym jest i jak się przed nim bronić?*, „Magazyn Naczelnej Rady Adwokackiej” 2018, <https://e-magazynadwokat.pl/stalking-czym-jest-i-jak-sie-przed-nim-bronic/>.

Wyrzykowski M., *Zapobieganie stalkingowi w sieci*, http://www.spwni.edu.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=114:zapobieganiestalkingowi-w-sieci&catid=73&Itemid=206.

Reasons for the crime of stalking

Summary

Persistent harassment is a modern crime that is becoming more popular every year. It is global in nature, as residents of almost every country in the world struggle with it. The main purpose of the article is to outline the causes of stalking and to point out that it can be diverse in nature. Persistent harassment is a crime whose victims face serious consequences. By learning about the causes of stalking, the potential victim, which can be anyone, will learn what situations to avoid, as well as how to respond to them.

Keywords: persistent bullying, stalking, reasons, victim, stalker

DOI: 10.31648/kpp.8537

Maciej Jurzyński

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0002-7342-7158

m.jurzynski@gmail.com

Kontrola a nadzór w administracji publicznej. Rozróżnienie pojęć na przykładzie wybranych kompetencji wojewody

Wstęp

Kontrola i nadzór pojawiają w wielu obszarach życia społecznego i w różnych kontekstach. W języku potocznym pojęcia te są na ogół tożsame. W *Słowniku języka polskiego* kontrola jest definiowana jako „nadzór nad kimś lub nad czymś”, natomiast nadzór jako „kontrolowanie lub pilnowanie kogoś lub czegoś”. W innym podanym znaczeniu kontrola to „sprawdzanie czegoś, zestawianie stanu faktycznego ze stanem wymaganym”¹. Rzeczne pojęcia pojawiają się również w języku prawnym, ale – jak trafnie zauważa Krystian Ziemiński – nawet sam prawodawca nie dość konsekwentnie odwołuje się do tych kategorii, a niekiedy wręcz je utożsamia². Autor ten opowiada się za wyraźnym rozróżnieniem obu pojęć, wskazując, że działania kontrolne i nadzorcze podejmowane są w różnych okolicznościach, a więc zakres przedmiotowy i podmiotowy zastosowania norm formułujących kompetencje nadzoru i kontroli jest odmienny³. Pogląd ten należy zaaprobować. Mimo że kontrola i nadzór wykazują duże podobieństwo, w istocie stanowią odrębne kategorie prawne.

W piśmiennictwie z zakresu ustrojowego prawa administracyjnego kontrola i nadzór ujmowane są jako formy relacji (więzi organizacyjnej i funkcjonalnej) między podmiotami administrującymi, a zatem jako pojęcia określające wzajemny sposób

¹ *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/> (dostęp: 1.10.2022).

² K. Ziemiński, *Czynności kontrolne a akty nadzoru – wyróżnianie i jego konsekwencje*, [w:] B. Jaworska-Dębska, Z. Duniewska, M. Kasiński, E. Olejniczak-Szałowska, R. Michalska-Badziak, P. Korzeniowski (red.), *O prawie administracyjnym i administracji. Refleksje. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Małgorzacie Stahl*, Łódź 2017, s. 672.

³ *Ibidem*, s. 676.

oddziaływania tych podmiotów. Wymieniane są obok kierownictwa, koordynacji czy współdziałania⁴. W każdej z tych kategorii więz organizacyjna i środki oddziaływania są inne. Zatem nauka prawa administracyjnego wyraźnie rozróżnia pojęcia kontroli i nadzoru, nadając im odmienne znaczenia.

Należy podkreślić, że zarówno kontrola, jak i nadzór mają przede wszystkim na celu zapewnienie prawidłowości działania administracji publicznej. W obu występuje element ustalania stanu faktycznego, sprawdzania i oceny działalności podmiotu nadzorowanego lub kontrolowanego według określonego prawem kryterium. K. Ziemiński wskazuje, że jest to faza działania nadzorczego i kontrolnego wykazująca cechy wspólne, sprowadzająca się do podejmowania różnych czynności zmierzających do dokonywania ustaleń faktycznych. Ich celem jest stwierdzenie, czy określone podmioty, działania lub ich rezultaty są zgodne z przyjętymi kanonami prawidłowości⁵. Zwraca również uwagę, że kontrola z istoty swej poprzedza działania nadzorcze, ale nie zawsze przybiera postać zinstytucjonalizowaną⁶. Zdaniem Jana Zimmermanna kontrola jest podstawowym elementem nadzoru⁷, zaś Jarosław Czerw podkreśla, że kontrola jest często elementem nadzoru, ale może występować także jako oddzielny rodzaj relacji pomiędzy podmiotami administrującymi⁸.

W wielu regulacjach ustawodawca ujmuje kontrolę wprost – jako element nadzoru. Zależność ta jest formułowana w różny sposób, np. poprzez wskazanie, że sprawowanie nadzoru polega w szczególności na prowadzeniu kontroli albo że w ramach nadzoru podmiot nadzorujący kontroluje działalność podmiotu nadzorowanego⁹. W takich przypadkach kontrola nie stanowi samoistnej funkcji, a składnik konstrukcji ustrojowej nadzoru¹⁰.

Pojęcia kontroli i nadzoru funkcjonują również w regulacjach administracyjnego prawa materialnego. Służą określaniu relacji zewnętrznych nawiązywanych przez organy administracji publicznej z podmiotami usytuowanymi poza jej strukturą. Kompetencje kontrolne i nadzorcze organów administracji wynikają wówczas z prawa materialnego, a nie z prawa ustrojowego. Ich celem nie jest zapewnienie prawidłowości działania administracji publicznej, lecz ochrona innych wartości, np. bezpieczeństwa i porządku czy zdrowia publicznego. Jako przykład może posłużyć nadzór nad szkoleniem kierowców oraz kontrola działalności ośrodków szkolenia kierowców wykonywane przez starostę na podstawie przepisów ustawy z dnia 5 stycznia 2011 r. o kierujących

⁴ Zob. np. J. Zimmermann, *Prawo administracyjne*, Warszawa 2018, s. 233 i nast.

⁵ K. Ziemiński, op. cit., s. 673–674.

⁶ Ibidem, s. 676–677.

⁷ J. Zimmermann, op. cit., s. 235.

⁸ J. Czerw, [w:] M. Zdyb, J. Stelmasiak (red.), *Prawo administracyjne. Część ogólna. Ustrojowe prawo administracyjne – wybrane zagadnienia materialnego prawa administracyjnego*, Warszawa 2020, s. 254.

⁹ Przykładowo art. 3a ust. 4 pkt 1 ustawy z dnia 12 października 1994 r. o samorządowych kolegiach odwoławczych (Dz.U. z 2018 r., poz. 570) wskazuje, że sprawowanie przez Prezesa Rady Ministrów nadzoru nad działalnością administracyjną kolegiów polega w szczególności na przeprowadzaniu kontroli organizacji i warunków pracy kolegiów. Z kolei zgodnie z przepisem art. 9 ust. 2 pkt 4 ustawy z dnia 27 stycznia 2022 r. o dokumentach paszportowych (Dz.U. z 2023 r., poz. 1302) sprawowanie przez ministra właściwego do spraw wewnętrznych nadzoru nad realizacją zadań określonych w ustawie, wykonywanych przez wojewodów i konsulów, polega m.in. na prowadzeniu kontroli.

¹⁰ Na temat rozróżnienia kontroli samoistnej i niesamoistnej zob. M. Biliński, [w:] M. Biliński, W. Gonet, H. Wolska, *Kontrola oraz nadzór dotyczący realizacji zadań z zakresu gospodarki komunalnej*, 2020, Lex, rozdz. 1.2.

pojazdami¹¹ (dalej: u.k.p.) czy nadzór i kontrola wykonywane przez inspekcję powołaną na mocy przepisów ustawy z dnia 21 grudnia 2000 r. o jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych¹². Należy nadmienić, że nadzór wynikający z prawa materialnego jest wyrazem realizowania funkcji państwowej typu policyjnego¹³. Funkcja ta (zwana również reglamentacyjno-porządkową) wykonywana jest głównie w formach władczych, a jej celem jest zapewnienie bezpieczeństwa, spokoju i porządku publicznego. W szerszym znaczeniu funkcja policyjna obejmuje również regulowanie życia społecznego i gospodarczego, np. zapewnienie odpowiednich standardów wykonywania określonych zawodów czy działalności gospodarczej¹⁴.

Celem artykułu jest analiza pojęć kontroli i nadzoru, ukazanie ich istoty oraz zasadniczych różnic między nimi. Różnice przedstawiono na przykładzie wybranych kompetencji wojewody o charakterze kontrolnym i nadzorczym, wynikających z prawa ustrojowego i prawa materialnego.

Pojęcie i istota kontroli

W ujęciu klasycznym kontrola rozumiana jest jako działalność bez możliwości wiążącego wpływania na jej adresatów i polegająca tylko na obserwowaniu, sprawdzaniu, ocenie, diagnozie i formułowaniu wniosków¹⁵. J. Zimmermann wskazuje, że „kontrola polega na badaniu stanu istniejącego, porównywaniu go ze stanem pożądanym lub postulowanym oraz na ustalaniu zakresu i przyczyn zauważonych rozbieżności”¹⁶. Michał Biliński podkreśla zaś, że „istotę kontroli wyjaśnia się przede wszystkim jako ustalenie określonego stanu faktycznego, związanego z działaniem jakiegoś podmiotu, a następnie porównaniu tego stanu faktycznego ze stanem założonym (postulowanym). Porównanie to powinno nastąpić na podstawie przyjętego w przepisach prawa kryterium, w wyniku czego stwierdza się ewentualne rozbieżności i ich przyczyny, a następnie formułuje zalecenia co do ich usunięcia i zapobiegania na przyszłość”¹⁷. Trafnie podnosi Jacek Jagielski, że kontrola jawi się jako ciąg czynności, a zatem pewien proces. Czynności te układają się w określone stadia (fazy) procesu, mianowicie:

- stadium informacyjno-rozpoznawcze (ustalenie istniejącego stanu rzeczy),
- stadium analityczno-oceniające i diagnostyczne (ocena ustalonego stanu rzeczy, diagnoza przyczyn nieprawidłowości) oraz
- stadium oddziaływania w zakresie naprawczym (udzielanie wskazań służących zniesieniu nieprawidłowości i zapobieżeniu ich powstawania w przyszłości)¹⁸.

¹¹ Dz.U. z 2023 r., poz. 622 ze zm.

¹² Dz.U. z 2022 r., poz. 1688 ze zm.

¹³ Zob. J. Zimmermann, op. cit., s. 235; M. Biliński, [w:] M. Biliński, W. Gonet, H. Wolska, op. cit., rozdz. 1.3.

¹⁴ A. Mednis, D. Sześciło, [w:] D. Sześciło (red.), *Administracja i zarządzanie publiczne. Nauka o współczesnej administracji*, Warszawa 2014, s. 79–80.

¹⁵ J. Jagielski, *Kontrola administracji publicznej*, Warszawa 2012, s. 22.

¹⁶ J. Zimmermann, op. cit., s. 235.

¹⁷ M. Biliński, [w:] M. Biliński, W. Gonet, H. Wolska, op. cit., rozdz. 1.2.

¹⁸ J. Jagielski, op. cit., s. 17–18.

Wobec powyższego można wskazać za M. Bilińskim, że istotę kontroli w prawie administracyjnym kształtują cztery zasadnicze grupy czynności: pierwszą stanowi ogół działań służących ustaleniu określonego stanu faktycznego, drugą – dokonanie porównania, skonfrontowania zbadanego wyżej stanu rzeczywistego ze stanem wzorcowym, przewidzianym w przepisach prawa; trzecią – działania zmierzające do sformułowania rozbieżności pomiędzy wcześniej wyznaczonymi płaszczyznami oraz przyczyn ich ewentualnego wystąpienia, czwartą – zalecenia, które powinny zostać odniesione do usunięcia powstałych nieprawidłowości oraz zapobiegania im¹⁹.

Z ujęciem doktrynalnym kontroli korespondują rozwiązania ustawowe. Przykładem może być ustawa z dnia 15 lipca 2011 r. o kontroli w administracji rządowej (dalej: u.k.a.r.)²⁰, która – jak wskazują Tomasz Bolek i Marcin Dobruk – „w założeniu stanowi całościową regulację dotyczącą postępowania kontrolnego, tj. zasad i trybu przeprowadzania kontroli, a także organów właściwych w sprawach kontroli”²¹. Ustawa ta kształtuje kontrolę w administracji rządowej jako proces stanowiący ciąg określonych czynności. Nie zawiera definicji legalnej kontroli, ale określa jej cele. Mianowicie w art. 3 ust. 1 wskazuje, że przeprowadzenie kontroli ma na celu ocenę działalności jednostki kontrolowanej dokonaną na podstawie ustalonego stanu faktycznego przy zastosowaniu przyjętych kryteriów kontroli. Monika Nowikowska podkreśla, że w przywołanym przepisie został sformułowany cel ogólny (podstawowy) kontroli. Natomiast w art. 3 ust. 2 u.k.a.r. zostały określone cele dodatkowe. W przypadku bowiem stwierdzenia nieprawidłowości celem kontroli jest również ustalenie ich zakresu, przyczyn i skutków oraz osób za nie odpowiedzialnych, a także sformułowanie zaleceń zmierzających do usunięcia nieprawidłowości. Cel dodatkowy kontroli jest zatem konsekwencją poczynionych w wyniku czynności kontrolnych ustaleń faktycznych, wskazujących na odstępstwa od stanu pożądanego²². W literaturze przedmiotu prezentowany jest pogląd, iż „w art. 3, jakkolwiek brakuje wskazania, że celem postępowania kontrolnego jest również zebranie materiału dowodowego do podjęcia czynności pokontrolnych, to oczywiste jest, że postępowanie kontrolne zmierza także i w tym celu”²³. Pogląd ten nie jest trafny, gdyż zebranie materiału dowodowego nie jest celem postępowania kontrolnego, a jedynie środkiem do celu, jakim jest ocena działalności jednostki kontrolowanej. Ocena ta powinna być dokonana na podstawie ustalonego stanu faktycznego. Przepis art. 27 ust. 1 u.k.a.r. nakazuje ustalać stan faktyczny na podstawie dowodów zebranych podczas kontroli²⁴.

¹⁹ M. Biliński, [w:] M. Biliński, W. Gonet, H. Wolska, op. cit., rozdz. 1.2.

²⁰ Dz.U. z 2020 r., poz. 224.

²¹ T. Bolek, M. Dobruk, *Ustawa o kontroli w administracji rządowej. Komentarz z wzorami dokumentów*, 2018, Lex, komentarz do art. 1, teza 1.

²² M. Nowikowska, [w:] K. Chałubińska-Jentkiewicz, M. Nowikowska (red.), *Ustawa o kontroli w administracji rządowej. Komentarz*, 2021, Legalis, komentarz do art. 3, tezy 1 i 2.

²³ M. Liwo, *Kontrola w administracji rządowej. Zagadnienia administracyjnoprawne*, „Przeгляд Prawa Publicznego” 2015, nr 10, s. 90.

²⁴ Dowodami mogą być w szczególności dokumenty, rzeczy, oględziny, opinie biegłych, ustne lub pisemne wyjaśnienia lub oświadczenia. Przepisy u.k.a.r. przyznają kontrolerowi szereg uprawnień związanych z gromadzeniem dowodów, którym odpowiadają obowiązki kierownika i pracowników jednostki kontrolowanej, np. udzielenia wyjaśnień, niezwłocznego przedstawiania dokumentów, materiałów i informacji niezbędnych do przeprowadzenia kontroli.

W piśmiennictwie podkreśla się, że podstawą dokonania oceny kontrolowanej jednostki nie mogą być subiektywne odczucia kontrolera, ale to, co w toku kontroli udało się ustalić i udokumentować. Ocena skontrolowanej działalności musi być więc oparta na ustalonym stanie faktycznym zgodnie z zasadą obiektywizmu i regułami wnioskowania²⁵.

Jak zauważa Marian Masternak, wykonywanie kontroli polega głównie na podejmowaniu przez organy kontroli czynności materialno-technicznych. Celem kontroli nie jest rozstrzygnięcie o prawach i obowiązkach podmiotu kontrolowanego, lecz zbadanie stanu faktycznego i jego ocena z punktu widzenia zgodności z określonym wzorcem. Jednakże realizacja celu kontroli wymaga wyposażenia organu kontroli w odpowiednie środki działania służące wykrywaniu nieprawidłowości, często cechujące się elementem władztwa, a ich stosowanie nierzadko powoduje wkroczenie w sferę prawną podmiotu kontrolowanego²⁶. Odpowiednie ukształtowanie uprawnień organów kontroli i obowiązków jednostek kontrolowanych oraz instrumentów działania pokontrolnego powoduje, że organ kontrolujący może w pewnym stopniu wiążąco oddziaływać na podmiot kontrolowany. Należy więc stwierdzić, że obecnie w kategorii kontroli występują pewne atrybuty władcze²⁷. Ponadto, jak zauważa J. Jagielski, kontrola sprawowana w sferze władzy publicznej jest poddana regulacji prawnej i jako taka stanowi kategorię działań prawnych. Nie może więc być kwalifikowana jedynie jako zbiór działań faktycznych o czysto technicznym znaczeniu²⁸.

W literaturze przedmiotu wymienia się rozmaite funkcje, które ma spełniać kontrola, w tym funkcję informacyjną (sygnalizacyjną), prewencyjną (profilaktyczną), inspirowaną, instruktażowo-doradczą i korygującą²⁹. Odnośnie do ostatniej z wymienionych funkcji należy zauważyć, że oddziaływanie korekcyjne kontroli nie ma charakteru bezpośredniego. Samo sformułowanie zaleceń pokontrolnych nie eliminuje z obrotu aktów lub czynności niezgodnych z prawem. Konieczne są dalsze działania (najczęściej podmiotu kontrolowanego), które ten skutek dopiero wywołują. Skierowanie wystąpienia pokontrolnego stwarza jedynie obowiązek zawiadomienia organu kontroli o wykonaniu zaleceń lub o przyczynie ich niewykonania³⁰. Nie stanowi zatem działania o charakterze władczym – bezpośredniej ingerencji w działalność podmiotu kontrolowanego³¹.

²⁵ J. Wyporska-Frankiewicz, M. Berek, E. Jarzęcka-Siwik, [w:] J. Wyporska-Frankiewicz (red.), *Kontrola wykonywania zadań i nadzór nad jednostkami samorządu terytorialnego*, 2020, Lex, rozdz. III, pkt 7.2.

²⁶ M. Masternak, *Czynności materialno-techniczne jako prawna forma działania administracji publicznej*, Toruń 2018, s. 356–357.

²⁷ A. Wójtowicz-Dawid w opracowaniu pt. *Monitoring, kontrola i audyt wykorzystywania środków Unii Europejskiej*, 2020, Lex, rozdz. IV, pkt 1.2 wskazuje, że termin „kontrola” pochodzi z języka francuskiego i pierwotnie obejmował swym zakresem czynności sprawdzające, bez jakichkolwiek elementów władztwa. Dopiero prawdopodobnie w wyniku wpływów języka angielskiego doszło do zmiany znaczenia terminologicznego w okresie wojny francusko-angielskiej. Angielski odpowiedni słowa „kontrola” oznacza bowiem ‘zwierzchnictwo, władzę, panowanie, decydujący wpływ’.

²⁸ J. Jagielski, op. cit., s. 27-28.

²⁹ Zob. szerzej: S. Kałużny, *Kontrola wewnętrzna. Teoria i praktyka*, Warszawa 2008, s. 32–34; M. Nowikowska, [w:] K. Chałubińska-Jentkiewicz, M. Nowikowska (red.), op. cit., komentarz do art. 3, teza 9 i nast.

³⁰ Przykładowo, zgodnie z art. 49 u.k.a.r., kierownik jednostki kontrolowanej w wyznaczonym terminie informuje kierownika jednostki kontrolującej o sposobie wykonania zaleceń, wykorzystaniu wniosków lub przyczynach ich niewykorzystania albo o innym sposobie usunięcia stwierdzonych nieprawidłowości.

³¹ Por. uwagi NSA dotyczące działań kontrolnego oraz dystynkcji pomiędzy kontrolą i nadzorem zawarte w uchwałach z 26 kwietnia 1999 r., sygn. akt FPS 5/99, Lex nr 36379.

Pojęcie i istota nadzoru

W odróżnieniu od kontroli, istotą nadzoru jest możliwość nie tylko sprawdzania i oceniania podmiotu nadzorowanego, ale także prawo stosowania wiążącej ingerencji w jego działalność w celu skorygowania jej w pożądanym kierunku, zgodnym z przyjętymi punktami odniesienia³². Trybunał Konstytucyjny wyraził pogląd, że nadzór to „określone procedury dające odpowiednim organom państwowym, wyposażonym w stosowne kompetencje, prawo ustalania stanu faktycznego, jak też korygowania działalności organu nadzorowanego”³³. Na korekcyjny cel działalności nadzorczej wskazał również Bogdan Dolnicki, który określił nadzór jako działalność aktywną wyposażoną w możliwość władczego wkraczania w działalność organu nadzorowanego w celu jej korygowania³⁴. Z kolei J. Zimmermann istotę nadzoru określił jako „wyciąganie konsekwencji z zachowania organu podporządkowanego, obserwowanego przez organ nadzorczy z punktu widzenia określonego, wybranego kryterium, czyli wzorca, z którym porównuje się dane zachowanie”³⁵. Zaś Marek Wierzbowski i Aleksandra Wiktorowska wskazali, że „pojęcie nadzoru jest używane najczęściej do określenia sytuacji, w której organ nadzorujący jest wyposażony w środki oddziaływania na postępowanie organów czy jednostek nadzorowanych, nie może jednak wyřęczać tych organów w ich działalności. Uprawnienia nadzorcze oznaczają tyle co prawo do kontroli wraz z możliwością wiążącego wpływania na organy czy instytucje nadzorowane”³⁶. Owe środki oddziaływania przysługujące organowi nadzoru określane są w literaturze przedmiotu mianem „środków nadzoru”. Zwykle dzieli się je na środki oddziaływania merytorycznego (np. uprawnienia do zawieszania lub uchylania rozstrzygnięć jednostek nadzorowanych) i środki nadzoru personalnego (np. prawo do odwołania lub zawieszania w czynnościach osoby piastującej funkcję organu czy członków kierownictwa jednostki)³⁷. Organ nadzoru może stosować tylko takie środki, jakie przyznaje mu ustawa.

Ponadto w literaturze wymienia się również środki o charakterze informacyjno-doradczym, których celem jest uzyskanie przez organ nadzoru jak najszerszej wiedzy o działalności organów nadzorowanych, udzielenie im pomocy w realizacji zadań, wyjaśnianie znaczenia przepisów prawa czy ujednolicanie sposobów działania. Doradztwo określane jest jako najłagodniejsza forma nadzoru³⁸. Jak zauważył Jerzy Stelmasiak, środki o charakterze informacyjnym oraz środki doradcze nie są

³² J. Jagielski, op. cit., s. 33.

³³ Uchwała TK z 5 października 1994 r., sygn. akt W 1/94, Lex nr 25336.

³⁴ Za: J. Czerw, [w:] M. Zdyb, J. Stelmasiak (red.), op. cit., s. 256–257.

³⁵ J. Zimmermann, op. cit., s. 234.

³⁶ M. Wierzbowski, A. Wiktorowska, [w:] J. Jagielski, M. Wierzbowski (red.), *Prawo administracyjne*, Warszawa 2020, s. 196.

³⁷ Ibidem, s. 197. Por. J. Zimmermann, op. cit., s. 234–235.

³⁸ B. Dobkowska, *Środki nadzoru nad działalnością gminy*, „Studia Prawnoustrojowe” 2015, nr 28, s. 275.

działaniami władczymi. Ich stosowanie nie ma na celu władczego wkraczania organu nadzoru w działalność jednostki nadzorowanej. Względem tych środków nie służy skarga do sądu administracyjnego³⁹.

Ponadto, jak wskazuje J. Jagielski, nadzór jest kategorią prawną co do zasady normatywnie niedefiniowaną, pojawiającą się w różnych obszarach regulacji prawnych (przede wszystkim prawa publicznego). W piśmiennictwie naukowym pojęcie nadzoru ujmowane jest w zróżnicowany sposób i sytuowane w różnym kontekście⁴⁰. Jak wcześniej wskazano, w znaczeniu prawnoustrojowym nadzór stanowi formę relacji między podmiotami administrującymi. W literaturze podkreśla się również, że nadzór jest relacją występującą w administracji zdecentralizowanej⁴¹.

Należy w związku z tym wyjaśnić, że decentralizacja władzy publicznej jest zasadą konstytucyjną, mającą fundamentalne znaczenie w demokratycznym państwie prawnym. Została wyrażona w art. 15 ust. 1 Konstytucji RP⁴². Oznacza zagwarantowaną prawnie względną samodzielność i niezależność jednych organów od innych, która ma istotny wpływ na kształtowanie relacji między organami władzy publicznej, w tym pomiędzy organami administracji publicznej⁴³. W innym ujęciu decentralizacja to „sposób organizacji aparatu administracyjnego, w którym organy niższego stopnia nie są hierarchicznie podporządkowane organom wyższego stopnia”⁴⁴. Jak podkreśla B. Dolnicki, z zastosowania zasady decentralizacji w strukturze organów administracji państwowej i samorządu terytorialnego wynika reguła, że nadzór nad organami zdecentralizowanymi odbywa się przy użyciu środków wyraźnie przez ustawę określonych i dozwolonych w danej, konkretnej sytuacji⁴⁵.

Ponadto w ocenie J. Jagielskiego w funkcji nadzoru tkwi – z założenia – nie tylko władcza ingerencja, ale także w pewnym stopniu (przede wszystkim z uwagi na jego cel) element opieki i wspierania podmiotów poddanych nadzorowi⁴⁶. Służą temu głównie środki o charakterze doradczym. Trzeba jednocześnie podkreślić, że co do zasady organ nadzoru nie na możliwości wyręczania organów nadzorowanych w ich działalności.

³⁹ J. Stelmasiak, *Nadzór nad samorządem terytorialnym w świetle orzecznictwa sądów administracyjnych. Zagadnienia podstawowe*, [w:] E. Ura (red.), *Granice samodzielności wspólnot samorządowych*, Rzeszów 2005, s. 279–280. Autor ten, poza środkami nadzoru o charakterze informacyjnym i środkami doradczymi, wyróżnia środki korygujące stosowane w celu usunięcia istotnych naruszeń prawa oraz środki o charakterze personalnym, które nie dotyczą bezpośrednio rozstrzygnięć organów nadzorowanych, lecz dotyczą samych organów, ich składu osobowego.

⁴⁰ J. Jagielski, op. cit., s. 29 i nast.

⁴¹ J. Czerw, [w:] M. Zdyb, J. Stelmasiak (red.), op. cit., s. 256. Odmienne: J. Zimmermann, op. cit., s. 234. Autor ten wskazuje, że pojęcie nadzoru jest używane do opisywania zarówno struktur scentralizowanych, jak i zdecentralizowanych i w obu tych obszarach odgrywa najważniejszą rolę.

⁴² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze sprost. i zm.).

⁴³ J. Zimmermann, op. cit., s. 230–231.

⁴⁴ M. Wierzbowski, A. Wiktorowska, [w:] J. Jagielski, M. Wierzbowski (red.), op. cit., s. 200.

⁴⁵ B. Dolnicki, *Sprawność działania administracji samorządowej*, „Samorząd Terytorialny” 2020, nr 3, s. 14.

⁴⁶ J. Jagielski, op. cit., s. 13.

Podsumowując, nadzór w prawie administracyjnym obejmuje nie tylko prawo do ustalania stanu faktycznego, ale też prawo do korygowania działalności organu nadzorowanego. O istocie nadzoru decydują czynności o charakterze władczym (idące w ślad za czynnościami sprawdzającymi), które muszą mieć wyraźną podstawę ustawową.

Kontrola a nadzór na przykładzie wybranych kompetencji wojewody

Różnice między kontrolą i nadzorem w administracji publicznej można zobrazować na przykładzie funkcji wojewody, który jest organem wyposażonym przez ustawodawcę zarówno w kompetencje nadzorcze, jak i kontrolne. W szczególności sprawuje nadzór nad działalnością samorządu terytorialnego oraz kontroluje wykonywanie przez organy samorządu terytorialnego zadań z zakresu administracji rządowej, realizowanych przez nie na podstawie ustawy lub porozumienia z organami administracji rządowej.

Konstytucja RP w art. 171 ust. 1 stanowi, że działalność samorządu terytorialnego podlega nadzorowi z punktu widzenia legalności. Państwo, tworząc samorząd i powierzając mu w drodze ustawowej do wykonywania istotną część zadań publicznych (art. 16 ust. 2 Konstytucji RP), zastrzega dla siebie prawną możliwość podejmowania określonych działań w celu stworzenia gwarancji, że aktywność samorządu będzie mieścić się w granicach obowiązującego porządku prawnego. Dlatego, jak zauważa B. Dolnicki, nadzór nazywany jest zwykle „korelatem samorządu”, bez którego trudno wyobrazić sobie instytucje samorządu terytorialnego jako elementu państwa⁴⁷.

W piśmiennictwie podkreśla się, że przedmiotem nadzoru nie są poszczególne jednostki (organy) samorządu terytorialnego czy też samorząd terytorialny jako taki, ale jego działalność, we wszelkich jej przejawach⁴⁸. Jednocześnie wskazuje się, że obecnie jedynym dozwolonym kryterium nadzoru nad działalnością samorządu terytorialnego jest legalność (zgodność z prawem), bowiem art. 171 ust. 1 Konstytucji RP nie przewiduje w tym zakresie żadnych wyjątków⁴⁹.

B. Dolnicki zauważa, że o intensywności nadzoru nad samorządem terytorialnym nie decyduje w zasadzie mało precyzyjny podział na zadania własne i zlecone, a każdorazowo ustawodawca, przyznając organom nadzorczym określone środki prawne⁵⁰.

Pozycja wojewody jako organu nadzoru nad działalnością samorządu terytorialnego wynika z art. 171 ust. 2 Konstytucji RP, który w sposób enumeratywny wymienia organy uprawnione do wykonywania tegoż nadzoru⁵¹. Również przepis art. 3 ust. 1 pkt

⁴⁷B. Dolnicki, op. cit., s. 18.

⁴⁸B. Naleziński, [w:] P. Tuleja (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, 2021, Lex, komentarz do art. 171, teza 2.

⁴⁹Na temat tzw. nadzoru celowościowego (fachowego), opartego na kryteriach celowości, rzetelności i gospodarności, zob. B. Dolnicki, *Ewolucja nadzoru nad samorządem terytorialnym*, „Samorząd Terytorialny” 2015, nr 3, s. 60–74.

⁵⁰Idem, *Sprawność działania...*, s. 19.

⁵¹Oprócz wojewodów organami nadzoru nad działalnością samorządu terytorialnego są Prezes Rady Ministrów oraz regionalne izby obrachunkowe w zakresie spraw finansowych.

4 ustawy z dnia 23 stycznia 2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie (dalej: u.w.a.r.w.)⁵² wskazuje na rolę wojewody jako organu nadzoru nad działalnością jednostek samorządu terytorialnego pod względem legalności. Jednocześnie art. 12 tej ustawy podkreśla, że owo sprawowanie nadzoru odbywa się na zasadach określonych w odrębnych ustawach.

Kryterium legalności sprawowania nadzoru oznacza, że wojewoda nie jest upoważniony w sposób generalny ingerować w działalność samorządu terytorialnego. Może zatem wpływać na działania samorządu jedynie w przypadkach określonych w ustawie oraz w formie przewidzianej w ustawie⁵³. Działalność wojewody jako organu nadzoru stanowi ingerencję w samodzielność prawną samorządu, dlatego regulacja ustawowa musi być precyzyjna i jasna do tego stopnia, aby swoboda wyboru środka nadzorczego przez organ nadzoru była zminimalizowana⁵⁴.

Hubert Izdebski podaje: „Biorąc pod uwagę konstytucyjną rangę zasady legalności – działania organów władzy publicznej na podstawie i w granicach prawa – należy zaznaczyć, że z mocy ustawy zasadniczej uprawnienia nadzorcze łączą się nierozdzielnie z obowiązkiem stosowania środków nadzoru w razie stwierdzenia występowania odpowiednich przesłanek ustawowych”⁵⁵. Wojewoda ma zatem obowiązek zaingerować w działalność jednostki samorządu terytorialnego w przypadku naruszenia prawa przez organ tej jednostki⁵⁶.

Z kolei uprawnienie do prowadzenia przez wojewodę kontroli wykonywania przez organy samorządu terytorialnego zadań z zakresu administracji rządowej wynika z art. 3 ust. 2 u.w.a.r.w. Norma ta została powtórzona w art. 28 ust. 1 pkt 2 tej ustawy. O ile nadzór (w odniesieniu do zadań własnych, jak i zleconych jednostek samorządu terytorialnego) jest sprawowany przez wojewodę wyłącznie pod względem legalności (zgodności z prawem), o tyle kontrola (w odniesieniu do zadań zleconych) wykonywana jest pod względem legalności, gospodarności i rzetelności, co wynika z art. 3 ust. 2 i art. 28 ust. 3 pkt 2 u.w.a.r.w. Zatem w przypadku kontroli zakres kryteriów oceny działalności jednostek samorządu terytorialnego jest szerszy. Ponadto inne są formy działania wojewody mające na celu realizację kompetencji kontrolnych i nadzorczych oraz inne cele i skutki tej działalności.

Należy zauważyć, że przyznana wojewodzie kompetencja do działań kontrolnych stanowi umocowanie do dokonywania czynności materialno-technicznych, których celem jest przede wszystkim dokonanie określonych ustaleń faktycznych i ocena działalności jednostki kontrolowanej. Kontrola ta jest wykonywana na zasadach określonych w u.k.a.r., co wynika z art. 2 pkt 1 tej ustawy. Ponadto art. 6 ust. 4 pkt 3 u.k.a.r. wskazuje, że wojewoda kontroluje organy samorządu terytorialnego. Ustalenia dokonane w trakcie

⁵² Dz.U. z 2023 r., poz. 190.

⁵³ M. Pacak, K. Zmerek, *Ustawa o wojewodzie i administracji rządowej w województwie. Komentarz*, 2013, Lex, komentarz do art. 12, teza 2.

⁵⁴ Ibidem, komentarz do art. 3, teza 13.

⁵⁵ H. Izdebski, *Samorząd terytorialny. Pionowy podział władzy*, 2020, Lex, rozdz. X.1.

⁵⁶ Por. wyrok WSA w Warszawie z 24 lutego 2006 r., sygn. akt II SA/Wa 2175/05, Lex nr 219993.

kontroli oraz oceny opisuje się w projekcie wystąpienia pokontrolnego, który sporządza się również w sytuacji, gdy kontrola nie wykazała nieprawidłowości⁵⁷. Kierownik jednostki kontrolowanej może zakwestionować dokonane ustalenia, składając umotywowane pisemne zastrzeżenia do projektu wystąpienia pokontrolnego. Natomiast ostatecznym dokumentem pokontrolnym jest wystąpienie pokontrolne, które w razie potrzeby uzupełnia się m.in. o zalecenia lub wnioski dotyczące usunięcia nieprawidłowości lub usprawnienia funkcjonowania jednostki kontrolowanej oraz termin złożenia informacji o wykonaniu zaleceń lub wykorzystaniu wniosków, a także o podjętych działaniach lub przyczynach ich niepodjęcia. Od wystąpienia pokontrolnego nie przysługują środki odwoławcze (art. 48 u.k.a.r.). Co do zasady czynności kontrolne wojewody nie wywołują bezpośrednich skutków prawnych, nie nakładają na podmiot kontrolowany nowych obowiązków i nie podlegają zaskarżeniu do sądu administracyjnego⁵⁸.

Natomiast inny charakter prawny ma reakcja wojewody na stwierdzone nieprawidłowości w ramach kompetencji nadzorczych. W takim przypadku wojewoda wydaje akt administracyjny, który uchyla albo stwierdza nieważność aktu wydanego przez organ jednostki samorządu terytorialnego. Celem takich działań jest wyeliminowanie z obrotu prawnego bezpośrednio przez wojewodę skutków działań niezgodnych z prawem. Przykładowo w art. 91 ust. 1 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (dalej: u.s.g.)⁵⁹ ustanowiona została kompetencja nadzorcza wojewody do stwierdzenia nieważności uchwały lub zarządzenia organu gminy sprzecznego z prawem⁶⁰. W tym przypadku czynności sprawdzające sprowadzają się do analizy treści tych aktów, a jedynym uzewnętrznionym przejawem działalności wojewody będzie zastosowany środek nadzoru, czyli rozstrzygnięcie nadzorcze stwierdzające nieważność uchwały lub zarządzenia w całości lub części. Zastosowanie tego środka nadzoru jest konsekwencją uchybień stwierdzonych w drodze działań kontrolnych, co znajduje odzwierciedlenie wyłącznie w uzasadnieniu aktu nadzoru⁶¹.

Jak wskazuje Andrzej Matan w komentarzu do art. 91 u.s.g., „stwierdzenie nieważności następuje aktem deklaratoryjnym, działającym z mocą wsteczną (*ex tunc*), a więc od daty wydania aktu obarczonego wadą nieważności. (...) Akt stwierdzający nieważność

⁵⁷ Jedynie kontrola w trybie uproszczonym, prowadzona w przypadkach uzasadnionych charakterem sprawy lub pilnością przeprowadzenia czynności kontrolnych, kończy się sporządzeniem sprawozdania z kontroli. Sprawozdanie zawiera opis ustalonego stanu faktycznego oraz jego ocenę, a także, w razie potrzeby, zalecenia lub wnioski dotyczące usunięcia nieprawidłowości lub usprawnienia funkcjonowania jednostki kontrolowanej (zob. art. 51 i 51 u.k.a.r.).

⁵⁸ Por. K. Ziemiński, op. cit., s. 680.

⁵⁹ Dz.U. z 2023 r., poz. 40.

⁶⁰ W literaturze przedmiotu i orzecznictwie sądowym podkreśla się, że podstawę do stwierdzenia nieważności aktu organu gminy stanowi tylko istotne naruszenie prawa. Bowiem w przypadku nieistotnego naruszenia prawa organ nadzoru nie stwierdza nieważności takiego aktu, ograniczając się do wskazania, iż wydano go z naruszeniem prawa (art. 91 ust. 4 u.s.g.). NSA w wyroku z 29 września 2021 r. (sygn. akt I OSK 4382/18) wskazano, że „stwierdzenie nieważności może zostać orzeczone tylko wtedy, gdy uchwała pozostaje w wyraźnej sprzeczności z określonym przepisem prawnym i gdy wynika to wprost z treści tego przepisu. Do kategorii istotnych naruszeń prawa zalicza się naruszenia znaczące, jak np. naruszenie przepisów wyznaczających kompetencje do podejmowania uchwał, przepisów podstawy prawnej podejmowanych uchwał, przepisów ustrojowych, przepisów prawa materialnego – przez ich wadliwą wykładnię – oraz przepisów regulujących procedurę podejmowania uchwał”.

⁶¹ K. Ziemiński, op. cit., s. 677.

uchyla wszelkie skutki prawne, jakie powstały od dnia doręczenia lub ogłoszenia aktu nieważnego, a organ nadzoru, podejmujący rozstrzygnięcie o stwierdzeniu nieważności, jedynie potwierdza ten fakt⁶². Akt nadzoru wojewody ma charakter niewątpliwie władczy. Stanowi akt administracyjny – władcze oświadczenie woli organu administracji publicznej, oparte na przepisach prawa, skierowane na wywołanie konkretnych skutków prawnych wobec konkretnego adresata⁶³. Orzeczenie to w sposób władczy ingeruje w uchwałodawczą działalność organów gminy⁶⁴. Wstrzymuje wykonanie uchwały lub zarządzenia z mocy prawa w zakresie objętym stwierdzeniem nieważności, z dniem jego doręczenia. Może być zaskarżone do sądu administracyjnego z powodu niezgodności z prawem w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia, co wynika z art. 98 ust. 1 u.s.g.

Celem, dla którego wprowadzona została możliwość kwestionowania przez jednostki samorządu terytorialnego rozstrzygnięć nadzorczych, jest ochrona samodzielności tych jednostek⁶⁵. Kryterium skargi do sądu jest niezgodność z prawem rozstrzygnięcia nadzorczego, a podmiotem uprawnionym do jej wniesienia – gmina, której interes prawny, uprawnienie albo kompetencja zostały naruszone. Jak wynika z art. 148 ustawy z dnia 30 sierpnia 2002 r. Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi⁶⁶, w sytuacji gdy sąd uwzględni skargę jednostki samorządu terytorialnego na akt nadzoru, uchylą ten akt⁶⁷.

Innym przykładem służącym wykazaniu różnic między nadzorem i kontrolą mogą być kompetencje wojewody określone w art. 118 u.k.p. Zgodnie z ust. 1 tego artykułu wojewoda sprawuje nadzór nad ośrodkami doskonalenia techniki jazdy. W tym przypadku mamy do czynienia z tzw. nadzorem specjalistycznym wynikającym z prawa materialnego, a nie ustrojowego, który jest sprawowany wobec podmiotów usytuowanych poza strukturą administracji. W ramach sprawowanego nadzoru wojewoda przeprowadza kontrolę m.in. w zakresie spełniania przez przedsiębiorcę prowadzącego ośrodek wymagań określonych w ustawie oraz prawidłowości prowadzonej dokumentacji w związku z prowadzeniem szkolenia⁶⁸. Wskazana kontrola ma charakter niesamoistny i jest elementem sprawowanego przez wojewodę nadzoru. Przepisy u.k.p. nie określają szczegółowego zakresu i trybu prowadzenia kontroli ośrodków doskonalenia techniki jazdy, ani nie zawierają upoważnienia do wydania w tym zakresie rozporządzenia.

⁶² A. Matan, [w:] B. Dolnicki (red.), *Ustawa o samorządzie gminnym. Komentarz*, 2021, Lex, komentarz do art. 91, teza 2.

⁶³ Ibidem, teza 4.

⁶⁴ Zob. postanowienie NSA z 12 stycznia 2012 r., sygn. akt II GSK 2415/11, Legalis nr 448805.

⁶⁵ Postanowienie NSA z 6 listopada 2008 r., sygn. akt I OZ 828/08, Legalis nr 112110.

⁶⁶ Dz.U. z 2023 r., poz. 1634.

⁶⁷ Na temat podstaw uwzględnienia skargi zob. np. wyrok NSA z 7 marca 2019 r., sygn. akt I GSK 1153/18, Legalis nr 1916561.

⁶⁸ Jak zauważa W. Kotowski, organ uprawniony do nadzoru nad ośrodkiem powinien przeprowadzać częste i szczegółowe kontrole, których wyniki nie powinny być konstruowane z jakąkolwiek pobłażliwością wobec uchybiających. Tego bowiem wymaga przyszłe bezpieczeństwo na drodze. Równocześnie autor ten wyraził pogląd, że nadzór wojewody musi być postrzegany jako nadzór nie tylko formalny, ale również faktyczny. Chodzi o to, że sam wojewoda powinien w stopniu znacznym znać przepisy zezwalające na prowadzenie ośrodka, jak też przesłanki uzasadniające jego zamknięcie. Wynika to z faktu, że nie może opierać się wyłącznie na opinii doradców, lecz powinien każdorazowo wyrobić sobie własny pogląd w danej sprawie. Zob. W. Kotowski, *Ustawa o kierujących pojazdami. Komentarz*, 2013, Lex, komentarz do art. 118.

Wydaje się jednak, że skoro omawiana kontrola dotyczy przedsiębiorcy, to zastosowanie znajdują przepisy zawarte w rozdz. 5 ustawy z dnia 6 marca 2018 r. Prawo przedsiębiorców⁶⁹, w tym dotyczące reguł planowania kontroli, obowiązku zawiadomienia przedsiębiorcy o zamiarze wszczęcia kontroli czy zasad przeprowadzania czynności kontrolnych. Zgodnie z art. 53 tej ustawy ustalenia kontroli zamieszcza się w protokole kontroli. Ustawa nie zawiera regulacji dotyczącej składania ewentualnych zastrzeżeń, wyjaśnień czy zarzutów do protokołu⁷⁰.

Kontrola ośrodków doskonalenia techniki jazdy ma charakter działań materialno-technicznych. Jeżeli działania podmiotu kontrolowanego są prawidłowe, nie wykazują naruszeń, wojewoda nie podejmuje żadnych działań o charakterze władczym. Natomiast jeżeli w toku kontroli stwierdzi naruszenia warunków wykonywania przez przedsiębiorcę działalności gospodarczej w zakresie prowadzenia ośrodka doskonalenia techniki jazdy, wyznacza termin ich usunięcia. W sytuacji gdy podmiot kontrolowany nie usunie naruszeń w wyznaczonym terminie, wojewoda wydaje decyzję administracyjną o zakazie prowadzenia przez przedsiębiorcę ośrodka doskonalenia techniki jazdy, skreślając jednocześnie ten podmiot z rejestru przedsiębiorców prowadzących ośrodki doskonalenia techniki jazdy (art. 118 ust. 3 u.k.p.). Decyzja wojewody podlega natychmiastowemu wykonaniu. Niewątpliwie jest aktem nadzoru – działaniem o charakterze władczym, którego celem nie jest już ustalenie stanu faktycznego, tylko jego konsekwencji prawnych. Ponadto może być zaskarżona w administracyjnym toku instancji, a następnie do sądu administracyjnego.

Podsumowanie

Kontrola i nadzór są kategoriami prawa administracyjnego, które wykazują duże podobieństwo i często są utożsamiane. Jednak podane przykłady rozumienia tych pojęć w piśmiennictwie oraz przykłady ich zastosowania w praktyce działania administracji publicznej wskazują, że kategorie te są zasadniczo odrębne i nie powinny być utożsamiane. Kontrola jest bowiem działaniem głównie o charakterze materialno-technicznym i ma na celu przede wszystkim ustalenie stanu faktycznego oraz jego porównanie ze stanem pożądanym. Występują w niej pewne elementy o charakterze władczym, niestanowiące jednak o istocie kontroli. Czynności kontrolne nie podlegają kognicji sądów administracyjnych. Natomiast działania nadzorcze mają na ogół formę aktów administracyjnych, rozstrzygających w sposób prawnie wiążący o sytuacji indywidualnie określonego podmiotu prawa w konkretnej sytuacji faktycznej. Podejmowane przez organ nadzorujący środki zmierzają do wywołania bezpośrednich skutków prawnych, np. poprzez nałożenie nowych obowiązków lub odebranie uprawnień albo uchylenie lub stwierdzenie nieważności określonych działań podmiotu nadzorowanego, i jako takie mogą być zaskarżone do sądu administracyjnego.

⁶⁹Dz.U. z 2023 r., poz. 221 ze zm.

⁷⁰T. Długosz, [w:] G. Kozieł (red.), *Prawo przedsiębiorców. Komentarz*, 2019, Legalis, komentarz do art. 53, teza 1.

BIBLIOGRAFIA**Literatura**

- Biliński M., [w:] M. Biliński, W. Gonet, H. Wolska, *Kontrola oraz nadzór dotyczący realizacji zadań z zakresu gospodarki komunalnej*, 2020, Lex.
- Bolek T., Dobruk M., *Ustawa o kontroli w administracji rządowej. Komentarz z wzorami dokumentów*, 2018, Lex.
- Czerw J., [w:] M. Zdyb, J. Stelmasiak (red.), *Prawo administracyjne. Część ogólna. Ustrojowe prawo administracyjne – wybrane zagadnienia materialnego prawa administracyjnego*, Warszawa 2020.
- Długosz T., [w:] G. Koziół (red.), *Prawo przedsiębiorców. Komentarz*, 2019, Legalis.
- Dobkowska B., *Środki nadzoru nad działalnością gminy*, „Studia Prawnoustrojowe” 2015, nr 28.
- Dolnicki B., *Ewolucja nadzoru nad samorządem terytorialnym*, „Samorząd Terytorialny” 2015, nr 3.
- Dolnicki B., *Sprawność działania administracji samorządowej*, „Samorząd Terytorialny” 2020, nr 3.
- Izdebski H., *Samorząd terytorialny. Pionowy podział władzy*, 2020, Lex.
- Jagielski J., *Kontrola administracji publicznej*, Warszawa 2012.
- Kałużny S., *Kontrola wewnętrzna. Teoria i praktyka*, Warszawa 2008.
- Kotowski W., *Ustawa o kierujących pojazdami. Komentarz*, 2013, Lex.
- Liwo M., *Kontrola w administracji rządowej. Zagadnienia administracyjnoprawne*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2015, nr 10.
- Masternak M., *Czynności materialno-techniczne jako prawna forma działania administracji publicznej*, Toruń 2018.
- Matan A., [w:] B. Dolnicki (red.), *Ustawa o samorządzie gminnym. Komentarz*, 2021, Lex.
- Mednis A., Sześciło D., [w:] D. Sześciło (red.), *Administracja i zarządzanie publiczne. Nauka o współczesnej administracji*, Warszawa 2014.
- Naleziński B., [w:] P. Tuleja (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, 2021, Lex.
- Nowikowska M., [w:] K. Chałubińska-Jentkiewicz, M. Nowikowska (red.), *Ustawa o kontroli w administracji rządowej. Komentarz*, 2021, Legalis.
- Pacak M., Zmerek K., *Ustawa o wojewodzie i administracji rządowej w województwie. Komentarz*, 2013, Lex.
- Stelmasiak J., *Nadzór nad samorządem terytorialnym w świetle orzecznictwa sądów administracyjnych. Zagadnienia podstawowe*, [w:] E. Ura (red.), *Granice samodzielności wspólnot samorządowych*, Rzeszów 2005.
- Wierzbowski M., Wiktorowska A., [w:] J. Jagielski, M. Wierzbowski (red.), *Prawo administracyjne*, Warszawa 2020.

- Wójtowicz-Dawid A., *Monitoring, kontrola i audyt wykorzystywania środków Unii Europejskiej*, 2020, Lex.
- Wyporska-Frankiewicz J., Berek M., Jarzęcka-Siwik E., [w:] J. Wyporska-Frankiewicz (red.), *Kontrola wykonywania zadań i nadzór nad jednostkami samorządu terytorialnego*, 2020, Lex.
- Ziemski K., *Czynności kontrolne a akty nadzoru – wyróżnianie i jego konsekwencje*, [w:] B. Jaworska-Dębska, Z. Duniewska, M. Kasiński, E. Olejniczak-Szałowska, R. Michalska-Badziak, P. Korzeniowski (red.), *O prawie administracyjnym i administracji. Refleksje. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Małgorzacie Stahl*, Łódź 2017.
- Zimmermann J., *Prawo administracyjne*, Warszawa 2018.

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze sprost. i zm.).
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2022 r., poz. 559 ze zm.).
- Ustawa z dnia 12 października 1994 r. o samorządowych kolegiach odwoławczych (Dz.U. z 2018 r., poz. 570).
- Ustawa z dnia 21 grudnia 2000 r. o jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych (Dz.U. z 2022 r., poz. 1688 ze zm.).
- Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz.U. z 2023 r., poz. 1634.).
- Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie (Dz.U. z 2023 r., poz. 190).
- Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. o kierujących pojazdami (Dz.U. z 2023 r., poz. 622 ze zm.).
- Ustawa z dnia 15 lipca 2011 r. o kontroli w administracji rządowej (Dz.U. z 2020 r., poz. 224).
- Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. Prawo przedsiębiorców (Dz.U. z 2023 r., poz. 221 ze zm.).
- Ustawa z dnia 27 stycznia 2022 r. o dokumentach paszportowych (Dz.U. z 2023 r., poz. 1302).

Orzecznictwo

- Postanowienie NSA z 6 listopada 2008 r., sygn. akt I OZ 828/08, Legalis nr 112110.
- Postanowienie NSA z 12 stycznia 2012 r., sygn. akt II GSK 2415/11, Legalis nr 448805.
- Uchwała TK z 5 października 1994 r., sygn. akt W 1/94, Lex nr 25336.
- Uchwała NSA z 26 kwietnia 1999 r., sygn. akt FPS 5/99, Lex nr 36379.
- Wyrok NSA z 7 marca 2019 r., sygn. akt I GSK 1153/18, Legalis nr 1916561.
- Wyrok NSA z 29 września 2021 r., sygn. akt I OSK 4382/18, Lex nr 3230418.
- Wyrok WSA w Warszawie z 24 lutego 2006 r., sygn. akt II SA/Wa 2175/05, Lex nr 219993.

**Control and supervision in public administration.
Differentiation of concepts on the example
of selected competences of the voivode**

Summary

Control and supervision are important categories of administrative law that are very similar and sometimes equated. In both categories, there is an element of checking and assessing the activity of a controlled or supervised entity according to a criterion specified by law. The purpose of both is to ensure the proper functioning of public administration. At the same time, these categories show fundamental differences and should not be equated.

The purpose of this article is to distinguish the concepts of control and supervision as a category of administrative law. The legal-dogmatic method was used. The considerations were based primarily on selected publications in the field of administrative law. The concepts of control and supervision were analyzed, showing their essence and fundamental differences between them. These differences were then illustrated with examples of selected competences of the voivode of a controlling and supervisory nature in relation to the activities of local government and driving improvement centers. The considerations were concluded with a short summary.

Keywords: control, supervision, public administration, voivode, local government

DOI: 10.31648/kpp.8374

Marcin Konarski

Menedżerska Akademia Nauk Stosowanych w Warszawie

ORCID: 0000-0001-8791-884X

marcin.konarski@mans.org.pl

Wojenne świadczenia rzeczowe dla państwa na ziemiach polskich w latach 1944–1946

Wstęp

W nauce prawa administracyjnego przyjmuje się, że świadczenia rzeczowe polegają na dostarczeniu administracji publicznej pewnych rzeczy do użytkowania lub zużycia, a więc obciążeniu na rzecz państwa podmiotów administrowanych obowiązkiem przekazania wskazanych przedmiotów lub produktów¹. Wojenne świadczenia rzeczowe ustanawiane w okresie mobilizacji i w czasie wojny służą najczęściej potrzebom wojska, jednostek organizacyjnych wykonujących zadania na potrzeby państwa czy ludności cywilnej. Tego rodzaju świadczenia znane są polskiemu prawodawstwu od dawna, zaś ciężar ich ponoszenia zawsze podyktowany był interesem całego społeczeństwa w szczególnej sytuacji zagrożenia bytu państwowego wskutek działań zbrojnych².

W interesującym nas przedziale czasu wojenne świadczenia rzeczowe miały przede wszystkim zabezpieczyć na wyzwalanych spod okupacji niemieckiej ziemiach polskich aprowizację miast w najbardziej potrzebne produkty żywnościowe, takie jak buraki, chleb, jajka, len i konopie, mięso, mleko, piwo, ryby, siano, warzywa, wełna, ziemniaki, zioła itp. W ten sposób rozumiane wojenne świadczenia rzeczowe stanowiły element

¹Zob. S. Kasznica, *Polskie prawo administracyjne. Pojęcia i instytucje zasadnicze*, Poznań 1946, s. 123–127; M. Szalewska, *Ciężary i świadczenia publiczne*, [w:] R. Hauser, Z. Niewiadomski, A. Wróbel (red.), *Prawo administracyjne materialne*, seria: System Prawa Administracyjnego, t. 7, Warszawa 2012, s. 525–526; M. Konarski, *Constitutional public burdens as part of the defence economy*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2023, nr 2, s. 79–100.

²Zob. A. Okolski, *Wykład prawa administracyjnego oraz prawa administracyjnego obowiązującego w Królestwie Polskim*, t. 3, Warszawa 1884, s. 35, 41–42; M. Konarski, *Osobiste i rzeczowe ciężary wojenne w świetle prawodawstwa okresu insurekcji kościuszkowskiej 1794 roku*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2020, nr 2(9), s. 8–37.

gospodarki żywnościowej, będącej najistotniejszym składnikiem w systemie gospodarki wojennej. Bezpośredni podział zasobów rzeczowych i ich przepływ z gospodarki żywnościowej do sił zbrojnych i innych gałęzi gospodarki narodowej mógł nastąpić wyłącznie dzięki przymusowi świadczeń rzeczowych, który – jak wspomniano – objął głównie surowce rolnicze i artykuły żywnościowe³.

Podkreślić jednak należy, że wojenne świadczenia rzeczowe nie były jedynym sposobem wyżywienia ośrodków miejskich. Poza świadczeniami rzeczowymi wprowadzono bowiem reglamentację ludności miejskiej w żywność oraz dostawy żywności z zagranicy. Jak podkreśla Janusz Kaliński, „do września 1944 roku aprowizacja reglamentowania opierała się na niewielkich zapasach ponemieckich i sporadycznej pomocy otrzymywanej od Armii Czerwonej⁴. (...) Od pierwszych dni października wprowadzono zaopatrzenie kartkowe w żywność ludności prawobrzeżnej Warszawy i Lublina oraz poszczególnych grup zawodowych w innych miastach. Stało się to możliwe dzięki napływowi dostaw produktów spożywczych w ramach wojennych świadczeń rzeczowych rolnictwa. Dostawy, rozpoczęte 7 września 1944, obejmowały zboże, ziemniaki, mięso i siano⁵”.

Skonstruowany w ten sposób mieszany system reglamentacji aprowizacji oparty był na zaopatrzeniu kartkowym i na wolnym rynku, przy czym wolny rynek miał charakter wyłącznie pomocniczy. Celem jego było ułatwienie ludności nierolniczej uzupełnienie niskich norm żywnościowych, otrzymywanych z przydziałów kartkowych⁶. Warto podkreślić, że system mieszany nie był w Polsce czymś nowym, bowiem stosowano go już w okresie I wojny światowej i po jej ustaniu⁷. W 1944 r. system ten zapewniał rozdział artykułów w drodze zaopatrzenia kartkowego, stwarzając równocześnie możliwość uzupełnienia braków poprzez zakup na wolnym rynku, co oznaczało, że chłopcy uzyskiwali prawo swobodnej sprzedaży płodów po wypełnieniu pozostających w naszym głównym zainteresowaniu badawczym świadczeń rzeczowych⁸. Ocenia się, że stanowiło to bodziec do zwiększania produkcji rolnej, podnosiło

³Zob. Z. Kołodziejak, *Wojna a wyżywienie. Wojenno-ekonomiczne aspekty rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej*, Warszawa 1979, s. 235.

⁴Należy jednak pamiętać, że w niektórych powiatach akcja obowiązkowych dostaw służyła przede wszystkim zaspokajaniu potrzeb aprowizacyjnych Armii Czerwonej, której żołnierze cierpieli głód, co było przyczyną licznych nielegalnych rekwizycji, których dopuszczali się na wyzwalanych ziemiach polskich. Na potrzeby wojsk polskich i radzieckich w województwie białostockim w 1944 r. należało oddać 53% dostaw zbóż, 42% ziemniaków, 60% mięsa i 99% siana. Zob. M. Markiewicz, *Konflikty społeczne wokół świadczeń rzeczowych w Polsce w latach 1944–1946: przykład Białostocki*, „Dzieje Najnowsze” 2004, nr 4(36), s. 119; M. Kościuszko, *Rekwizycje czy rabunek? Studium przypadku przywłaszczenia mienia przez Armię Czerwoną na przykładzie powiatu urzezińskiego w 1945 r.*, „Historia Slavorum Occidentis” 2018, nr 1(16), s. 72–88.

⁵J. Kaliński, *Handel wewnętrzny w Polsce w latach 1944–1946*, „Przegląd Historyczny” 1968, nr 1(59), s. 67–68.

⁶Zob. H. Jędruszczak, *Niektóre zagadnienia sytuacji gospodarczej Polski w latach 1945–1949*, „Kwartalnik Historyczny” 1964, nr 2, s. 375–376.

⁷System kartkowy wprowadzono po raz pierwszy w 1915 r. w Warszawie – zob. L.W. Biegeleisen, *Polityka gospodarczo-aprowizacyjna miast polskich (Warszawy i Lwowa)*, Prace Towarzystwa dla Polityki i Administracji Gospodarczej, Warszawa 1935, s. 8 i nast.

⁸Zob. Z. Grodek, *Zaopatrzenie kartkowe w okresie Rządu Tymczasowego (31 grudnia 1944 – czerwiec 1945)*, „Przegląd Historyczny” 1969, nr 4(60), s. 684–685.

dochody ludności chłopskiej i jednocześnie wpływało na lepsze zaopatrzenie rynku, umożliwiając tym samym państwu oddziaływanie w kierunku poprawy aprowizacji ludności⁹. Z czasem jednak, wraz z postępującymi oznakami zakończenia wojny, system ten przestał być skuteczny, czego rezultatem było powiększenie się różnicy pomiędzy reglamentowanymi a sztywnymi cenami żywności czy wzrost rozpiętości między płacami pracowników sektora uspołecznionego i sektora prywatnego¹⁰.

Jak wcześniej zauważono, wojenne świadczenia rzeczowe objęły obowiązek dostarczania wielu zróżnicowanych produktów na rzecz państwa. Jednakże przez wzgląd na ograniczone ramy analizy autor niniejszego artykułu skupi się przede wszystkim na regulacjach prawnych, obejmujących te, które miały największe znaczenie (dostawy zboża, ziemniaków, mięsa, mleka, siana i jaj kurzych). Zanim jednak zostaną przedstawione szczegółowe rozważania, należy zwrócić uwagę na cel i metodologię przeprowadzonych badań, zaś następnie wskazać sposoby publikacji postanowień odnoszących się do obowiązkowych dostaw oraz ustalić strukturę organizacyjną i kompetencje aparatu administracyjnego odpowiedzialnego za akcję dostarczania wspomnianych produktów.

Cel i metodologia badań

W pierwszej kolejności należy zauważyć, że zagadnienia będące przedmiotem niniejszych rozważań nie były dotychczas poddawane analizie w literaturze prawnoadministracyjnej w sposób kompleksowy. Brakuje wręcz jakichkolwiek opracowań naukowych odnoszących się do problematyki wojennych świadczeń rzeczowych w początkach kształtowania się ustroju Polski Ludowej. Nieliczne wzmianki w tym przedmiocie, rozsypane w różnych rozprawach akademickich, niestety nie zawierają praktycznie żadnej szerszej analizy całego skomplikowanego systemu tych świadczeń i odnoszą się zazwyczaj np. do przywoływania lokalnych incydentów związanych z wymuszeniami i nadużyciami w stosunku do miejscowej ludności przez władze państwowe przy odbieraniu od niej przymusowych dostaw.

W związku z powyższym wydawało się niezbędne uzupełnienie chociaż w niniejszej formie tej luki poznawczej w polskiej nauce i usystematyzowanie oraz zbadanie kazuistycznego systemu organizacji aparatu administracyjnego przeprowadzającego akcję przymusowych dostaw, jak i wskazanie procedur z tym związanych. W praktyce oznacza to, że poniższe uwagi aspirują do charakteru wielowątkowej konstatacji, co przejawia się przede wszystkim odniesieniem do kwestii materialnych i formalnych instytucji wojennych świadczeń rzeczowych na tle kształtowania się ówczesnych stosunków społecznych i gospodarczych. Tym samym głównym celem artykułu jest systemowa analiza normatywnych aspektów związanych z obowiązkami w postaci ciężarów publicznych na rzecz administracji publicznej, nakładanymi na jednostki w pierwszym okresie istnienia państwa polskiego w nowych warunkach ustrojowych.

⁹Ibidem, s. 685.

¹⁰H. Jędruszczak, op. cit., s. 376–377.

Jeśli chodzi o materiał źródłowy, który posłużył za podstawę rozważań, oparto się przede wszystkim na wybranych źródłach archiwalnych (ich drobiazgową analizę nie była w tym miejscu możliwa i powinna w przyszłości znaleźć odzwierciedlenie w obszerniejszej publikacji) i aktach normatywnych różnego rodzaju i rangi, które ówczesnie tworzyły skomplikowany system norm prawnych, mający za swój przedmiot powinności na rzecz państwa. Natomiast w przypadku przywoływanej literatury – przez wzgląd na jej braki – wykorzystano wyłącznie określone pozycje celem uzupełnienia normatywnej analizy lub podkreślenia doniosłości danych okoliczności historycznych.

Ogłaszanie i publikacja przepisów o wojennych świadczeniach rzeczowych

Poszczególne postanowienia w sprawie nakładania świadczeń rzeczowych lub obowiązkowych dostaw (często używano tych pojęć zamiennie) różnych produktów na potrzeby państwa publikowane były w „Dzienniku Ustaw”, „Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Apropowizacji i Handlu” oraz w przeznaczonym do tego specjalnym publikatorze urzędowym – „Dzienniku Świadczeń Rzeczowych”. Ten ostatni publikator został ustanowiony jeszcze przed wybuchem II wojny światowej na podstawie § 2–6 rozporządzenia z dnia 26 sierpnia 1939 r.¹¹ Zgodnie z postanowieniami tego aktu w czasie wojny i mobilizacji wydawany miał być przez Ministra Spraw Wojskowych (albo wyznaczony organ) specjalny dziennik, w którym planowano publikować wszelkie przepisy i inne akty dotyczące świadczeń rzeczowych. W każdym numerze dziennika miała być umieszczana liczba porządkowa w kolejności bieżącej (od numeru 1) oraz data wydania. W 1939 r. Ministerstwo Spraw Wojskowych wydało jednak tylko jeden numer dziennika z datą 30 sierpnia (oznaczony jako nr 1), który zawierał wyłącznie tekst ustawy o świadczeniach rzeczowych z 1939 r.¹² Przypomnijmy, że ustawa ta weszła w życie 4 kwietnia 1939 r., zaś uchylona została dopiero z dniem 29 listopada 1967 r.¹³

Wskutek wydarzeń politycznych i działań militarnych na froncie wschodnim w okresie II wojny światowej, a następnie przemian ustrojowych i społecznych na wyzwanych spod okupacji niemieckiej ziemiach polskich¹⁴ nowe władze podjęły decyzję o reaktywacji „Dziennika Świadczeń Rzeczowych”, którego pierwszy numer ukazał się

¹¹ Rozporządzenie Ministrów: Spraw Wojskowych, Spraw Wewnętrznych, Spraw Zagranicznych, Skarbu, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Reform Rolnych, Przemysłu i Handlu, Komunikacji, Opieki Społecznej oraz Poczty i Telegrafów z dnia 26 sierpnia 1939 r. w sprawie wykonania ustawy o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych (Dz.U. z 1939 r., Nr 81, poz. 529).

¹² Ustawa z dnia 30 marca 1939 r. o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych (Dz.U. z 1939 r., Nr 30, poz. 200).

¹³ Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 372).

¹⁴ Szerzej: M. Konarski, *Rewolucyjny charakter ustroju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, [w:] J. Puacz-Olszewska, T. Olejarz (red.), *Współczesne problemy ekonomii, zarządzania i bezpieczeństwa*, Rzeszów 2018, s. 126–130, 144–145; idem, *Zbrojny ruch oporu na tle przemian ustrojowych i społecznych w Polsce po zakończeniu okupacji niemieckiej*, *Studia Prawnicze i Administracyjne* 2018, nr 2(24), s. 25–29.

1 grudnia 1944 r. w Lublinie. W grudniu tego roku ukazały się jeszcze trzy numery (10, 18 i 30 grudnia). W kolejnym roku (1945) ukazało się 26 numerów tego urzędowego dziennika, zaś w 1946 r. – 10 numerów.

Zgodnie z zarządzeniem Przewodniczącego Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (dalej: PKWN) i Kierownika Resortu Obrony Narodowej upoważniono szefa Biura Ekonomicznego przy Prezydium PKWN do wydawania wszelkiego rodzaju zarządzeń przewidzianych we wspomnianej ustawie z 1939 r.¹⁵ Jednocześnie redakcję dziennika powierzono Biuru Ekonomicznemu Prezydium PKWN.

Na podstawie postanowień z 1 grudnia 1944 r.¹⁶ wśród podmiotów, które zostały obowiązane do nabywania co najmniej dwóch egzemplarzy dziennika, wskazano wydziały wojewódzkie i powiatowe oraz zarządy miejskie i gminne, zaś do nabywania jednego egzemplarza obowiązano spółdzielnie i firmy, którym powierzono skup przedmiotów świadczeń rzeczowych. Dodatkowo postanowiono, że w poszczególnych wydziałach i zarządach co najmniej jeden egzemplarz powinien służyć do użytku służbowego, drugi zaś należało udostępnić do wglądu powszechnego w godzinach urzędowania w lokalu właściwej rady narodowej. Poza tym przy wejściu do danej rady narodowej umieszczane było w widocznym miejscu obwieszczenie ze wskazaniem miejsca udostępnienia egzemplarzy „Dziennika Świadczeń Rzeczowych”.

Bezpłatne egzemplarze dziennika do użytku służbowego otrzymywało tylko kilka podmiotów, pozostałe zaś obowiązane były do uiszczenia należności za przesłane egzemplarze, np. zarządy gminne i miejskie. Bezpłatne egzemplarze otrzymywało Prezydium Krajowej Rady Narodowej oraz wszystkie resorty PKWN (dwa egzemplarze), biblioteki publiczne (10 egzemplarzy), wszystkie sądy oraz referaty karne administracji ogólnej rozpoznające sprawy karne o niewykonanie obowiązku świadczeń rzeczowych (jeden egzemplarz) oraz „Polpress” (jeden egzemplarz). Redakcja „Dziennika Świadczeń Rzeczowych” została uprawniona do wydawania również innym instytucjom i osobom bezpłatnie poszczególnych egzemplarzy nie więcej niż 100 egzemplarzy poszczególnego numeru łącznie.

Ostatni numer dziennika (nr 10) ukazał się 6 sierpnia 1946 r. i zawierał dwa zarządzenia Ministra Apropowizacji i Handlu (dalej: MAiH) dotyczące zaległości w obowiązkowych dostawach¹⁷. Wspomnijmy jedynie, że zarządzenia te umarzały całkowicie

¹⁵ Zarządzenie Przewodniczącego PKWN i Kierownika Resortu Obrony Narodowej z dnia 18 listopada 1944 r. o trybie wydawania zarządzeń w przedmiocie świadczeń rzeczowych (Dziennik Świadczeń Rzeczowych z 1944 r., Nr 1, poz. 1). Por. Archiwum Państwowe w Rzeszowie, zespół nr 36, Instrukcje dotyczące obowiązkowych dostaw dla województwa dokonany przez Biuro Ekonomiczne PKWN, sygn. 1289, k. 1-109a [cały poszyt]. Biuro Ekonomiczne PKWN zajmowało się przygotowaniem podstaw polityki gospodarczej. W styczniu 1945 r. powołano Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów do obsługi wykorzystano personel Biura Ekonomicznego PKWN – zob. A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 2003, s. 401-402.

¹⁶ Zarządzenie Szefa Biura Ekonomicznego PKWN z dnia 1 grudnia 1944 r. wydanego w porozumieniu z Kierownikiem Resortu Administracji Publicznej w sprawie rozpowszechniania Dziennika Świadczeń Rzeczowych (Dziennik Świadczeń Rzeczowych z 1944 r., Nr 2, poz. 8).

¹⁷ Zarządzenie MAiH z dnia 17 lipca 1946 r., wydane w porozumieniu z Ministrem Ziem Odzyskanych w sprawie zaległości w obowiązkowych dostawach ziemiopłodów; zarządzenie MAiH w sprawie obliczenia i wyprowadzenia zaległości w obowiązkowych dostawach ziemiopłodów z roku gospodarczego 1945/46 (Dziennik Świadczeń Rzeczowych z 1946 r., Nr 10, poz. 35 i 36).

zaległości w dostawach ziemiopłodów z roku gospodarczego 1944/1945 i częściowo z roku gospodarczego 1945/1946 – z wyjątkiem zaległości w pszenicy, życie, jęczmieniu, owsie, ziemniakach oraz warzywach. Poza tym umorzono zaległości powstałe w obowiązkowych dostawach różnych produktów rolnych w odniesieniu do gospodarstw o powierzchni do 2 ha, powstałych przynajmniej w 50% w wykonaniu dekretu o przeprowadzeniu reformy rolnej¹⁸, osadniczych na obszarze Ziem Odzyskanych, użytkowanych przez repatriantów, zniszczonych wskutek działań wojennych i klęsk żywiołowych w 1945 r. i w 1946 r. Tym samym ostatnie zarządzenia likwidujące system wojennych świadczeń rzeczowych weszły w życie 15 lipca 1946 r., kończąc dwuletni okres ich obowiązywania na ziemiach polskich¹⁹.

Organy administracji państwowej właściwe w sprawach wojennych świadczeń rzeczowych

Podstawowym ogniwem administracji państwowej odpowiedzialnym za akcję obowiązkowych dostaw w ramach wojennych świadczeń rzeczowych w pierwszych miesiącach po powołaniu PKWN było MAiH, a przede wszystkim jego Dział Wojennych Świadczeń Rzeczowych i Zakupów²⁰. Na mocy dekretu z dnia 1 grudnia 1944 r.²¹ organ ten funkcjonował do 1 października 1948 r.²² (sprawy przeszły do zakresu działania Ministra Przemysłu i Handlu), wcześniej jednak, bo 31 marca 1947 r., został przekształcony w resort aprowizacji²³. Na jego czele stał początkowo Teodor Piotrowski, zaś od 7 czerwca 1945 r. Jerzy Sztachelski. Po przekształceniu w 1947 r. resortem kierował Włodzimierz Lechowicz²⁴.

Struktura organizacyjna MAiH została zbudowana w oparciu o departamenty i biura: Departament Ogólny, Departament Ekonomiczny, Departament Artykułów Spożywczych, Departament Artykułów Przemysłowych i Polityki Rozdzielnictwa, Departament Rozrachunkowy, Departament Inspekcji, Departament Przemysłu Spożywczego, Departament Gospodarki Terenowej, Departament Świadczeń Rzeczowych, Departament Ziemiopłodów, Departament Handlu, Biuro Podsekretarza Stanu dla Spraw Przemysłu Spożywczego i Biuro Ekonomiczne Przemysłu Spożywczego. Przy urzędzie działały ponadto: Komisja Umów, Komisja do Spraw Zaległych Rozliczeń, Komisja

¹⁸ Dekret PKWN z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej (Dz.U. z 1944 r., Nr 3, poz. 13).

¹⁹ Por. Archiwum Państwowe w Białymstoku, zespół nr 71, Protokoły zamknięcia ksiąg obowiązkowych dostaw, zaległych świadczeń rzeczowych, sygn. 1756, k. 1–117 [cały poszyt].

²⁰ Szerzej zob. Z. Landau, B. Skrzyszewska (oprac.), *Sprawozdania resortów PKWN*, „Polska Ludowa. Materiały i Studia” 1965, t. 4, s. 143–144.

²¹ Dekret PKWN z dnia 1 grudnia 1944 r. w przedmiocie podziału niektórych resortów utworzonych ustawą z dnia 21 lipca 1944 r. (Dz.U. z 1944 r., Nr 14, poz. 73).

²² Dekret z dnia 29 września 1948 r. o zniesieniu Urzędu Apropowizacji (Dz.U. z 1948 r., Nr 48, poz. 360).

²³ Dekret z dnia 27 marca 1947 r. o zmianach organizacji i zakresie działania naczelnych władz administracyjnych (Dz.U. z 1947 r., Nr 131, poz. 130).

²⁴ Zob. K. Kersten, *Skład najwyższych organów władz państwowych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1944–1961)*, „Polska Ludowa. Materiały i Studia” 1964, t. 3, s. 105–106, 108.

Współpracy z Międzynarodowym Funduszem Pomocy Dzieciom oraz Przedstawiciel do Spraw UNRRA²⁵. Agendami terenowymi zostały z kolei właściwe kompetencyjnie wydziały urzędów wojewódzkich oraz referaty starostw powiatowych.

Po powołaniu 31 grudnia 1944 r. Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej Polskiej²⁶ utworzono urząd Głównego Pełnomocnika Rządu Tymczasowego dla spraw wojennych świadczeń rzeczowych, który został jednak zlikwidowany wraz ze swoimi agendami już 11 maja 1945 r. Zakres działania tego urzędu został przejęty przez MAiH, w którym utworzono Departament IX Realizacji Świadczeń Rzeczowych.

Działalność terenowego aparatu władzy państwowej w zakresie aprowizacji uregulowano 9 czerwca 1945 r., powierzając wojewodom kierowanie akcją aprowizacyjną oraz polityką gospodarczą na terenie województw²⁷. Natomiast w miastach stanowiących odrębne powiaty miejskie zadania te przyznano prezydentom miast, zaś w gminach (miejskich i wiejskich) przełożonym gminy, czyli burmistrzom i wójtom.

W zakres działań tych organów wchodził m.in. zbiór przedmiotów świadczeń rzeczowych i nadzorowanie obrotu nimi. W Warszawie i w Łodzi zakres działania powierzono zarządom miejskim, przy czym uprawnienia i obowiązki wojewodów przechodziły na prezydentów miast. Na czele wydziału aprowizacji i handlu urzędu wojewódzkiego stał jego naczelnik, zaś zastępcą był kierownik oddziału świadczeń rzeczowych. Wydział ten składał się z 9 oddziałów (ogólnego, planowania, świadczeń rzeczowych, ziemiopłodów, handlu, obrotu zwierzęcego, przemysłu spożywczego, artykułów przemysłowych i kontroli), których kompetencje określały szczegółowe instrukcje.

Zakres działania pozostałych organów ustanowiono 29 maja 1945 r.²⁸ Wraz z likwidacją urzędu Głównego Pełnomocnika do spraw wojennych świadczeń rzeczowych i jego terenowych pełnomocników sprawy te trafiły do: a) wojewódzkich pełnomocników – oddziały świadczeń rzeczowych wojewódzkich wydziałów aprowizacji i handlu; b) powiatowych pełnomocników – powiatowe inspektoraty świadczeń rzeczowych; c) gminnych pełnomocników – referaty świadczeń rzeczowych (przy zarządach gminnych)²⁹.

²⁵ United Nations Relief and Rehabilitation Administration [Administracja Narodów Zjednoczonych do spraw Pomocy i Odbudowy]. Szerzej zob. Archiwum Państwowe w Olsztynie, zespół nr 390, Urząd Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski, sygn. 211, k. 1-17; Archiwum Państwowe w Szczecinie, zespół nr 317, Dostawy UNRRA, sygn. 5483, k. 1-18 i zespół nr 317, Sprawozdanie ilościowe z dostaw UNRRA, sygn. 5506.

²⁶ Ustawa z dnia 31 grudnia 1944 r. o powołaniu Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1944 r., Nr 19, poz. 99).

²⁷ Zarządzenie Ministrów: Administracji Publicznej i Handlu z dnia 9 czerwca 1945 r. w sprawie organizacji wydziałów aprowizacji i handlu urzędów wojewódzkich i referatów aprowizacji i handlu starostw (Dz. Urz. MAiH z dnia 25 czerwca 1945 r., Nr 4, poz. 17).

²⁸ Zarządzenie MAiH z dnia 29 maja 1945 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Administracji Publicznej w sprawie zniesienia Urzędu Głównego Pełnomocnika Rządu Tymczasowego dla spraw wojennych świadczeń rzeczowych i przejęcia jego agend na terenie Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. Urz. MAiH z dnia 25 czerwca 1945 r., Nr 4, poz. 18).

²⁹ Szczegółowe wytyczne dotyczące organizacji lokalnej i terenowej referatów świadczeń rzeczowych oraz rozdziału wymiaru obowiązkowych dostaw zawierały instrukcje dla ich kierowników – zob. Archiwum Państwowe w Szczecinie, zespół nr 317, Rozporządzenia Wydziału dotyczące obowiązkowych dostaw, sygn. 3722, k. 1-12.

Oddział świadczeń rzeczowych wojewódzkiego wydziału aprowizacji i handlu składał się z: kierownika, zastępcy (mógł nim być jeden z referentów), referenta działu ziemniaczanego, paszy oraz innych świadczeń i referenta produktów zwierzęcych (mleko i mięso), dwóch statystyków, sekretarza i dwóch maszynistek. Nadto w skład oddziału wchodził powiatowi kontrolerzy świadczeń rzeczowych. Oddziały te pełniły wszystkie czynności związane z nakładaniem na zobowiązanych, realizacją i kontrolą realizacji dostaw obowiązkowych.

Natomiast powiatowe inspektoraty składały się z: inspektora powiatowego, jego zastępcy, trzech referentów, dwóch statystyków, dwóch sekretarzy, względnie maszynistki i sekretarza. Poza tym w skład inspektoratu wchodził gminni kontrolerzy oraz poborcy (do 50 osób na powiat). Warto dodać, że powiatowe inspektoraty świadczeń rzeczowych nie były zespolone z powiatowymi referatami aprowizacji i handlu, zaś podlegały naczelnikowi wojewódzkiego wydziału aprowizacji i handlu, natomiast osobowo MAiH, względnie wojewodzie. Inspektoraty te pełniły funkcje związane z nakładaniem na zobowiązanych, realizacją i kontrolą realizacji dostaw obowiązkowych w stosunku do powiatów oraz przez kontrolerów gminnych nadzorowały działalność władz gminnych, gromadzkich i poborców w zakresie realizacji świadczeń rzeczowych.

Z kolei gminne referaty świadczeń rzeczowych podlegały służbowo powiatowym inspektorom aprowizacji i handlu lub – o ile pełniły funkcje zlecone – kierownikom powiatowych referatów aprowizacji i handlu, zaś osobowo wojewodzie. W skład gminnych referatów świadczeń rzeczowych wchodził referent i statystyk. Referaty te miały za zadanie – zgodnie z planem i we wskazanych terminach – realizację, magazynowanie, zabezpieczenie oraz przetransportowanie zebranych produktów. W tym celu współdziałały i pełniły nadzór gromadzkie komisje dostaw, zaś naczelnicy wojewódzkich wydziałów aprowizacji i handlu oraz kierownicy oddziałów świadczeń rzeczowych mogli zlecić referentom pełnienie funkcji, a także zadań poza wymienionymi z zakresu działalności wojewódzkich organów aprowizacji i handlu.

Powiatowe inspektoraty świadczeń rzeczowych zostały zniesione 25 września 1945 r. z obowiązującą mocą wsteczną od 15 września 1945 r.³⁰ Zakres ich działania przejęły referaty świadczeń rzeczowych utworzone przy starostwach. Dotychczasowi inspektorzy świadczeń rzeczowych objęli kierownictwo referatów, zaś personel inspektoratów (z wyjątkiem poborców) wszedł w skład referatów świadczeń rzeczowych przy starostwach. Jednocześnie referaty te zachowały strukturę i podział dotychczasowych inspektoratów. Wspomniani poborcy weszli w skład gminnych referatów świadczeń rzeczowych, którzy mieli przypadać po jednym na 3–6 gromad. Referaty świadczeń rzeczowych starostw podlegały służbowo staroście, który był odpowiedzialny za zbiór świadczeń rzeczowych na terenie powiatu wobec wojewody, oraz MAiH. Z kolei gminne referaty świadczeń rzeczowych podlegały służbowo wójtowi odpowiedzialnemu za zbiór świadczeń na terenie gminy wobec starosty.

³⁰ Zarządzenie Ministrów Administracji Publicznej i Apropowizacji i Handlu z dnia 25 września 1945 r. w sprawie zniesienia powiatowych inspektoratów świadczeń rzeczowych (Dz. Urz. MAiH z dnia 10 października 1945 r., Nr 11, poz. 56).

Obowiązkowe dostawy zbóż i ziemniaków

Jednym z pierwszych aktów wydanych jeszcze w warunkach wojennych dotyczących wojennych świadczeń rzeczowych był dekret PKWN z dnia 18 sierpnia 1944 r. nakładający obowiązek dostaw zbóż i ziemniaków dla państwa³¹. W akcie tym podkreślano, że wciąż trwająca nadal wojna z najazdem niemieckim oraz zniszczenie przez ten najazd równowagi gospodarczej kraju nie pozwalają przy zabezpieczeniu zaopatrzenia w żywność armii i ludności miejskiej oprzeć się wyłącznie na normalnej grze sił gospodarczych, w związku z czym wprowadzono na rok 1944/1945, celem zabezpieczenia stałego i równomiernego dopływu żywności dla armii, do miast i osiedli przemysłowych³², rzeczowe obowiązkowe świadczenia rzeczowe w postaci dostaw wskazanych produktów dla państwa.

W świetle postanowień dekretu dostawy zbóż zostały zmniejszone o $\frac{1}{4}$ w porównaniu z kontyngentami niemieckimi z lat 1943/1944, a dostawy ziemniaków o $\frac{1}{3}$, co tłumaczono potrzebą ulżenia mniejszym gospodarstwom i najbardziej poszkodowanym przez okupację. Jednocześnie całkowicie zniesiono obowiązkowe dostawy jarzyn i jaj w tym okresie.

Dostawy przypadające z ogólnej kwoty województwa na poszczególne powiaty określała wojewódzka rada narodowa, zaś dla prawobrzeżnej części województwa warszawskiego oraz dla wyzwolonych powiatów województwa kieleckiego rozdziału dostaw na powiaty dokonywał PKWN. Dostawy z ogólnej kwoty powiatu na poszczególne gminy ustalała powiatowa rada narodowa, zaś dostawy z ogólnej kwoty gminy na poszczególne gromady ustalała gminna rada narodowa³³.

Podziału dostaw dokonywano według powierzchni zasiewów danych kultur w województwie, powiecie i w gminie z uwzględnieniem jakości gleby. Podziału dostaw na poszczególne gospodarstwa w gromadzie dokonywała gromadzka komisja dostawowa w składzie 5-7 osób, wybierana przez wszystkich mieszkańców gromady, rolników właścicieli, na ogólnym zebraniu w obecności przedstawiciela gminnej rady narodowej.

Przy rozdziale dostaw na poszczególne gospodarstwa komisje kierowały się szczegółowymi wytycznymi wskazującymi wysokość dostaw w zależności od powierzchni użytków rolnych (od powyżej 50 ha do poniżej 2 ha)³⁴. Gospodarstwa poniżej 2 ha użytków rolnych mogły zostać całkowicie zwolnione od obowiązku dostaw³⁵. Poza tym gospodarstwa,

³¹ Dekret PKWN z dnia 18 sierpnia 1944 r. nakładający obowiązek dostaw zbóż i ziemniaków dla państwa (Dz.U. z 1944 r., Nr 3, poz. 9). Dekret ten został wydany na podstawie ustawy z dnia 15 sierpnia 1944 r. o tymczasowym trybie wydawania dekretów z mocą ustawy (Dz.U. z 1944 r., Nr 1, poz. 3).

³² Szerzej na temat zaopatrywania ludności nierolniczej w żywność i artykuły codziennego użytku zob. M. Pazgan, *Zagadnienia aprowizacji ludności województwa wrocławskiego z perspektywy starostwa kamiennogórskiego w latach 1945-1947*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F” 2014, nr 1-2, s. 75-87.

³³ Tym samym ogółem wysokość dostaw na rok 1944/1945 z województw: lubelskiego, białostockiego, warszawskiego (powiaty prawobrzeżne), kieleckiego (powiaty wyzwolone) oraz okręgu rzeszowskiego wyniosła: pszenica 142,000 ton, żyto - 397,000 ton, jęczmień - 110,000 ton, owies - 164,000 ton, kartofle - 773,000 ton.

³⁴ Archiwum Akt Nowych, zespół nr 196, Sprawy wymiarowe. Wnioski i korespondencja dotyczące wymiaru dostaw w ramach świadczeń rzeczowych, sygn. 1578, k. 1-48 [cały poszyt].

³⁵ Należy pamiętać, że w wyniku reformy rolnej nastąpił spadek absolutnej liczby gospodarstw o obszarze 0-2 ha oraz o obszarze 10-50 ha, co stało się czynnikiem likwidacji głodu ziemi i zmniejszenia przeładnienia agrarnego. Zob. H. Jędruszczak, op. cit., s. 375.

których zasiewy zostały zniszczone lub uszkodzone w toku ostatnich działań wojennych, mogły zostać zwolnione od dostaw (proporcjonalnie do zniszczeń) przez gromadzką komisję dostawową. Dostawy przypadające na te gospodarstwa zostały rozdzielone na pozostałe nieposzkodowane w czasie działań wojennych gospodarstwa tak, że ogólna suma dostaw z gromady zostać miała niezmieniona. O częściowym zmniejszeniu dostaw przypadających na całe powiaty decydować mogła tylko wojewódzka rada narodowa za zgodą Prezydium PKWN. Wszystkie sprawy związane z częściowym lub całkowitym zwolnieniem od dostaw musiały być załatwione nie później niż 15 września 1944 r.

Gospodarstwa zobowiązane do dostaw uskuteczniały je podwodami własnymi do składów i magazynów organizacji³⁶ wyznaczonych dla każdej gminy przez powiatową radę narodową. Dostawy dokonane przez gospodarstwa bezpośrednio dla Armii Polskiej i dla Armii Czerwonej³⁷ były zaliczane na poczet obowiązkowych dostaw, zaś jako dowód wykonania dostaw służyły kwity wystawione przez jednostki wojskowe (tzw. żądania czekowe i obustronne protokoły przyjęcia i odbioru).

Terminy określenia dostaw dla poszczególnych jednostek terytorialnych były ustalane przez wojewódzkie, powiatowe i gminne rady narodowe. Z kolei gromadzkie komisje dostawowe dokonywały rozdziału dostaw na poszczególne gospodarstwa. Dostawy rozpoczęły się 7 września 1944 r., zaś organizacje przyjmujące z ramienia państwa dostawy miały prawo przyjmowania ich tytułem awansu od dnia 31 sierpnia 1944 r.

Przyjęto, że nadwyżka zbóż po pełnym dokonaniu dostaw obowiązkowych powinna znajdować się w rozporządzeniu producenta, który miał prawo sprzedać ją swobodnie dowolnemu odbiorcy po cenach ustalonych za obopólną zgodą. Prawa wolnej sprzedaży zbóż nabywał rolnik wtedy, gdy jego powiat w całości wywiązał się z przypadających nań dostaw zbóż. Z chwilą gdy to nastąpiło, dla wszystkich rolników powiatu wprowadzony został niczym nieograniczony wolny handel. Jak podkreśla Hanna Jędruszczak, „w ten sposób zamierzano utrzymywać konsumpcję wsi na poziomie niezbędnym, a maksymalizować podaż towarową wsi”³⁸.

Na przełomie listopada i grudnia 1944 r. władze państwowe na wyzwolonych ziemiach polskich próbowały zachęcać ludność do wywiązywania się z obowiązkowych dostaw. Jedną z metod zachęty była akcja premiowania³⁹, opierająca się towarach premiowych, które otrzymać miały gospodarstwa rolne o obszarze od 50 do poniżej 2 ha użytków rolnych oraz pracownicy rolni gospodarstw o obszarze powyżej 15 ha użytków rolnych lub gospodarstw rozparcelowanych na cele reformy rolnej – o ile zatrudnieni byli w tym samym gospodarstwie w sezonie letnim i jesiennym 1944 r. przynajmniej przez 4 miesiące i nie posiadali własnych gospodarstw, a gospodarstwa, w których byli zatrudnieni, wykonały obowiązkowe dostawy zbóż i ziemniaków przynajmniej w 75%.

³⁶ Organizacje przyjmujące z ramienia państwa dostawy przymusowe płaciły za produkty ceny zwiększone w stosunku do cen 1943/1944 r. o okragło 10%, a więc: za pszenicę – 37,50 zł za 100 kg, za żyto – 27,50 zł za 100 kg, za jęczmień – 27,50 zł za 100 kg, za owies – 26,50 zł za 100 kg, za kartofle – 9,00 zł za 100 kg.

³⁷ Zob. M. Markiewicz, op. cit., s. 119; M. Kościuszko, op. cit., s. 72–88.

³⁸ H. Jędruszczak, op. cit., s. 376.

³⁹ Rozporządzenie Przewodniczącego PKWN z dnia 27 listopada 1944 r. o premiowaniu dostaw obowiązkowych zbóż i ziemniaków w roku gospodarczym 1944/45 (Dz.U. z 1944 r., Nr 13, poz. 72).

Zgodnie z przyjętymi postanowieniami uprawnionych podzielono na 5 kategorii, którzy otrzymywali 9 rodzajów towarów premiowych (nafta, sól zapalki, wódka, tytoń, cukier, skóra, mydło, żelazo surowe) w ustalonej ilości⁴⁰. Towary premiowe otrzymywali uprawnieni za pośrednictwem spółdzielni rolniczo-handlowych i spożywczych oraz ewentualnie innych firm, upoważnionych przez szefa Biura Ekonomicznego przy Prezydium PKWN. Podstawą do wydawania towarów premiowych przez punkty rozdzielcze były imienne karty premiowe, które uprawnionym osobom wydawały zarządy gminne, względnie miejskie, po stwierdzeniu wykonania dostaw, od których uzależnione jest prawo do otrzymania towarów premiowych. Dowodem wykonania dostaw obowiązkowych były wyłącznie poświadczenia dostawy i pokwitowania wydane przez spółdzielnie i punkty skupu uprawnione do przyjmowania dostaw obowiązkowych. Szef Biura Ekonomicznego lub upoważnione przez niego władze miejscowe zarządzały, w jakich terminach były realizowane poszczególne kupony kart premiowych w poszczególnych powiatach⁴¹. Towary premiowe były wydawane po ustalonych urzędowo cenach. Poza tym szef Biura Ekonomicznego mógł m.in. uzależnić wydawanie poszczególnym gospodarstwom rolnym kart premiowych od wykonania obowiązkowych dostaw mleka czy mięsa.

Na przełomie stycznia i lutego 1945 r. władze państwowe zezwoliły do dnia 1 kwietnia 1945 r. na ponadkontyngentową dostawę ziemniaków i jęczmienia dla gorzelni⁴². Tym samym przyjęto, że za każde 100 kg dostarczonych ziemniaków i 3 kg jęczmienia przysługiwała dostawcy premia w wysokości 1,5 l surówki gorzelnianej, zaś za ziemniaki niepełnowartościowe, lecz nadające się do użytku gorzelni, premia wynosić miała do 50% surówki gorzelnianej, przy czym jednak dostarczonych w ten sposób ziemniaków lub jęczmienia nie zaliczano na poczet dostaw z tytułu obowiązkowych świadczeń rzeczowych.

Ziemniaki i jęczmień mogły być dostarczone zbiorowo przez gminy lub gromady do gorzelni, przy czym koszt dostawy obciążał dostawców. Za zgodą wojewódzkich wydziałów aprowizacji gorzelnie mogły ogłosić przed dniem 1 kwietnia 1945 r., o ile zapotrzebowanie na ziemniaki lub jęczmień zgodnie z ich zdolnością produkcyjną zostało pokryte, o wcześniejszym zakończeniu akcji premiowej. Surówkę gorzelnianą, jako premię za dostarczone ziemniaki lub jęczmień, wydawała gorzelnia. W tym celu gorzelnie prowadziły osobne księgi otrzymanych produktów i wydanych za nie premii.

⁴⁰ W zależności od kategorii uprawnieni mogli otrzymać: od 6 do 2 l nafty, od 5 do 1,5 kg soli, 4 pudełek zapalek, od 2,5 do 0,75 l wódki, od 0,55 do 0,15 kg tytoniu, od 4,5 do 1,5 kg cukru, od 0,30 do 0,10 kg skóry, od 1 do 0,25 kg mydła oraz od 24 do 6 kg surowego żelaza. Ustalono również, że wymienione ilości towarów premiowych przypadają na okres do 30 czerwca 1945 r.

⁴¹ Por. Z. Kalandyk, *Główne kierunki działalności władz powiatowych i miejskich w Sandomierzu w latach 1944–1950*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2016, nr 3(25), s. 381.

⁴² Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 25 stycznia 1945 r. o ponadkontyngentowych dostawach ziemniaków i jęczmienia dla gorzelni w okresie zimy 1944/45 (Dz.U. 1945 r., Nr 5, poz. 20).

Obowiązkowe dostawy mięsa, mleka i siana

Postanowienia dotyczące obowiązkowych dostaw będących przedmiotem niniejszej części analizy zostały ustanowione dekretem PKWN z dnia 22 sierpnia 1944 r. i weszły w życie 31 sierpnia⁴³.

Dostawy mięsa zostały zmniejszone w stosunku do kontyngentów niemieckich o $\frac{1}{3}$ i ustalone na 71,2 tys. ton żywej wagi bydła rogatego oraz 24,2 tys. ton żywej wagi nierogacizny, zaś wysokość dostaw określona została dla bydła trzody średniej jakości. Przy dostarczeniu bydła i trzody o jakości wyższej od średniej zaliczano mniejsze ilości dostawionego żywca za większe, a przy dostarczeniu bydła i trzody jakości gorszej od średniej przyjmowano je tylko przy ilości większej od wymierzonej, według wskazanych wartości.

W przypadku dostaw mleka, podobnie jak w przypadku mięsa, dostawy te obniżono przeciętnie o 70% w stosunku do kontyngentów niemieckich⁴⁴. Dostaw tych dokonywali właściciele krów w zależności od liczby posiadanych krów i województwa⁴⁵. Natomiast zgodnie z postanowieniami z dnia 22 stycznia 1945 r.⁴⁶ zezwolono rolnikom, którzy wywiązali się z obowiązkowych dostaw mlecznych, na dostawę mleka do właściwych zakładów mleczarskich⁴⁷. Dostawcy otrzymywali za każdy dostarczony litr mleka pełnego 0,50 zł oraz za każdą jednostkę tłuszczu w dostarczonym mleku prawo do zakupu którejkolwiek ze wskazanych pasz po cenach urzędowych w następującej ilości: 1 kg otrąb żytnich lub 0,8 kg otrąb pszennych, lub 0,5 kg makuchu, lub 1 kg suszonych wytlóków buraczanych, lub 15 kg wywaru ziemniaczanego, lub 12 kg świeżych wytlóków buraczanych, lub 7 kg słodzin browarnianych.

W przypadku dostaw siana ustalono je w następującej wysokości: województwo lubelskie – 37 tys. ton, województwo białostockie – 22 tys. ton, województwo warszawskie (powiaty prawobrzeżne) – 18 tys. ton, okręg rzeszowski – 29 tys. ton, województwo kieleckie (powiaty wyzwolone) – 6 tys. ton. Dawało to razem 112 tys. ton siana, które przyjmowano wyłącznie suche, zdrowe i w normalnej jakości.

Dostawy przypadające na poszczególne powiaty określone były przez wojewódzką radę narodową. Dla prawobrzeżnej części województwa warszawskiego oraz dla uwolnionych powiatów województwa kieleckiego rozdziału dostaw na powiaty dokonywał PKWN. Dostawy przypadające na poszczególne gminy ustalała powiatowa rada narodowa, zaś dostawy na poszczególne gromady ustalała gminna rada narodowa.

⁴³Dekret PKWN z dnia 22 sierpnia 1944 r. o wojennych świadczeniach rzeczowych – obowiązkowych dostawach mięsa, mleka i siana dla państwa (Dz.U. z 1944 r., Nr 3, poz. 10).

⁴⁴Archiwum Narodowe w Krakowie, zespół nr 665, Odezwa do ludności Generalnego [wydana przez Generalnego Gubernatora Franka w sprawie odstawiania przymusowych kontyngentów żywnościowych], sygn. 1608, k. 1; Archiwum Państwowe w Lublinie, zespół nr 632, Ogłoszenie [w sprawie dostarczenia kontyngentu zbożowego], sygn. 1243, k. 1.

⁴⁵W poszczególnych województwach należało dostarczyć: na jedną krowę – od 160 do 180 l mleka, na dwie krowy – od 200 do 250 l mleka, zaś na 3 krowy lub więcej – od 250 do 300 l mleka.

⁴⁶Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 22 stycznia 1945 r. o zakupie i sprzedaży nabiału przez zakłady mleczarskie (Dz.U. z 1945 r., Nr 5, poz. 19).

⁴⁷Archiwum Państwowe w Radomiu, zespół nr 1193, Odezwa do rolników informująca o rozpoczęciu pracy przez mleczarnie i wzywająca do dostawy mleka, sygn. 90, k. 1.

Podziału dostaw siana dokonywano podług powierzchni łąk i zasiewów odpowiednich kultur, podziału dostaw mięsa podług ilości pogłowia z uwzględnieniem strat poniesionych wskutek ostatnich działań wojennych, przy czym zasadniczą wytyczną stanowiło dążenie do zachowania, gdzie to tylko możliwe, w każdym gospodarstwie co najmniej jednej krowy (o ile w chwili wydania dekretu posiadało ono tylko jedną krowę) oraz zachowania podstawowego materiału rozplodowego bydła rogatego, nierogatego i obór zarodowych.

Na gromadzkiej komisji dostawowej wybranej dla podziału dostaw zbóż i kartofli spoczywał obowiązek podziału dostaw siana na poszczególne gospodarstwa w gromadzie. Ta sama komisja uzupełniona przez jednego lub dwóch przedstawicieli bezrolnych właścicieli bydła i nierogacizny, wybieranych na specjalnym zebraniu w obecności przedstawiciela gminnej rady narodowej, dokonywała podziału mięsa oraz czuwała nad należytym ściąganiem dostaw mleka.

Gospodarstwa, których pogłowie poniosło straty w toku działań wojennych, mogły zostać częściowo zwolnione od dostaw mięsa przez gromadzką komisję dostawową. Dostawy przypadające na te gospodarstwa były rozdzielane na pozostałe gospodarstwa tak, że ogólna suma dostaw z gromady zostawała niezmieniona.

O częściowym zmniejszeniu dostaw przypadających na całe powiaty decydowała wyłącznie wojewódzka rada narodowa za zgodą Prezydium PKWN. Wszystkie sprawy związane z częściowym lub całkowitym zwolnieniem od dostaw musiały być załatwione nie później niż 30 września 1944 r. Warto dodać, że przedterminowe wypełnienie przypadających dostaw mleka i mięsa stanowiło podstawę dodatkowego przydziału dla poszczególnych powiatów, gmin i gromad, artykułów przemysłowych z zapasów przeznaczonych przez państwo dla rolnictwa.

Obowiązkowe dostawy jaj kurzych

Postanowienia dotyczące obowiązkowych dostaw jaj kurzych dla celów świadczeń rzeczowych na terenie całego Państwa zostały przyjęte 16 lutego 1945 r.⁴⁸, zaś akcję ich zajmowania na rzecz państwa rozpoczęto od 10 marca. Wysokość i terminy dostaw oraz sposób ich rozdziału między zobowiązanych tudzież ceny płacone za jaja ustalone zostały przez MAiH w drodze zarządzenia, które ukazało się 17 lutego⁴⁹. Rolnicy z terenów zniszczonych wskutek działań wojennych mogli być zwolnieni z obowiązkowych dostaw jaj kurzych⁵⁰. Jednocześnie uznano, że wolny handel jajami kurzymi jest dozwolony dla poszczególnych zobowiązanych po wykonaniu obowiązkowej dostawy jaj i z tą chwilą znoszono skutki zajęcia w stosunku do osób, które wykonały obowiązek dostawy.

⁴⁸ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 lutego 1945 r. o obowiązkowych dostawach jaj kurzych dla Państwa (Dz.U. z 1945 r., Nr 7, poz. 31).

⁴⁹ Zarządzenie MAiH z dnia 17 lutego 1945 r. w sprawie wykonania rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 lutego 1945 r. o obowiązkowych dostawach jaj kurzych dla Państwa (Dziennik Świadczeń Rzeczowych z 1945 r., Nr 7, poz. 22).

⁵⁰ Archiwum Akt Nowych, zespół nr 196, Sprawy zwolnień od obowiązku dostaw świadczeń rzeczowych. Korespondencja, sygn. 1580, k. 1-13.

Jako dowód wykonania dostaw służyć miały pokwitowania zbiornic jaj. Jednakże już 27 lipca 1945 r. ogłoszono rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów w którym podkreślono, że MAiH mógł w drodze zarządzeń określać tereny, na których dozwolony był wolny handel jajami przed całkowitym wypełnieniem dostaw obowiązkowych⁵¹.

Całość wyznaczonych dostaw jaj miała zostać wykonana w 70% dostaw do 31 lipca 1945 r. i w pozostałych 30% dostaw do 30 września 1945 r. Rolnicy obowiązani do dostaw uskuteczniali je na własny koszt poprzez dostarczenie do ustalonych punktów skupu (zbiornic). Dokonywaniem rozdziału dostaw jaj na poszczególne gospodarstwa najpóźniej do 10 marca 1945 r. zajmowały się gromadzkie komisje dostawowe. Poza tym oczywiście dokonywano skupu jaj kurzych, który odbywał się przez Związek Gospodarczy Spółdzielni RP „Społem”⁵², za pośrednictwem zbiornic wyznaczonych przez ten związek i zatwierdzonych przez MAiH.

Gospodarstwa, w których kury wyginęły wskutek zarazy lub z innych przyczyn, mogły zostać zwolnione od obowiązkowych dostaw przez gromadzką komisję dostawową, zaś dostawy przypadające na te zwolnione gospodarstwa były rozdzielone na pozostałe w taki sposób, by ogólna suma dostaw z gromady pozostała niezmieniona. Dodatkowo od obowiązkowych dostaw zwolnione zostały zakwalifikowane przez Izby Rolnicze zarodowe hodowle drobiu.

Jak zauważono podkreślono, gromadzkie komisje dostawowe zawiadamiały do 10 marca 1945 r. właściwego starostę (referat aprowizacji i handlu) przez zarządy gminne o dokonanych rozdziale obowiązkowych dostaw jaj na poszczególne gospodarstwa. W dalszej kolejności starostwa (referat aprowizacji i handlu) obowiązane były do 15 marca 1945 r. do zawiadomienia wojewodów (referaty aprowizacji i handlu), zaś do dnia 20 marca 1945 r. wojewodowie mieli obowiązek zawiadomienia MAiH o ilościach obowiązkowych dostaw w powiatach, względnie województwach. Odpis tych zawiadomień wojewodowie byli obowiązani przesłać do centrali „Społem”.

Dostawca jaj otrzymywał od zbiornicy numerowane firmowe pokwitowanie z dokonanej dostawy. Było ono sporządzone przez kalkę w dwóch jednobrzmiących egzemplarzach, z których oryginał otrzymywał dostawca, zaś odpis zostawał w bloku, który był przechowywany w aktach zbiornicy. W pokwitowaniu zaznaczano nazwisko i imię dostawcy, imię ojca, miejsce zamieszkania, nazwę gromady, gminy i powiatu, wielkość gospodarstwa w hektarach oraz liczbę dostarczonych jaj w kilogramach i sztukach. Sprawozdania z wykonanych dostaw składano do dnia 10 każdego miesiąca za miesiąc poprzedni.

⁵¹ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 27 lipca 1945 r. o zmianie rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 lutego 1945 r. o obowiązkowych dostawach jaj kurzych dla Państwa (Dziennik Świadczeń Rzeczowych z 1945 r., Nr 19, poz. 51). Wysokość obowiązkowych dostaw jaj w 1945 r. ustalono według wielkości gospodarstw rolnych. Gospodarstwa od 0,5 do 2 ha miały dostarczyć 4 kg jaj, czyli ok. 75 sztuk, zaś gospodarstwa największe (od 50 do 100 ha) miały dostarczyć 50 kg jaj, czyli ok. 1000 sztuk.

⁵² Reaktywowanie handlu spółdzielczego w Polsce nastąpiło w listopadzie 1944 r., kiedy to została ustalona struktura powojennej spółdzielczości, co miało miejsce na odbytym 25 i 26 listopada w Lublinie Kongresie Spółdzielczym, podczas którego powołano do życia „Społem” Związek Gospodarczy Spółdzielni RP. Zob. J. Kaliński, op. cit., s. 80.

Natomiast oddziały „Społem” składały wojewodom do dnia 10 każdego miesiąca sprawozdanie miesięczne za miesiąc poprzedni z liczby odebranych jaj na obowiązkowe dostawy, wydanych na skutek poleceń właściwych władz, co następowało według wzoru zatwierdzonego przez MAiH. Odpis tego sprawozdania był przesyłany do centrali „Społem”. Pierwsze sprawozdanie obejmowało skup za marzec i kwiecień i było nadsyłane do 10 maja 1945 r. Centrala „Społem” składała MAiH do dnia 15 każdego miesiąca za miesiąc poprzedni sprawozdanie miesięczne ze skupu jaj na obowiązkowe dostawy, przy czym pierwsze sprawozdanie za marzec i kwiecień zostało nadesłane do 15 maja 1945 r.

Cenę za dostarczone na obowiązkowe dostawy jaj ustalono w wysokości 20 zł za kg. Cena ta była uiszczana dostawcy przy dostawie gotówką. Natomiast dostarczone obowiązkowo jaja podlegały dyspozycji MAiH. Należy podkreślić, że naruszenie postanowień dotyczących obowiązkowych dostaw jaj kurzych dla państwa podlegało karze więzienia lub karze śmierci zgodnie z przywołanym wcześniej art. 10 dekretu PKWN z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa.

Odpowiedzialność karna

Wszystkie postanowienia dotyczące obowiązkowych dostaw przewidywały odpowiedzialność karną za złośliwe uchylanie się od obowiązkowych dostaw, co oznaczało, że winni mieli być pociągnięci do niej na mocy prawa wojennego. Art. 10 dekretu PKWN o ochronie Państwa, który wszedł w życie 3 listopada 1944 r. z mocą wsteczną od 15 sierpnia 1944 roku⁵³, stanowił, że każdy, kto w czasie wojny uchylał się od obowiązku świadczenia rzeczowego, albo udaremniał lub utrudniał spełnienie tego obowiązku, podlegał karze więzienia lub karze śmierci.

Właściwe do rozpoznania tych spraw były okręgowe sądy wojskowe. W świetle okólnika nr 20 MAiH z dnia 30 kwietnia 1945 r.⁵⁴ zalecano stosować tryb wymierzania kar w stosunku do uchylających się od tego obowiązku, który polegał na tym, że starostwa (referaty aprowizacji i handlu) kierowały sprawy o niewykonanie obowiązkowych świadczeń rzeczowych do referatu karnego tego starostwa z wnioskiem o wymierzenie grzywny do 2 tys. zł w sprawach mniejszej wagi lub o ukaranie aresztem do dwóch miesięcy względnie grzywną do 2 tys. zł, o ile stwierdziły złą wolę zobowiązanego do świadczeń⁵⁵. Ponadto starostwa (referaty aprowizacji i handlu) w wypadkach mniejszej wagi mogły wносить o wymierzenie kary trzydniowego aresztu, co następowało w postępowaniu nakazowym. Natomiast przy stwierdzeniu wyjątkowej złośliwości zobowiązanego do świadczeń sprawę kierowano do wydziału aprowizacji i handlu urzędu wojewódzkiego przez przekazanie sprawy do prokuratora wojskowego⁵⁶.

⁵³ Dekret PKWN z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa (Dz.U. z 1944 r., Nr 10, poz. 50).

⁵⁴ Okólnik nr 20 MAiH z dnia 30 kwietnia 1945 r. w sprawie stosowania sankcji karnych w wypadkach niewykonania obowiązkowych dostaw dla Państwa (Dz. Urz. MAiH z dnia 4 maja 1945 r., Nr 1, poz. 2).

⁵⁵ Sprawy karne w starostwach prowadzone były według postanowień rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu karno-administracyjnym (Dz.U. Nr 38, poz. 365).

⁵⁶ Por. M. Markiewicz, op. cit., s. 122-123.

Wraz z utworzeniem inspektoratów świadczeń rzeczowych przy starostwach MAiH wydał 31 sierpnia 1945 r. okólnik nr 39 w sprawie uzupełnienia przywołanego okólnika nr 20 z dnia 30 kwietnia 1945 r.⁵⁷, który stanowił, że powiatowe inspektoraty świadczeń rzeczowych, w wypadkach gdy zobowiązany do świadczeń rzeczowych nie wypełniał ich wskutek zlej woli, opieszałości lub sabotażu, są uprawnione do kierowania spraw o ukaranie wprost do okręgowego prokuratora wojskowego.

W późniejszym czasie, po uchynieniu dekretu o ochronie Państwa karalność za przestępstwa związane z obowiązkowymi dostawami odbywała się na podstawie art. 17 ust. 1 i 2 dekretu o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa⁵⁸, według którego każdy, kto złośliwie uchylał się od ciężącego na nim z mocy ustawy powszechnego obowiązku świadczenia rzeczowego albo spełnienie takiego obowiązku ciężącego na innej osobie, utrudniał lub udaremniał albo publicznie nawoływał do uchylania się od obowiązku takiego świadczenia, podlegał karze więzienia do lat 5 lub aresztu. Dodatkowo kto, mając obowiązek ściągania świadczeń rzeczowych, obowiązku tego nie dopełniał, podlegał karze więzienia.

Na podstawie zaleceń MAiH⁵⁹ wszystkie sprawy, w których stan faktyczny pokrywał się z postanowieniami dekretu z 1944 r. lub postanowieniami ustawy o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych, należało kierować do właściwego prokuratora sądu okręgowego. Z kolei władze I instancji mogły czynić to bezpośrednio lub za pośrednictwem władz II instancji. Natomiast dla przymuszenia powszechnego obowiązku świadczeń rzeczowych w wypadkach uchylania się od świadczeń mniejszej wagi zalecano stosowanie przepisów o postępowaniu przymusowym w administracji⁶⁰.

Oznaczało to, że władzą zarządzającą egzekucję było starostwo (referat świadczeń rzeczowych), zaś organem egzekucyjnym – zarząd gminny (poborcy). Celem wdrożenia egzekucji starostwo wystawiało tytuł egzekucyjny, którym był nakaz dostawy obowiązkowej, opatrzony wzmianką stwierdzającą wykonalność, oraz wzmianką, że kara pieniężna w wysokości 500 zł z zamianą na 5 dni aresztu będzie stosowana każdorazowo, o ile świadczenie nie będzie wykonane w terminie oznaczonym w tytule, przy czym kara pieniężna mogła być stosowana kilkakrotnie, aż do wykonania świadczenia. Tak sporządzony tytuł egzekucyjny doręczano zobowiązanemu za pokwitowaniem. W postępowaniu przymusowym można było stosować rewizję domową i osobistą zobowiązanego⁶¹. Rewizję domową wolno było przeprowadzić, jeżeli zachodziło podejrzenie,

⁵⁷ Okólnik nr 39 MAiH z dnia 31 sierpnia 1945 r. w sprawie uzupełnienia okólnika nr 20 z dnia 30 kwietnia 1945 r. o stosowaniu sankcji karnych w wypadkach niewykonania obowiązkowych dostaw dla Państwa (Dz. Urz. MAiH z dnia 10 września 1945 r., Nr 10, poz. 50).

⁵⁸ Dekret z dnia 16 listopada 1945 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. z 1945 r., Nr 53, poz. 300).

⁵⁹ Okólnik nr 54 MAiH z dnia 22 grudnia 1945 r. w sprawie sankcji karnych za niewykonanie obowiązku świadczeń rzeczowych (Dz. Urz. MAiH z dnia 28 grudnia 1945 r., Nr 15, poz. 85).

⁶⁰ Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu przymusowym w administracji (Dz.U. Nr 36, poz. 342 ze zm.).

⁶¹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 23 sierpnia 1932 r. o sposobie przeprowadzenia rewizji osobistej w postępowaniu przymusowym w administracji (Dz.U. Nr 89, poz. 75).

że przedmioty ukryto, natomiast rewizję osobistą zobowiązanego wolno było przeprowadzić jedynie przy sposobności przeprowadzenia u niego rewizji domowej, przy czym należało poprzedzić ją zawsze ustnym wezwaniem do dobrowolnego wydania posiadanych przy sobie pieniędzy.

Z kolei w razie dostaw dla wojska, zgodnie z art. 91 § 1 i 2 Kodeksu karnego Wojska Polskiego, który wszedł w życie 30 września 1944 r. z mocą wsteczną od 1 września 1939 r.⁶², każdy, kto w czasie wojny lub grożącej wojny nie wykonywał obowiązujących świadczeń rzeczowych albo umówionej dostawy dla wojska lub wykonywał je niezgodnie z prawem lub umową, podlegał karze więzienia, podobnie jak dostawca, pośrednik, pełnomocnik lub funkcjonariusz dostawcy albo pośrednik, którzy spowodowali niewykonanie świadczenia rzeczowego.

Pamiętać należy, że władze państwowe często przeprowadzały akcję ściągania świadczeń rzeczowych przy użyciu wszelkich dostępnych środków przymusu, przydzielając do ich pobierania po jednej jednostce wojska na każdy powiat. W trakcie czynności rekwizycyjnych często dochodziło do przypadków nadużyć przemocy fizycznej i zastraszania (np. strzelanie ludności pod nogi), a także przypadki przymusowego wcielania do wojska chłopów lub ich synów oraz zabójstwa za stawianie oporu⁶³.

Zakończenie

System wojennych świadczeń rzeczowych został ostatecznie zlikwidowany 1 lipca 1946 r.; jako powód, obok przesłanek natury politycznej, wskazuje się „liczne ujemne zjawiska, jakie wywoływał ten system wiązania gospodarki chłopskiej z ekonomiką całego państwa”⁶⁴. Należy jednak pamiętać, że świadczenia te, często utożsamiane z kontyngentami okresu okupacji, za których niedostarczenie groziła kara śmierci⁶⁵, nie cieszyły się rzecz jasną popularnością na wsi⁶⁶, a nowej władzy na ziemiach zależało na przyciągnięciu chłopstwa i uzyskaniu jego poparcia dla niej.

Poza tym z pewnością świadczenia rzeczowe okazały się kosztowną formą aprowizacji miast, a jednocześnie stanowiły czynnik utrudniający wyzwalanie inicjatyw społecznych i indywidualnych w zakresie odbudowy i wzrostu produkcji wiejskiej. Utrzymywanie świadczeń przez dwuletni okres było jednak koniecznością, bowiem tylko w ten sposób związnie gospodarki wsi z miastem, przy olbrzymim braku towarów przemysłowych, zapewniał odpowiednią podaż produktów rolnych na cele aprowizacyjne i produkcyjne⁶⁷.

⁶²Dekret PKWN z dnia 23 września 1944 r. Kodeks karny Wojska Polskiego (t.j. Dz.U. z 1957 r., Nr 22, poz. 107).

⁶³Szerzej: M. Markiewicz, op. cit., s. 121-123.

⁶⁴J. Kaliński, op. cit., s. 68. Por. M. Markiewicz, op. cit., s. 124; Z. Kalandyk, op. cit., s. 381.

⁶⁵Archiwum Państwowe w Lublinie, zespół nr 632, Obwieszczenie [o skazaniu na śmierć 9 rolników za niedostarczenie kontyngentów], sygn. 1118, k. 1.

⁶⁶Zob. J. Kaliński, *Wpływ sytuacji rynkowej na warunki bytowe ludności: lipiec 1946 – grudzień 1948 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 1969, nr 2, s. 319.

⁶⁷Ibidem, s. 319-320.

Ostatecznie przez ten okres świadczenia rzeczowe wypełniały funkcję wyżywienia ludności miejskiej i – jak zauważono na wstępie – stanowiły jeden z istotnych elementów ówczesnej gospodarki żywnościowej. Mimo że system świadczeń rzeczowych nie był doskonały, zaś praktyka pozostawała wiele do życzenia, należy jednak uznać, że od strony administracyjnej system ten został zorganizowany w trudnych warunkach najpierw wojennych, a następnie powojennych w sposób wystarczający (na miarę tych okoliczności), wykorzystując w sferze normatywnej nierzadko z powodzeniem przedwojenny dorobek legislacyjny i organizacyjny w zakresie świadczeń rzeczowych.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

- Archiwum Akt Nowych, zespół nr 196, Sprawy wymiarowe. Wnioski i korespondencja dotyczące wymiaru dostaw w ramach świadczeń rzeczowych, sygn. 1578.
- Archiwum Akt Nowych, zespół nr 196, Sprawy zwolnień od obowiązku dostaw świadczeń rzeczowych. Korespondencja, sygn. 1580.
- Archiwum Narodowe w Krakowie, zespół nr 665, Odezwa do ludności Generalnego [wydana przez Generalnego Gubernatora Franka w sprawie odstawiania przymusowych kontyngentów żywnościowych], sygn. 1608.
- Archiwum Państwowe w Białymstoku, zespół nr 71, Protokoły zamknięcia ksiąg obowiązkowych dostaw, zaległych świadczeń rzeczowych, sygn. 1756.
- Archiwum Państwowe w Lublinie, zespół nr 632, Obwieszczenie [o skazaniu na śmierć 9 rolników za niedostarczenie kontyngentów], sygn. 1118.
- Archiwum Państwowe w Lublinie, zespół nr 632, Ogłoszenie [w sprawie dostarczenia kontyngentu zbożowego], sygn. 1243.
- Archiwum Państwowe w Olsztynie, zespół nr 390, Protokoły przejęcia darów UNRRA, sygn. 211.
- Archiwum Państwowe w Radomiu, zespół nr 1193, Odezwa do rolników informująca o rozpoczęciu pracy przez mleczarnie i wzywająca do dostawy mleka, sygn. 90.
- Archiwum Państwowe w Rzeszowie, zespół nr 36, Instrukcje dotyczące obowiązkowych dostaw dla województwa dokonany przez Biuro Ekonomiczne PKWN, sygn. 1289.
- Archiwum Państwowe w Szczecinie, zespół nr 317, Rozporządzenia Wydziału dotyczące obowiązkowych dostaw, sygn. 3722.
- Archiwum Państwowe w Szczecinie, zespół nr 317, Dostawy UNRRA, sygn. 5483.
- Archiwum Państwowe w Szczecinie, zespół nr 317, Sprawozdanie ilościowe z dostaw UNRRA, sygn. 5506.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 30 marca 1939 r. o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych (Dz.U. z 1939 r., Nr 30, poz. 200).
- Ustawa z dnia 15 sierpnia 1944 r. o tymczasowym trybie wydawania dekretów z mocą ustawy (Dz.U. z 1944 r., Nr 1, poz. 3).
- Ustawa z dnia 31 grudnia 1944 r. o powołaniu Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1944 r., Nr 19, poz. 99).
- Ustawa z dnia 21 listopada 1967 roku o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 372).
- Dekret PKWN z dnia 18 sierpnia 1944 r. nakładający obowiązek dostaw zbóż i ziemniaków dla państwa (Dz.U. z 1944 r., Nr 3, poz. 9).
- Dekret PKWN z dnia 22 sierpnia 1944 r. o wojennych świadczeniach rzeczowych – obowiązkowych dostawach mięsa, mleka i siana dla państwa (Dz.U. z 1944 r., Nr 3, poz. 10).
- Dekret PKWN z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej (Dz.U. z 1944 r., Nr 3, poz. 13).
- Dekret PKWN z dnia 23 września 1944 r. Kodeks karny Wojska Polskiego (t.j. Dz.U. z 1957 r., Nr 22, poz. 107).
- Dekret PKWN z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa (Dz.U. z 1944 r., Nr 10, poz. 50).
- Dekret PKWN z dnia 1 grudnia 1944 r. w przedmiocie podziału niektórych resortów utworzonych ustawą z dnia 21 lipca 1944 r. (Dz.U. z 1944 r., Nr 14, poz. 73).
- Dekret z dnia 16 listopada 1945 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. z 1945 r., Nr 53, poz. 300).
- Dekret z dnia 29 września 1948 r. o zniesieniu Urzędu Apropowizacji (Dz.U. z 1948 r., Nr 48, poz. 360).
- Dekret z dnia 27 marca 1947 r. o zmianach organizacji i zakresie działania naczelných władz administracyjnych (Dz.U. z 1947 r., Nr 131, poz. 130).
- Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu przymusowym w administracji (Dz.U. Nr 36, poz. 342 ze zm).
- Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu karno-administracyjnym (Dz.U. Nr 38, poz. 365).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 23 sierpnia 1932 r. o sposobie przeprowadzenia rewizji osobistej w postępowaniu przymusowym w administracji (Dz.U. Nr 89, poz. 75).
- Rozporządzenie Ministrów: Spraw Wojskowych, Spraw Wewnętrznych, Spraw Zagranicznych, Skarbu, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Reform Rolnych, Przemysłu i Handlu, Komunikacji, Opieki Społecznej oraz Poczty i Telegrafów z dnia 26 sierpnia 1939 r. w sprawie wykonania ustawy o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych (Dz.U. z 1939 r., Nr 81, poz. 529).

- Rozporządzenie Przewodniczącego PKWN z dnia 27 listopada 1944 r. o premiowaniu dostaw obowiązkowych zbóż i ziemniaków w roku gospodarczym 1944/45 (Dz.U. z 1944 r., Nr 13, poz. 72).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 22 stycznia 1945 r. o zakupie i sprzedaży nabiału przez zakłady mleczarskie (Dz.U. z 1945 r., Nr 5, poz. 19).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 25 stycznia 1945 r. o ponadkontyngentowych dostawach ziemniaków i jęczmienia dla gorzelnii w okresie zimy 1944/45 (Dz.U. z 1945 r., Nr 5, poz. 20).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 lutego 1945 r. o obowiązkowych dostawach jaj kurzych dla Państwa (Dz.U. z 1945 r., Nr 7, poz. 31).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 27 lipca 1945 r. o zmianie rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 lutego 1945 r. o obowiązkowych dostawach jaj kurzych dla Państwa (Dziennik Świadczeń Rzeczowych z 1945 r., Nr 19, poz. 51).
- Zarządzenie Przewodniczącego PKWN i Kierownika Resortu Obrony Narodowej z dnia 18 listopada 1944 r. o trybie wydawania zarządzeń w przedmiocie świadczeń rzeczowych (Dziennik Świadczeń Rzeczowych z 1944 r., Nr 1, poz. 1).
- Zarządzenie Szefa Biura Ekonomicznego PKWN z 1 grudnia 1944 roku wydanego w porozumieniu z Kierownikiem Resortu Administracji Publicznej w sprawie rozpowszechniania Dziennika Świadczeń Rzeczowych (Dziennik Świadczeń Rzeczowych z 1944 r., Nr 2, poz. 8).
- Zarządzenie Ministra Apropowizacji i Handlu z dnia 17 lutego 1945 r. w sprawie wykonania rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 lutego 1945 r. o obowiązkowych dostawach jaj kurzych dla Państwa (Dziennik Świadczeń Rzeczowych z 1945 r., Nr 7, poz. 22).
- Zarządzenie Ministra Apropowizacji i Handlu z dnia 29 maja 1945 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Administracji Publicznej w sprawie zniesienia Urzędu Głównego Pełnomocnika Rządu Tymczasowego dla spraw wojennych świadczeń rzeczowych i przejęcia jego agend na terenie Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. Urz. Ministerstwa Apropowizacji i Handlu z dnia 25 czerwca 1945 r., Nr 4, poz. 18).
- Zarządzenie Ministrów: Administracji Publicznej i Handlu z dnia 9 czerwca 1945 r. w sprawie organizacji wydziałów apropowizacji i handlu urzędów wojewódzkich i referatów apropowizacji i handlu starostw (Dz. Urz. Ministerstwa Apropowizacji i Handlu z dnia 25 czerwca 1945 r., Nr 4, poz. 17).
- Zarządzenie Ministrów Administracji Publicznej i Apropowizacji i Handlu z dnia 25 września 1945 r. w sprawie zniesienia powiatowych inspektoratów świadczeń rzeczowych (Dz. Urz. Ministerstwa Apropowizacji i Handlu z dnia 10 października 1945 r., Nr 11, poz. 56).
- Zarządzenie Ministra Apropowizacji i Handlu z dnia 17 lipca 1946 r., wydane w porozumieniu z Ministrem Ziem Odzyskanych w sprawie zaległości w obowiązkowych dostawach ziemiopłodów; zarządzenie Ministra Apropowizacji i Handlu w sprawie

obliczenia i wyprowadzenia zaległości w obowiązkowych dostawach ziemiopłodów z roku gospodarczego 1945/46 (Dziennik Świadczeń Rzeczowych z 1946 r., Nr 10, poz. 35 i 36).

Okólnik nr 20 Ministra Apropowizacji i Handlu z dnia 30 kwietnia 1945 r. w sprawie stosowania sankcji karnych w wypadkach niewykonania obowiązkowych dostaw dla Państwa (Dz. Urz. Ministerstwa Apropowizacji i Handlu z dnia 4 maja 1945 r., Nr 1, poz. 2).

Okólnik nr 39 Ministra Apropowizacji i Handlu z 31 sierpnia 1945 r. w sprawie uzupełnienia okólnika Nr 20 z dnia 30 kwietnia 1945 r. o stosowaniu sankcji karnych w wypadkach niewykonania obowiązkowych dostaw dla Państwa (Dz. Urz. Ministerstwa Apropowizacji i Handlu z dnia 10 września 1945 r., Nr 10, poz. 50).

Okólnik nr 54 Ministra Apropowizacji i Handlu z dnia 22 grudnia 1945 r. w sprawie sankcji karnych za niewykonanie obowiązku świadczeń rzeczowych (Dz. Urz. Ministerstwa Apropowizacji i Handlu z dnia 28 grudnia 1945 r., Nr 15, poz. 85).

Literatura

- Biegeleisen L.W., *Polityka gospodarczo-aprowizacyjna miast polskich (Warszawy i Lwowa)*, Prace Towarzystwa dla Polityki i Administracji Gospodarczej, Warszawa 1935.
- Grodek Z., *Zaopatrzenie kartkowe w okresie Rządu Tymczasowego (31 grudnia 1944 – czerwiec 1945)*, „Przegląd Historyczny” 1969, nr 4(60).
- Jezierski A., Leszczyńska C., *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 2003.
- Jędruszczak H., *Niektóre zagadnienia sytuacji gospodarczej Polski w latach 1945–1949*, „Kwartalnik Historyczny” 1964, nr 2.
- Kalandyk Z., *Główne kierunki działalności władz powiatowych i miejskich w Sandomierzu w latach 1944–1950*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, nr 3(25).
- Kaliński J., *Handel wewnętrzny w Polsce w latach 1944–1946*, „Przegląd Historyczny” 1968, nr 1(59).
- Kaliński J., *Wpływ sytuacji rynkowej na warunki bytowe ludności: lipiec 1946 – grudzień 1948 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 1969, nr 2.
- Kasznicza S., *Polskie prawo administracyjne. Pojęcia i instytucje zasadnicze*, Poznań 1946.
- Kersten K., *Skład najwyższych organów władz państwowych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1944–1961)*, „Polska Ludowa. Materiały i Studia” 1964, t. 3.
- Kołodziejak Z., *Wojna a wyżywienie. Wojenno-ekonomiczne aspekty rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej*, Warszawa 1979.
- Konarski M., *Rewolucyjny charakter ustroju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, [w:] J. Puacz-Olszewska, T. Olejarz (red.), *Współczesne problemy ekonomii, zarządzania i bezpieczeństwa*, Rzeszów 2018.
- Konarski M., *Constitutional public burdens as part of the defence economy*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2023, nr 2.

- Konarski M., *Osobiste i rzeczowe ciężary wojenne w świetle prawodawstwa okresu insurrekcji kościuszkowskiej 1794 roku*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2020, nr 2(9).
- Konarski M., *Zbrojny ruch oporu na tle przemian ustrojowych i społecznych w Polsce po zakończeniu okupacji niemieckiej*, „Studia Prawnicze i Administracyjne” 2018, nr 2(24).
- Kościuszko M., *Rekwizycje czy rabunek? Studium przypadku przywłaszczenia mienia przez Armię Czerwoną na przykładzie powiatu wrzesińskiego w 1945 r.*, „Historia Slavorum Occidentis” 2018, nr 1(16).
- Landau Z., Skrzyszewska B. (oprac.), *Sprawozdania resortów PKWN*, „Polska Ludowa. Materiały i Studia” 1965, t. 4.
- Markiewicz M., *Konflikty społeczne wokół świadczeń rzeczowych w Polsce w latach 1944–1946: przykład Białostoczczyzny*, „Dzieje Najnowsze” 2004, nr 4(36).
- Okolski A., *Wykład prawa administracyjnego oraz prawa administracyjnego obowiązującego w Królestwie Polskim*, t. 3, Warszawa 1884.
- Pazgan M., *Zagadnienia aprowizacji ludności województwa wrocławskiego z perspektywy starostwa kamiennogórskiego w latach 1945–1947*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F” 2014, nr 1–2.
- Szalewska M., *Ciężary i świadczenia publiczne*, [w:] R. Hauser, Z. Niewiadomski, A. Wróbel (red.), *Prawo administracyjne materialne*, seria: System Prawa Administracyjnego, t. 7, Warszawa 2012.

Wartime contributions in kind to the State on Polish soil between 1944 and 1946

Summary

The subject of this research concerns wartime contributions in kind to the State, the obligation was introduced by the new State authorities on the Polish territories liberated from German occupation. The duty to make these contributions was mainly imposed on farms and agricultural workers on whom the State administration imposed, under threat of criminal liability, the obligation to supply various food products to the State in order to feed the large urban centres struggling with shortages of these products at the end of the Second World War and in the first years after its end. The research aim of this study is to analyse the organisational structure of the administrative apparatus administering the compulsory supply action and to provide a synthetic analysis of the most important legal regulations relating to wartime in-kind contributions during the period in question.

Keywords: administrative law, public burdens, administration of food, in-kind contributions

DOI: 10.31648/kpp.9221

Kacper Kostrzewa

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0003-0050-9643

kacper.kostrzewa04200@gmail.com

Przestępstwa dokonywane przy pomocy kasy samoobsługowej – kwalifikacja prawna czynu**Wstęp**

Z danych Komendy Głównej Policji wynika, że w ostatnim czasie można zaobserwować nasilenie przestępczości sklepowej. W pierwszych sześciu miesiącach roku 2022 stwierdzono aż 17 219 kradzieży w sklepach. To o 27,6% więcej niż w analogicznym okresie 2021 r., kiedy było ich 13 491¹. Dodatkowo w ostatniej dekadzie, na skutek rozwoju technologicznego, wiele sieci sklepów zostało wyposażonych w kasy samoobsługowe, które współcześnie wykorzystuje się także w przestępczości sklepowej. Sposób działania sprawców w tym wypadku opiera się zazwyczaj na zeskanowaniu kodu kreskowego produktu wskazującego niższą cenę, zamiast zeskanowania kodu towaru faktycznie zabieranego przez sprawcę. Następuje to choćby przez przeklejenie kodu kreskowego przed udaniem się do linii kas samoobsługowych. Tym samym sprawca dokonuje płatności i uiszcza cenę za tańszy towar, którego w rzeczywistości nie kupuje, ponieważ zabiera ze sklepu produkt droższy, narażając sklep na straty. Działanie takie wzbudziło liczne problemy interpretacyjne wśród polskich sądów, w konsekwencji czego powstały dwie linie orzecznicze kwalifikacji prawnej analizowanego czynu. Pierwsza z nich, najczęściej spotykana w orzecznictwie ostatnich lat i w przekazie medialnym, kwalifikuje przestępstwo to jako oszustwo z art. 286 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny², natomiast druga, w zależności od wartości dokonanych strat, jako

¹A. Łukaszewicz, *Metoda na kody kreskowe: samoobsługa pomaga złodziejom*, <https://www.rp.pl/prawo-karne/art37787921-metoda-na-kody-kreskowe-samoobsługa-pomaga-złodziejom> (dostęp: 23.04.2023).

²Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1138), dalej: k.k.

kradzież na podstawie art. 278 § 1 k.k. albo art. 119 § 1 ustawy z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń³. Zasadne wydaje się także rozważenie, czy czyny te wypełniają znamiona z art. 287 k.k., czyli tzw. oszustwa komputerowego.

Celem niniejszej pracy jest zbadanie wybranego orzecznictwa sądów powszechnych ze spraw dotyczących typowych przestępstw dokonywanych przy pomocy kasy samoobsługowej. Analizie poddane zostały zwłaszcza kwestie wskazujące na realizację znamion ustawowych danego czynu zabronionego w okolicznościach faktycznych konkretnej sprawy. Zostały one następnie skonfrontowane z dotychczasowymi stanowiskami doktryny i orzecznictwa. Do realizacji tak określonego celu sformułowano następujący problem badawczy: jaka jest prawidłowa kwalifikacja prawna typowych czynów przestępnych dokonywanych przy pomocy kasy samoobsługowej? Rzeczony problem nie spotkał się jeszcze z szerokim zainteresowaniem ze strony doktryny, lecz można zauważyć coraz większą popularność tego tematu m.in. w mediach⁴.

Kwalifikacja prawna jako oszustwo

Oszustwo w podstawowej formie zostało stypizowane w art. 286 § 1 k.k. i odpowiada za nie ten, kto w celu osiągnięcia korzyści majątkowej doprowadza inną osobę do niekorzystnego rozporządzenia własnym lub cudzym mieniem za pomocą wprowadzenia jej w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania. Zgodnie z utrwalonym stanowiskiem doktryny dobrem chronionym przez cytowany artykuł jest mienie, a sam czyn zabroniony należy do kategorii przestępstw powszechnych, znamiennej umyślnością i ukierunkowaniem na osiągnięcie celu, jakim jest korzyść majątkowa. Przestępstwo to można popełnić tylko poprzez trzy oszukańcze sposoby wskazane w dyspozycji przepisu, z czego wynika, że dokonanie oszustwa za pomocą innego oszukańczego sposobu nie realizuje znamion tego czynu zabronionego. Przedmiotem wykonawczym oszustwa jest osoba, którą sprawca za pomocą oszukańczych metod skłania do aktywnego udziału w realizacji jego zamiaru, oraz mienie będące przedmiotem rozporządzenia przez tę osobę, a cechą charakterystyczną samego przestępstwa jest dobrowolność decyzji pokrzywdzonego o rozporządzeniu mieniem, której towarzyszy jednak brak świadomości co do rzeczywistych skutków tego rozporządzenia⁵. Wskazane elementy stanowią znamiona oszustwa, a sprawca dla zaistnienia bytu przestępstwa powinien je wszystkie obejmować zamiarem bezpośrednim⁶.

³Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 2151), dalej: k.w.

⁴Na popularyzację analizowanego zagadnienia duży wpływ wywarła aktywność Mikołaja Maleckiego, często podejmującego tę kwestię na łamach mediów społecznościowych i na swoim portalu DogmatyKarnisty.pl, wskazując jednoznacznie, że nie da się oszukać kasy samoobsługowej. Swoje rozważania podsumował w artykule *Kradzież przy użyciu kasy samoobsługowej w sklepie*, „Przegląd Sądowy” 2022, nr 10, s. 28–43. Natomiast Tomasz Tyburcy stwierdził, że przeklejenie kodu kreskowego z innej tańszej rzeczy w celu zapłaty mniejszej ceny należy jego zdaniem kwalifikować jako oszustwo, a nie kradzież, jednak nie uargumentował swojej tezy. Por. T. Tyburcy, *Czas usiłowania i dokonania kradzieży w sklepie samoobsługowym*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2019, t. 51, s. 13–26.

⁵Więcej na ten temat zob. M. Gałązka, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. siódme, 2021, Legalis; M. Dąbrowska-Kardas, P. Kardas, [w:] W. Wróbel, A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 3: *Komentarz do art. 278–363 k.k.*, 2022, Lex.

⁶M. Gałązka, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), op. cit., teza 14.

Orzeczenia kwalifikujące przestępstwa dokonywane przy pomocy kas samoobsługowych jako oszustwa występują regularnie od wielu lat. Niestety, większość z nich pochodzi z sądów rejonowych, przez co zwykle pozbawione są dogłębnych analiz prawnych przedstawiających argumentację za rozpoznaniem danego czynu jako oszustwo. W konsekwencji poznanie przesłanek, które skłaniają sądy do postawienia takiej oceny prawnej, jest utrudnione, niemniej jednak w pewnym zakresie możliwe.

W każdym przypadku warunkiem przypisania odpowiedzialności karnej za oszustwo jest ustalenie tożsamości osoby wprowadzonej w błąd lub tożsamości osoby, której błąd, w jakim już wcześniej pozostawała, wykorzystano, oraz rozporządzającego mieniem⁷. Dodatkowo, co podkreślono w licznych orzecznictwie, konieczne jest istnienie związku przyczynowego między zachowaniem sprawcy a zachowaniem pokrzywdzonego i rezultatem w postaci niekorzystnego rozporządzenia mieniem przez tego ostatniego, gdyż nie jest możliwe popełnienie oszustwa jeżeli pokrzywdzony dokonuje rozporządzenia mieniem bez wiedzy i woli sprawcy lub gdy sprawca dokonuje określonych czynności bez wiedzy i woli pokrzywdzonego⁸. Istota oszustwa wiąże się z koniecznością dokonania rozporządzenia własnym lub cudzym mieniem przez bezpośredniego adresata działań sprawcy⁹.

W wyroku Sądu Rejonowego w Toruniu z 25 sierpnia 2022 r., sygn. akt II K 1868/21¹⁰ wskazano, że oskarżony „(...) podjął podstępne zabiegi zamieniając kody kreskowe towaru na tańszy. w ten sposób nie tylko oszukał system kas samoobsługowych, ale i pracowników sklepu je nadzorujących zachowanie klientów. tym samym swoim zachowaniem wyczerpał znamiona dwóch oszustw opisanych w art. 286 § 1 kk”¹¹. Nie budzi wątpliwości fakt, że osoba prawna może zostać wprowadzona w błąd, ponieważ w tym przypadku decydująca jest tu świadomość osób wchodzących w skład jej organu. Natomiast w kwestii pozostałych osób jest to możliwe pod warunkiem, gdy z uwagi na zakres uprawnień i obowiązków mają kompetencje do podejmowania decyzji o rozporządzaniu mieniem należącym do tej osoby prawnej¹². W tym miejscu należy jeszcze podkreślić, że polska doktryna prawa karnego nie utożsamia znamienia „rozporządzenia” z tego artykułu z terminem prawa cywilnego „czynności rozporządzające”. Współcześnie raczej przez owo pojęcie rozumie się wszystkie czynności prowadzące do zmiany we władaniu mieniem¹³. Mimo takiej semantyki wątpliwe wydaje się, aby pracownicy nadzorujący linię kas przywołani w orzeczeniu, którymi zazwyczaj są ochroniarze, dokonali rozporządzenia mieniem pod wpływem oszustwa. Mało prawdopodobne jest, żeby posiadali tego typu uprawnienia. Wynika z tego, że nawet jeśli taka osoba została wprowadzona w błąd, to nie miałyby ona kompetencji do

⁷ M. Dąbrowska-Kardas, P. Kardas, [w:] W. Wróbel, A. Zoll (red.), op. cit., Lex, teza 85.

⁸ Ibidem, teza 20.

⁹ T. Oczkowski, *Oszustwo*, [w:] R. Zawłocki (red.), *Przestępstwa przeciwko mieniu i gospodarcze*, seria: System Prawa Karnego, t. 9, Warszawa 2011, s. 142.

¹⁰ Wyrok SR w Toruniu z 25 sierpnia 2022 r., sygn. akt II K 1868/21, Lex nr 3410981.

¹¹ Pisownia oryginalna.

¹² M. Dąbrowska-Kardas, P. Kardas, [w:] W. Wróbel, A. Zoll (red.), op. cit., teza 85.

¹³ Na temat znamienia rozporządzania zob. A.N. Preibisz, *Niekorzystne rozporządzenie mieniem jako znamię oszustwa (art. 286 § 1 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 10, s. 63–81.

rozporządzania mieniem, co pociąga za sobą dekomplementację znamion czynu zabronionego, ponieważ określenie „inna osoba” odnosi się tylko do osoby fizycznej mającej uprawnienie do rozporządzenia własnym lub cudzym mieniem¹⁴. Kolejna kwestia to oszukanie systemu kas samoobsługowych. Już w wyroku Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 25 września 2014 r., sygn. akt II AKa 74/14¹⁵ podkreślono, że tylko człowiek jako istota wyposażona w intelekt i świadomość może podejmować określone decyzje woli dotyczące rozporządzenia jakimś mieniem i tylko człowiek może być wprowadzony w błąd lub pozostawać w takim błędzie. Podaje to w wątpliwość kwestię możliwości oszukania systemu komputerowego w kontekście realizacji znamion z art. 286 § 1 k.k. Jednak głębsze rozważania tej kwestii zostaną podjęte w dalszej części niniejszego artykułu.

Kolejne nietrafne sformułowania można spotkać w innych sentencjach wyroków: „wprowadzając w błąd, co do ceny i rodzaju wyżej wymienionych produktów”¹⁶ lub „poprzez wprowadzenie w błąd co do faktycznej ceny towaru”¹⁷. W przywołanych przypadkach pominięto kwestię ustalenia tożsamości osoby wprowadzonej w błąd, przytaczając bliżej nieokreślone znamię wprowadzenia w błąd co do ceny lub rodzaju towaru, co nie mieści się w dyspozycji art. 286 § 1 k.k. Można także zauważyć praktykę ogólnego stwierdzenia, że oskarżony „doprowadził do niekorzystnego rozporządzenia mieniem”¹⁸ spółkę, jednak bez wskazania zindywidualizowanego podmiotu, który został wprowadzony w błąd i który w imieniu osoby prawnej uprawniony jest do rozporządzenia mieniem. Podobne problemy praktyczne wskazał Mikołaj Małecki, analizując wyrok Sądu Rejonowego w Olsztynie z 30 września 2014 r., sygn. akt VII K 830/14, słusznie zaznaczając, że kodeksowy wymóg wprowadzenia w błąd innej osoby oznacza, że musi być to podmiot faktycznie zindywidualizowany, a ponadto w taki właśnie sposób oznaczony w opisie czynu przypisanego sprawcy w wyroku skazującym¹⁹. Co prawda odmienny pogląd wyraził Sąd Apelacyjny w Rzeszowie, uznając, że dla przypisania sprawcy odpowiedzialności karnej z art. 286 § 1 k.k. nie jest niezbędnym warunkiem ustalenie tożsamości podmiotowej osoby wprowadzonej w błąd i rozporządzającej mieniem²⁰, jednak zdanie to należy uznać za odosobnione, jak i nietrafne²¹.

Warto zaznaczyć, że w konkretnych okolicznościach działalność sprawcy w sklepie może zostać zakwalifikowana jako oszustwo, czego przykładem jest wyrok Sądu Rejonowego w Legionowie z 27 kwietnia 2017 r., sygn. akt II K 132/17, gdzie oskarżona kilkukrotnie „położyła na wagę torebkę z orzechami ziemnymi, podtrzymywała ją podczas ważenia i uzyskała zaniżoną wagę tj. 0,306 kg o wartości 3,34 zł. Rzeczywista waga kupowanego produktu wynosiła 0,422 kg i cenę 4,60 zł. Oskarżona udała się do kasy i przedstawiła zważone przez siebie produkty, wprowadziła w ten sposób w błąd

¹⁴ Wyrok SA w Białymstoku z 26 listopada 2021 r., sygn. akt II AKa 152/21, Lex nr 3343154.

¹⁵ Wyrok SA w Szczecinie z 25 września 2014 r., sygn. akt II AKa 74/14, Lex nr 1527205.

¹⁶ Wyrok SR w Opolu z 15 października 2018 r., sygn. akt II K 371/18, Lex nr 2776093.

¹⁷ Wyrok SO w Poznaniu z 6 kwietnia 2017 r., sygn. akt IV Ka 273/17, Lex nr 2293113.

¹⁸ Wyrok SR w Opolu z 7 czerwca 2018 r., sygn. akt II K 276/18, Lex nr 2776293.

¹⁹ M. Małecki, op. cit., s. 39.

²⁰ Wyrok SA w Rzeszowie z 30 kwietnia 2013 r., sygn. akt II AKa 26/13, Lex nr 1315706.

²¹ M. Dąbrowska-Kardas, P. Kardas, [w:] W. Wróbel, A. Zoll (red.), op. cit., teza 85.

pracownika kasy (...)”²². Kazus ten prezentuje inny sposób działania sprawcy niż na przedstawionych wcześniej przykładach. W tym wypadku oskarżona najpierw na wadze samoobsługowej zaniżyła wagę nabywanych produktów, a następnie udała się do kasy obsługiwanej przez konkretnego pracownika sklepu, któremu podała produkty wprowadzając go w ten sposób w błąd, co do faktycznej ceny i wagi. Tym, co odróżnia przedstawiony stan faktyczny od wcześniejszych, jest to, że w końcowej fazie działania rozporządzenia mieniem dokonał zindywidualizowany podmiot, jakim był pracownik sklepu uprawniony do rozporządzania mieniem w imieniu osoby prawnej. W przypadku zaistnienia bytu oszustwa dopuszczalne są sytuacje, w których pokrzywdzony nie otrzymuje w całości oczekiwanego ekwiwalentu swojego świadczenia²³, co miało miejsce w podanym przykładzie.

Kwalifikacja prawna jako kradzież

Kradzież jako czyn przepołowiony została stypizowana w art. 119 § 1 k.w. oraz w art. 278 § 1 k.k. Czynność wykonawcza kradzieży ogranicza się tylko do zaboru, który polega na wejściu w posiadanie rzeczy, która do czasu czynu sprawcy była we władaniu innej, uprawnionej osoby. Aby mówić o zaistnieniu bytu kradzieży, to sprawcy w przypadku dokonywania zaboru musi towarzyszyć zamiar kierunkowy, jakim jest chęć przywłaszczenia cudzej rzeczy²⁴. W odniesieniu do rzeczony kwestii wyroki i uzasadnienia sądów rejonowych, kwalifikujące przestępstwa dokonywane przy pomocy kasy samoobsługowej jako kradzież zwykle, ograniczają się do lakonicznego stwierdzenia, że sprawca „ukradł” określone towary, nie analizując dlaczego przyjęto taką, a nie inną kwalifikację prawną czynu.

Wyjątkiem jest tutaj postanowienie Sądu Rejonowego w Pile z 14 października 2022 r., sygn. akt II K 414/2²⁵, gdzie umorzono postępowanie karne przeciwko oskarżonemu o czyn z art. 286 § 1 i 3 k.k. z uwagi na brak znamion czynu zabronionego. Zdaniem sądu oskarżony „wprowadził w błąd” kasę samoobsługową, lecz jedynie w rozumieniu przenośnym. Jak podaje Tomasz Oczkowski, *modus operandi* sprawców kradzieży może być przeróżny i w sytuacji, gdy sprawca stosuje, co prawda, podstępne zabiegi, ale uzyskanie określonej rzeczy następuje w wyniku samodzielnego działania sprawcy, nie dochodzi do dokonania przestępstwa oszustwa²⁶. Nawet jeżeli sprawca wprowadza w błąd pokrzywdzonego co do pewnych okoliczności (np. pozoruje wypadek i doprowadza pokrzywdzonego do opuszczenia samochodu czy też na skutek błędnych informacji doprowadza pokrzywdzonego do wyjścia z mieszkania), w wyniku czego może

²² Wyrok SR w Legionowie z 27 kwietnia 2017 r., sygn. akt II K 132/17.

²³ T. Oczkowski, op. cit., s. 139.

²⁴ T. Oczkowski, [w:] R.A. Stefański (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. szóste, 2023, Legalis, teza 10.

²⁵ Postanowienie SR w Pile z 14 października 2022 r., sygn. akt II K 414/22, opublikowane na portalu DogmatyKarnisty.pl.

²⁶ T. Oczkowski, *Oszustwo*, [w:] R. Zawłocki (red.), op. cit., s. 138.

dokonać zaboru rzeczy, to czyn sprawcy będzie wyczerpywał znamiona kradzieży²⁷. Z takimi sytuacjami mamy zwykle styczność przy przestępstwach dokonywanych przy użyciu kasy samoobsługowej. W przytoczonym orzeczeniu jednoznacznie stwierdzono, że można byłoby jedynie rozważać zakwalifikowanie takiego czynu jako kradzież. Dalej słusznie zauważono, że dla bytu zaistnienia przestępstwa oszustwa konieczne jest wystąpienie osoby wprowadzonej w błąd przez sprawcę. W wyroku wskazano, że tylko osoba fizyczna jest zdolna do przejawiania przeżyć intelektualnych, które można scharakteryzować jako „błąd”, co koresponduje ze stanowiskiem doktryny. W podobnym tonie wypowiedziano się także w cytowanym już wyroku Sądu Apelacyjnego w Szczecinie. Jasno stwierdzono, że „nie sposób dostrzec w materiale sprawy osoby pracownika (człowieka), którego oskarżony miałby wprowadzić w błąd swoim zachowaniem. (...) Żadna osoba, którą można uznać za działającą w imieniu sklepu, nie podjęła działania, które można by interpretować jako »rozporządzenie« mieniem”²⁸.

Podobnie wypowiedział się także Sąd Okręgowy w Zielonej Górze, dostrzegając błędną kwalifikację czynu sądu pierwszej instancji, który uznał, że zachowanie oskarżonego wyczerpuje znamiona przestępstwa z art. 286 § 3 k.k., mimo że ocena zachowania oskarżonego powinna doprowadzić sąd do wniosku, że oskarżony dopuścił się wykroczenia kradzieży z art. 119 § 1 k.w.²⁹ W swojej argumentacji sąd drugiej instancji odwołał się m.in. do linii orzeczniczej dotyczącej posługiwania się w bankomacie skradzioną kartą płatniczą, zaznaczając, że tak samo jak w przypadku kradzieży (wypląty) gotówki z bankomatu, tak samo w czasie skanowania towaru na kasie samoobsługowej mamy do czynienia z automatem, nie zaś z żywą osobą. „Bowiern jak nie da się dokonać oszustwa »bankomatu«, tak samo nie można »oszukać« maszyny w postaci kasy samoobsługowej w rozumieniu art. 286 k.k.”³⁰. Jasno podkreślono, że do kwalifikacji czynu sprawcy w zakresie art. 286 § 3 k.k. zabrakło elementarnego czynnika, jakim jest osoba – żywy człowiek, którego oskarżony w sposób celowy i zamierzony oszukałby celem osiągnięcia korzyści majątkowej. Teza ta wkomponowała się już w istniejące orzecznictwo, że tylko osoba fizyczna może być podmiotem działania mającego na celu wprowadzenie w błąd. „Nie może bowiem budzić wątpliwości, że oskarżony, mimo bezprawności działania, w chwili czynu nie wprowadził w błąd żadnego człowieka, nie wykorzystał błędnego postrzegania rzeczywistości przez konkretną osobę, a jedynie wykorzystał maszynę, zaprogramowaną przez człowieka do zrealizowania przestępczego działania” – stwierdził Sąd Okręgowy w Zielonej Górze w swoim uzasadnieniu.

²⁷ Idem, *Niekorzystne rozporządzenie mieniem jako skutek przestępstwa oszustwa*, [w:] *Oszustwo jako przestępstwo majątkowe i gospodarce*, 2004, Lex.

²⁸ Postanowienie SR w Pile...

²⁹ Wyrok SO w Zielonej Górze z 19 maja 2022 r., sygn. akt VII Ka 3/22, opublikowany na portalu DogmatyKarnisty.pl.

³⁰ Odwołanie to dotyczy kwalifikacji prawnej czynu sprawców, którzy dokonali zaboru cudzej karty płatniczej, a następnie za jej pomocą dokonali nieuprawnionego pobrania pieniędzy z bankomatu. Orzeczenia kwalifikują takie zachowania zarówno z art. 278 § 1 k.k. jak i z art. 279 § 1 k.k. Zob. R. Signerski, *Kwalifikacja prawna wypląty pieniędzy z bankomatu przy pomocy podrobionej/skradzionej karty płatniczej*, 2017, Lex.

Na dotychczas podnoszone aspekty wskazał także Sąd Rejonowy w Toruniu w wyroku z 24 listopada 2022 r., sygn. akt II K 811/22, jednoznacznie stwierdzając, że analiza art. 286 § 1 k.k. prowadzi do wniosku, że proceder wykorzystujący kasę samoobsługową do zaboru mienia bez uiszczenia stosownej zapłaty nie wyczerpuje znamion przestępstwa scharakteryzowanego jako oszustwo. Trafnie wyartykułowano, że nie można mylić cywilnoprawnego rozporządzenia mieniem, konstytuującego zawarcie umowy sprzedaży, z rozporządzeniem mieniem na skutek błędu w sensie wymaganym przez art. 286 § 1 k.k. Tezę tę postawiono na tle następującej argumentacji: „W danej sytuacji faktycznej klient rejestruje przy kasie samoobsługowej fikcyjną transakcję, jednocześnie zabierając ze sobą inną rzecz bez uiszczenia zapłaty, właściciel sklepu nie podejmuje zazwyczaj żadnej decyzji rozporządzającej mieniem na skutek wprowadzenia go w błąd. Osoba ta może nie mieć w ogóle pojęcia o konkretnych transakcjach zawieranych masowo przy kasach samoobsługowych w danym sklepie (nie wie o rodzaju czy ilości zabieranego towaru)”. Dalej wskazano, że „(...) osobą rozporządzającą mieniem nie jest również pracownik ochrony czuwający nad przestrzeganiem porządku i regulaminu sklepu czy chroniący mienie przed bezprawnym zaborem. Również sam nadzór nad prawidłowym działaniem kasy i poprawnością wprowadzanych do niej danych nie jest czynnością rozporządzającą mieniem zabieranym przez klientów”³¹.

W kontekście kradzieży problematyczna jest natomiast kwestia kwalifikacji prawnej samej czynności polegającej na podmianie kodów kreskowych, a mianowicie czy dochodzi tutaj do usiłowania, czy do przygotowania. Wydaje się to istotne choćby dla personelu ochrony, który na bieżąco monitoruje zachowanie klientów sklepu. Istota przygotowania polega na stworzeniu warunków sprzyjających przedsięwzięciu zachowań zmierzających do jego dokonania. Jest ogniwiem pośrednim w kierunku dokonania czynu zabronionego, a samo przygotowanie pośrednio zmierza do dokonania czynu zabronionego³². Z kolei istotą usiłowania jest zachowanie sprawcy zmierzające bezpośrednio do urzeczywistnienia znamion czynu zabronionego, do czego jednak nie dochodzi. Wszystkie przesłanki usiłowania powinny być ustalane *in concreto*, w odniesieniu do określonego czynu zabronionego³³, czyli w przypadku omawianego problemu w zakresie przestępstwa kradzieży. Tomasz Tyburcy uznał, że gdy sprawca usuwa zabezpieczenia z rzeczy (kodu), to mamy styczność z przygotowaniem. Tezę tę postawił na tle swoich rozważań dotyczących czasu usiłowania i dokonania kradzieży w sklepie samoobsługowym, jednak kwestii tej nie odniósł do działań związanych z samymi kasami samoobsługowymi³⁴. Wydaje się jednak, że wniosek będzie identyczny. Podstępne działania sprawcy, polegające na podmianie kodów kreskowych na wybranych produktach, należałoby uznać za przygotowanie do kradzieży. Natomiast kwestię

³¹ Zob. dalszą argumentację sądu: wyrok SR w Toruniu z 24 listopada 2022 r., sygn. akt II K 811/22, Lex nr 3514093.

³² Więcej na temat przygotowania: E. Stefańska, [w:] R. A. Stefański (red.), op. cit.

³³ Na temat usiłowania zob. T. Sroka, [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Art. 1–116*, wyd. piąte, 2021, Legalis.

³⁴ T. Tyburcy, op. cit., s. 20.

usiłowania kradzieży należałoby prawdopodobnie rozważać na tle interwencji ochrony sklepu, gdy przy skanowaniu produktu przez sprawcę zauważono by pewne nieprawidłowości, ponieważ – jak podkreśla się w doktrynie i w orzecznictwie – dla zrealizowania znamienia skutku przestępstwa kradzieży muszą zostać spełnione łącznie dwa warunki: 1) pozbawienie przez sprawcę osoby uprawnionej władztwa nad rzeczą; 2) objęcie tej rzeczy przez sprawcę we władanie. Wyjęcie rzeczy spod władztwa osoby uprawnionej i podjęcie działań mających na celu zabranie jej z miejsca, w którym się znajduje, które nie zostają jednak ukończone wyniesieniem rzeczy ze względu na interwencję osób trzecich, nie może zostać uznane za wypełnienie ustawowych znamion zaboru rzeczy³⁵.

Kwalifikacja prawna jako tzw. oszustwo komputerowe

Z uzasadnienia rządowego projektu Kodeksu karnego wynika, że wprowadzenie oszustwa komputerowego było niezbędne, gdyż tradycyjne pojęcie oszustwa zawiera znamiona które przy komputerowym oszustwie nie są spełniane, choć nienależna korzyść majątkowa jest osiągana (np. „wprowadza w błąd inną osobę”, „wyzyskuje jej błąd”, „niezdolność do należytego pojmowania przedsiębranego działania”, „doprowadza ją do niekorzystnego rozporządzenia mieniem”)³⁶. W przypadku tzw. oszustwa komputerowego (art. 287 k.k.) w odróżnieniu od klasycznego oszustwa przedmiotem wykonawczym czynu sprawcy nie jest człowiek, lecz urządzenie będące częścią systemu informatycznego funkcjonującego automatycznie lub nośnik, na którym zapisane są dane informatyczne³⁷. Jak wskazano w cytowanym wcześniej orzeczeniu Sądu Okręgowego w Zielonej Górze, „nie budzi żadnych wątpliwości fakt, że oskarżony działał świadomie i w celu osiągnięcia korzyści majątkowej”³⁸, wykorzystując do tego celu maszynę, czyli kasę samoobsługową. Dokonując powierzchownej analizy, można zakwalifikować czyn sprawcy jako właśnie tzw. oszustwo komputerowe. Czynnością sprawczą tego przestępstwa jest działanie w celu osiągnięcia korzyści majątkowej lub wyrządzenia innej osobie szkody, bez upoważnienia, wpływając na automatyczne przetwarzanie, gromadzenie lub przekazywanie danych informatycznych lub zmienianie, usuwanie albo wprowadzanie nowych zapisów informatycznych. Jak podkreśla się w doktrynie, w praktyce często manipulowanie danymi informatycznymi wyczerpuje zarazem znamiona wpływania oraz zmieniania zapisu, jego usuwania czy wprowadzania nowego zapisu. Oznacza to, że zakresy poszczególnych znamion czynnościowych przestępstwa z art. 287 k.k. w pewnej mierze się pokrywają³⁹. W zachowaniach mieszczących się w granicach omawianego czynu część doktryny wyróżnia tzw. *input manipulation*, czyli wprowadzanie do komputera nieprawdziwych danych, najczęściej przez uprawnionego użytkownika, celem uzyskania korzyści majątkowej⁴⁰.

³⁵ M. Dąbrowska-Kardas, P. Kardas, [w:] W. Wróbel, A. Zoll (red.), op. cit., tezy 33 i 35.

³⁶ M. Gałązka, [w:] A. Grzeškowiak, K. Wiak (red.), op. cit.

³⁷ Ibidem, teza 9.

³⁸ Wyrok SO w Zielonej Górze...

³⁹ G. Łabuda, [w:] J. Giezek (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, 2021, Lex, teza 10.

⁴⁰ Ibidem, teza 1.

Kwalifikacja prawna typowych czynów przestępnych, dokonywanych przy pomocy kasy samoobsługowej, jako oszustwo komputerowe byłoby błędne. W celu zaistnienia bytu przestępstwa z art. 287 § 1 k.k. musi wypełniać ustawowe znamię działania „bez upoważnienia”, a sprawca czynu jako klient sklepu bez wątplenia jest uprawniony do obsługi kas samoobsługowych oraz do wprowadzania do nich danych po przesz skanowanie różnych produktów. Nie wyczerpuje znamion z art. 287 k.k. sprawca, który nadużywa swojego uprawnienia dla wykonania czynności w nim określonych. W takim przypadku sprawca działa z reguły w granicach upoważnienia, a przepis art. 287 § 1 k.k. nie stanowi o nadużyciu upoważnienia, lecz o jego braku, a zatem nie może mieć zastosowania, jeśli takie upoważnienie istnieje⁴¹. Wynika to z literalnego brzmienia tego przepisu. Także sądy powszechne nie podejmują się kwalifikacji wspomnianych czynów jako oszustwa komputerowego.

Podsumowanie

Przedstawione rozważania wskazały wątpliwości wiążące się z kwalifikacją prawną przestępstw dokonywanych przy pomocy kasy samoobsługowej jako oszustwa na podstawie art. 286 k.k. Mimo że powierzchowna analiza takich czynów może sugerować, iż mamy właśnie styczność z oszustwem m.in. przez podstępne działania sprawców, to jednak brak czynnika ludzkiego przy tego typu działaniach jest głównym powodem istnienia wątpliwości co do takiej kwalifikacji prawnej. Jak wielokrotnie wskazano, tylko osoba fizyczna może przejawiać przeżycia psychiczne charakteryzujące się jako „błąd”. Automat da się w tym przypadku „oszukać” tylko w przenośni. Problem pojawia się także w przypadku wskazania osoby rozporządzającej mieniem. Kwestie te należą do znamion przestępstwa oszustwa, a w konsekwencji ich brak oraz niemożliwość wskazania pociąga za sobą dekomplementację znamion czynu zabronionego, co uniemożliwia ukaranie sprawcy. Również niemożliwe w tym przypadku jest pociągnięcie do odpowiedzialności na podstawie art. 287 k.k., czyli tzw. oszustwa komputerowego.

Udzielając odpowiedzi na postawione we wstępie pytanie, na podstawie analizy orzecznictwa i stanowiska doktryny należy stwierdzić, że słuszne jest kwalifikowanie typowych przestępstw dokonywanych przy pomocy kasy samoobsługowej jako kradzież na podstawie art. 278 k.k. i 119 k.w. Szerokie rozumowanie czynności sprawczej zaboru pozwala na taką kwalifikację. Sprawca, działając przy kasie samoobsługowej, *de facto* stosuje podstępne działania, aby dokonać zaboru rzeczy, za którą zapłacił mniej niż rzeczywiście powinien. Nie ma w tym wszystkim czynnika ludzkiego, który mógłby zostać wprowadzony w błąd, a następnie dokonać rozporządzenia rzeczą.

Również biorąc pod uwagę taką kwalifikację prawną czynu, w toku podjętych rozważań wymaga stwierdzenia, że sama czynność podmiany kodów kreskowych z droższego na tańszy powinna być traktowana jako przygotowanie do przestępstwa kradzieży, którego istotą jest stworzenie warunków sprzyjających przedsięwzięciu zachowań zmierzających do dokonania przestępstwa.

⁴¹J. Lachowski, [w:] V. Konarska-Wrzosek (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. trzecie, 2020, Lex, teza 4.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Dąbrowska-Kardas M., Kardas P., [w:] W. Wróbel, A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 3: *Komentarz do art. 278–363 k.k.*, 2022, Lex.
- Gałązka M., [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. siódme, 2021, Legalis.
- Lachowski J., [w:] V. Konarska-Wrzosek (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. trzecie, 2020, Lex.
- Łabuda G., [w:] J. Giezek (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, 2021.
- Małecki M., *Kradzież przy użyciu kasy samoobsługowej w sklepie*, „Przegląd Sądowy” 2022, nr 10.
- Oczkowski T., *Niekorzystne rozporządzenie mieniem jako skutek przestępstwa oszustwa*, [w:] *Oszustwo jako przestępstwo majątkowe i gospodarcze*, 2004, Lex.
- Oczkowski T., *Oszustwo*, [w:] R. Zawłocki (red.), *Przestępstwa przeciwko mieniu i gospodarce*, seria: System Prawa Karnego, t. 9, Warszawa 2011.
- Oczkowski T., [w:] R.A. Stefański (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. szóste, 2023, Legalis.
- Preibisz A.N., *Niekorzystne rozporządzenie mieniem jako znamię oszustwa (art. 286 § 1 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 10.
- Signerski R., *Kwalifikacja prawna wypłaty pieniędzy z bankomatu przy pomocy podrobionej/skradzonej karty płatniczej*, 2017, Lex.
- Sroka T., [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Art. 1–116*, wyd. piąte, 2021, Legalis.
- Tyburcy T., *Czas usiłowania i dokonania kradzieży w sklepie samoobsługowym*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2019, t. 51.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 2151).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1138).

Orzecznictwo

- Postanowienie SR w Pile z 14 października 2022 r., sygn. akt II K 414/22, opublikowane na portalu DogmatyKarnisty.pl.
- Wyrok SA w Białymstoku z 26 listopada 2021 r., II AKa 152/21, Lex nr 3343154.
- Wyrok SA w Rzeszowie z 30 kwietnia 2013 r., sygn. akt II AKa 26/13, Lex nr 1315706.
- Wyrok SA w Szczecinie z 25 września 2014 r., sygn. akt II AKa 74/14, Lex nr 1527205.
- Wyrok SO w Poznaniu z 6 kwietnia 2017 r., sygn. akt IV Ka 273/17, Lex nr 2293113.

Wyrok SO w Zielonej Górze z 19 maja 2022 r., sygn. akt VII Ka 3/22, opublikowany na portalu DogmatyKarnisty.pl

Wyrok SR w Opolu z 7 czerwca 2018 r., sygn. akt II K 276/18, Lex nr 2776293.

Wyrok SR w Opolu z 15 października 2018 r., sygn. akt II K 371/18, Lex nr 2776093.

Wyrok SR w Toruniu z 25 sierpnia 2022 r., sygn. akt II K 1868/21, Lex nr 3410981.

Wyrok SR w Toruniu z 24 listopada 2022 r., sygn. akt II K 811/22, Lex nr 3514093.

Źródła internetowe

Łukaszewicz A., *Metoda na kody kreskowe: samoobsługa pomaga złodziejom*, <https://www.rp.pl/prawo-karne/art37787921-metoda-na-kody-kreskowe-samoobsługa-pomaga-złodziejom>.

Offences committed by means of a self-service cash register – legal qualification of the act

Summary

Technological development has led to the introduction of self-service cash registers in shops, with the help of which perpetrators carry out offences usually involving scanning the bar code of a cheaper product instead of the code of the goods actually purchased by the perpetrator. Consequently, two lines of jurisprudence have emerged for the legal qualification of this act. In this article, selected case law qualifying these acts as fraud (Article 286 of the Penal Code) or as theft (Article 119 of the Penal Code and Article 279 of the Penal Code) is analysed and confronted with the position of doctrine and case law to date. Thus, the problems and contradictions involving the legal qualification of the act as fraud due to the lack of a human factor that could be misled and lead to the disposition of the thing were demonstrated. It seems appropriate to qualify this type of act as theft.

Keywords: self-service checkout, theft, fraud, criminal law, new technologies

DOI: 10.31648/kpp.8946

Dominika Marszelewska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0002-3602-6726

dominika.marszelewska@onet.pl

Skarga na czynności komornika sądowego

Uwagi wprowadzające

Naczelną regułą postępowania egzekucyjnego stanowi zasada formalizmu, która zobowiązuje komornika sądowego do dokonywania czynności we właściwej, przepisanej prawem formie. „Określenie przez ustawodawcę sztywnych ram formy czynności egzekucyjnych ma na celu ochronę praw i uczestników postępowania egzekucyjnego oraz zapewnia pieczę sądu nad prowadzonym przed komornikiem postępowaniem egzekucyjnym. Forma czynności dokonywana przez organ egzekucyjny pełni także funkcję dowodową w razie ewentualnej odpowiedzialności odszkodowawczej¹ za dokonanie przez komornika wadliwej czynności². Postępowanie egzekucyjne, tak jak i inne rodzaje postępowań cywilnych, posiada odrębny system środków zaskarżenia³, które w postępowaniu egzekucyjnym tworzą środki zaskarżenia decyzji sądu oraz decyzji i czynności innych organów biorących udział w postępowaniu. Pojęcie „decyzja sądu” obejmuje wyłącznie postanowienia sądu. Zaskarżenie „decyzji i czynności innych organów” stanowią różne formy rozstrzygnięcia lub czynności organów biorących udział

¹Odpowiedzialność komornika za szkodę ma zawsze charakter osobisty, tzn. odpowiedzialność ponosi zawsze komornik, którego działanie lub zaniechanie działania spowodowało powstanie szkody, nie zaś komornik sprawujący urząd na dzień wytoczenia sprawy. Pociągnięcie komornika do odpowiedzialności wymaga ponadto, aby szkoda powstała w związku z wykonywaniem przez niego obowiązków ustawowych, a jego działanie było niezgodne z prawem. Szerzej: M. Brulińska, [w:] A. Marciniak, M. Michalska-Marciniak (red.), *Metodyka pracy komornika sądowego*, Sopot 2015, s. 121, 129.

²R. Kowalkowski, [w:] Z. Szczurek (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie zabezpieczające i egzekucyjne. Komentarz*, Sopot 2005, komentarz do art. 809.

³Środkami zaskarżenia w postępowaniu egzekucyjnym są m.in.: skarga na czynności komornika, zażalenie na postanowienie sądu, skarga na orzeczenie referendarza sądowego, zarzuty na plan podziału sumy uzyskanej z egzekucji.

w postępowaniu egzekucyjnym (komornik, zarządca, referendarz sądowy)⁴. Środki zaskarżenia w postępowaniu egzekucyjnym mają swoją specyfikę, albowiem nie tylko zmierzają do uchylecia bądź zmiany czynności decyzyjnych organu procesowego lub egzekucyjnego, ale mogą dotyczyć także czynności niebędących czynnościami decyzyjnymi⁵.

Skarga na czynności komornika to jedna z ważniejszych instytucji sądowego postępowania egzekucyjnego. Stanowi szczególny środek zaskarżenia pozwalający sądowi na kontrolę procedowania przez komornika oraz ewentualne usuwanie uchybień w formie postanowienia wydanego przez sąd⁶. Szczególnie istotną funkcją tej instytucji jest zabezpieczenie przez ustawodawcę prawidłowego przebiegu postępowania egzekucyjnego oraz zapewnienie stronom poczucia gwarancji ich praw. Funkcja ta wpływa na kształtowanie się w sposób prawidłowy postaw emocjonalnych stron postępowania oraz innych uczestników. Strona, której prawo gwarantuje możliwość zaskarżenia czynności komornika sądowego, będzie miała większe poczucie pewności w stosunku do prawa, jak i do komornika⁷. Niemniej jednak istnienie instytucji skargi na czynność komornika ma również pozytywny wpływ na pracę komorników sądowych. Jest to ważne w sytuacjach wątpliwości organu egzekucyjnego co do prawidłowego rozumowania prawa bądź istnienia rozbieżności w jego interpretacji. W wskazanej sytuacji sąd, rozpatrując skargę na czynności komornika, umożliwi mu uniknięcie znacznie bardziej dotkliwych dla niego konsekwencji⁸. Obok podstawowej funkcji skargi na czynność komornika, którą jest wskazana funkcja korygująca, istnieje jeszcze funkcja zapewnienia poczucia bezpieczeństwa dłużnikowi oraz funkcja ochrony komornika⁹. Problematyka związana ze skargą na czynności komornika jest nader istotna, gdyż zakłócenie prawidłowego toku postępowania egzekucyjnego wiąże się często z naruszeniem przez komornika sądowego praw wierzyciela lub dłużnika bądź też osób trzecich¹⁰.

Skarga na czynności komornika – zagadnienia węzłowe

Zgodnie z art. 767 § 1 Kodeksu postępowania cywilnego¹¹ na czynności komornika przysługuje skarga do sądu rejonowego, jeżeli ustawa nie stanowi inaczej. Dotyczy to także zaniechania przez komornika dokonania czynności. W tym miejscu należałoby

⁴Szerzej: H. Pietrzykowski, [w:] T. Ereciński (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 5: *Postępowanie egzekucyjne*, Warszawa 2016, s. 56.

⁵Szerzej: J. Jankowski, [w:] K. Piasecki (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, Warszawa 1997, s. 891–892.

⁶K. Korzan, *Sądowe postępowanie zabezpieczające i egzekucyjne w sprawach cywilnych*, Warszawa 1986, s. 199.

⁷J. Nowak, *Uwagi dotyczące ewolucji skargi na czynności komornika z art. 767 k.p.c.*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2020, nr 3, s. 8 i nast.

⁸Ibidem.

⁹Szerzej: S. Cieślak, [w:] J. Jankowski (red.), *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2: *Komentarz do art. 730–1217*, Warszawa 2015, s. 167.

¹⁰Szerzej na temat naruszeń prawa w toku postępowania egzekucyjnego por. M. Korobłowski, *Skarga na czynności komornika jako środek zaskarżenia zabezpieczający prawidłowy przebieg postępowania egzekucyjnego*, [w:] S.M. Grochalski (red.), *Kategoria bezpieczeństwa w prawnym wymiarze Unii Europejskiej*, Dąbrowa Górnicza 2013, s. 179.

¹¹T.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1805, dalej: k.p.c.

spróbować zdefiniować pojęcie „czynności komornika”. W doktrynie określano czynności egzekucyjne w różny sposób. Franciszek Kruszelnicki nazwał czynności egzekucyjne czynnościami podjętymi przez organy państwowe wierzyciela i dłużnika¹². Natomiast Władysław Siedlecki pojęcie „czynności egzekucyjne” odnosił do czynności dokonywanych przez organ egzekucyjny, właściwy do rozpoznania spraw egzekucyjnych, o ile potrafią wywołać skutki prawne w konkretnej sprawie egzekucyjnej¹³. Podobny pogląd wyraził Zdzisław Świeboda, który rozumiał czynności egzekucyjne jako akty prawne organów egzekucyjnych podejmowane w toku egzekucji w celu osiągnięcia skutku polegającego na realizacji tytułu wykonawczego¹⁴. Andrzej Marciniak zdefiniował to pojęcie jako czynności organów egzekucyjnych, dokonywane w toku postępowania egzekucyjnego oraz w będącym jego następstwem postępowaniu podziałowym¹⁵.

Przyjąć zatem należy, że pojęcie „czynności komornika” użyte w art. 767 § 1 k.p.c. nie jest równoważne z czynnościami egzekucyjnymi podejmowanymi przez komornika, albowiem stanowi ono pojęcie szersze. Przedmiotem skargi może być zatem działanie komornika podjęte przed wszczęciem postępowania egzekucyjnego (np. wezwanie wierzyciela do uiszczenia zaliczki na czynności) czy też czynności komornika dokonane w sytuacji, gdy nie dochodzi do wszczęcia postępowania egzekucyjnego (np. zwrot wniosku wierzyciela o wszczęcie egzekucji na skutek nieuzupełnienia braków formalnych). Możliwe jest również zaskarżenie czynności komornika dokonanych po zakończeniu postępowania (np. postanowienia ustalające koszty egzekucyjne). Środek ten służy więc kontroli działania wyłącznie komornika sądowego, a nie innych podmiotów w postępowaniu egzekucyjnym, w szczególności sądu, dłużnika zajętej wierzytelności czy też zarządcy nieruchomości¹⁶.

Przedmiotem skargi może być czynność komornika zarówno o charakterze decyzyjnym (postanowienie, przybicie w egzekucji z ruchomości), jak i pozostałe czynności nie mające charakteru decyzyjnego¹⁷. Oczywiście mowa tu o czynnościach dotyczących sfery prawnej podmiotów prawa cywilnego, nie zaś czynności pozostających poza tą sferą (np. dotyczących biurowości kancelarii komornika, sprawozdawczości czy też działań podejmowanych w stosunku do pracowników kancelarii komornika sądowego). Osoba uprawniona do złożenia skargi może z tego uprawnienia skorzystać każdorazowo, jeśli uzna, że działanie komornika w toku postępowania egzekucyjnego

¹²Zob. F. Kruszelnicki, *Środki prawne w postępowaniu egzekucyjnym i zabezpieczającym*, „Nowy Proces Cywilny” 1933, nr 18, s. 545.

¹³W. Siedlecki, *Komentarz do Kodeksu postępowania cywilnego*, Warszawa 1975, s. 1080. Tak też: E. Wengerek, *Pojęcie, przedmiot i przesłanki postępowania egzekucyjnego i zabezpieczającego. Wstęp do systemu prawa procesowego cywilnego*, Wrocław 1974, s. 342.

¹⁴Z. Świeboda, *Pojęcie i rodzaj czynności egzekucyjnych sądu*, „Palestra” 1976, nr 10, s. 4; idem, *Postępowanie zabezpieczające i egzekucyjne. Komentarz*, Warszawa 1994, s. 36.

¹⁵A. Marciniak, *Postępowanie egzekucyjne w sprawach cywilnych*, Warszawa 2008, s. 82–83; idem, *Ustawa o komornikach sądowych i egzekucji. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 26 i nast.

¹⁶Odmienne stanowisko: T. Dutka, *Nadzór judykacyjny a nadzór służbowy nad czynnościami komornika*, [w:] K. Korzan (red.), *Studia z procesu cywilnego*, Katowice 1986, s. 111 i nast.; K. Korzan, *Sądowe postępowanie...*, s. 176 i 203.

¹⁷S. Cieślak, [w:] J. Jankowski (red.), op. cit., s. 183.

jest błędne. Ustawodawca jedynie w wyjątkowych przypadkach wyłącza możliwość złożenia takiej skargi. Po pierwsze, zgodnie z art. 767 § 1¹ k.p.c. „skarga nie przysługuje na zarządzenie komornika o wezwaniu do usunięcia braków pisma, na zawiadomienie o terminie czynności oraz na uiszczenie przez komornika podatku od towarów i usług”. Kolejno, w myśl art. 870 § 1 k.p.c. skarga nie przysługuje na przybicie ruchomości ulegających szybkiemu zepsuciu. Ponadto skarga nie przysługuje, gdy w danym przypadku ustawa przewiduje inny środek zaskarżenia¹⁸. W doktrynie wskazuje się, że skarga nie przysługuje, gdy środek ten nie może zapewnić skarżącemu ochrony prawnej (np. skarga na przeprowadzenie przeszukania dokonanego przez osobę płci odmiennej¹⁹).

Konkludując, przedmiot skargi ujętej w art. 767 § 1 k.p.c. stanowią szeroko rozumiane czynności dokonywane przez komornika w toku całego postępowania egzekucyjnego. Co warto podkreślić, niektóre czynności komornika, ze względu na ich charakter, wyłączone są spod zakresu tego środka zaskarżenia. Można więc poczynić zastrzeżenia, że przedmiotem skargi mogą być wyłącznie czynności komornika odnoszące się do sfery prawnej stron postępowania egzekucyjnego, innych uczestników oraz osób trzecich²⁰.

Jak wcześniej podkreślono, skarga przysługuje także na zaniechanie przez komornika dokonania czynności. Ustawodawca w art. 767 § 1 zd. 2 k.p.c. posłużył się określeniem „zaniechanie”²¹. Wieloznaczność tego terminu może powodować szereg nieporozumień²². W praktyce przejawia się to nierozróżnianiem w sposób należyty „zaniechania dokonania czynności” i „bezczynności komornika”²³. Zaniechanie czynności w rozumieniu wskazanego przepisu należy traktować jako zaniechania dokonania czynności w postępowaniu egzekucyjnym, które dla zabezpieczenia prawidłowego toku sprawy i praw uczestników winny być dokonane (np. zawiadomienie dłużnika o wszczęciu postępowania egzekucyjnego). Regulacja ta jest specyficzna w systemie środków zaskarżenia. Zdaje się, że wskazane unormowanie wprowadzono z uwagi na rolę, jaką

¹⁸ Przykładowo art. 1027 k.p.c., który przewiduje w przypadku planu podziału sumy uzyskanej z egzekucji możliwość wniesienia zarzutów.

¹⁹ Pogląd ten nie jest jednak powszechnie akceptowalny, gdyż podnosi się, że w opisywanym przypadku interes wymiaru sprawiedliwości przemawia za uchYLENIEM wadliwej czynności, choćby przywrócenie stanu poprzedniego nie było możliwe w trybie egzekucyjnym. Tak też: J. Misztal-Konecka, *Postępowanie zabezpieczające i egzekucyjne w sprawach cywilnych*, Warszawa 2019, s. 296.

²⁰ A. Cudak, *Skarga na czynności komornika*, Sopot 2015, s. 54.

²¹ Sąd Najwyższy wskazał, że użyty w art. 767 § 1 zd. 2 termin „zaniechanie” nie obejmuje pojęcia bezczynności prowadzącej do przewlekłości postępowania, na którą nie służy ani skarga na czynności komornika, ani żaden inny środek prawny. Powołując się na pogląd doktryny okresu międzywojennego, Sąd Najwyższy uznał, że poprzez zaniechanie należy rozumieć zaniedbanie dokonania dodatkowych czynności w toku egzekucji, które dla zabezpieczenia praw uczestników należało dokonać – zob. wyrok SN z 14 czerwca 1973 r., sygn. akt I CR 250/73, OSNC 1974, Nr 6, poz. 110.

²² Interpretacji terminu „zaniechanie” dokonał Z. Ziębiński, *Logiczne podstawy prawoznawstwa*, Warszawa 1966, s. 48–50.

²³ W przypadku „bezczynności komornika” właściwym trybem przeciwdziałania uchybieniom jest droga nadzoru administracyjnego sprawowana przez prezesa sądu rejonowego, przy którym działa komornik, względnie nadzoru korporacyjnego czy też skarga na przewlekłość postępowania egzekucyjnego.

pełni skarga na czynności komornika w postępowaniu egzekucyjnym. Naruszenie praw uczestnika postępowania egzekucyjnego może nastąpić bowiem nie tylko poprzez działania komornika, lecz także wskutek ich zaniechania.

Legitymacja do wniesienia skargi na czynności komornika została uregulowana w art. 767 § 2 k.p.c. Uprawnienie to przysługuje stronom czy też innym uczestnikom postępowania egzekucyjnego oraz osobom trzecim. Warunkiem posiadania przez określony podmiot uprawnienia do wniesienia skargi jest naruszenie lub zagrożenie jego praw wskutek czynności dokonanej przez komornika bądź z uwagi na zaniechanie dokonania czynności. W konsekwencji krąg podmiotów uprawnionych do wniesienia skargi na czynności komornika jest następujący: wierzyciele, dłużnicy, uczestnicy postępowania, prokurator²⁴, Rzecznik Praw Obywatelskich²⁵, Rzecznik Praw Dziecka²⁶, organizacja pozarządowa²⁷ oraz osoby trzecie, o ile ich prawa zostały naruszone bądź zagrożone²⁸. Ograniczenie kręgu osób do wniesienia skargi unormowane zostały w art. 870 § 1 k.p.c.²⁹

Reasumując, o legitymacji decyduje stan naruszenia bądź zagrożenia prawa składającego skargę, co odpowiada pojęciu istnienia interesu prawnego dla wniesienia tego środka zaskarżenia, stanowiącego wymóg także dla innych tego rodzaju środków³⁰.

Zasadniczym warunkiem dopuszczalności każdego środka zaskarżenia, w tym skargi na czynności komornika sądowego, jest zachowanie terminu do wniesienia tego środka. Ustawodawca określił terminy do wniesienia skargi na czynności komornika w treści art. 767 § 4 k.p.c., jednocześnie różnicując sposób ich obliczania w zależności od okoliczności stanowiących podstawę złożenia skargi. W odniesieniu do osób trzecich posiadających interes prawny do złożenia skargi na czynności komornika, które nie są zawiadamiane o czynnościach w postępowaniu egzekucyjnym, bieg terminu do wniesienia skargi należy liczyć od dnia powzięcia przez nie wiadomości o określonej czynności bądź od dnia jej zaniechania przez komornika³¹. Nie budzi wątpliwości fakt, że termin do wniesienia skargi na czynności komornika ma charakter ustawowy i procesowy, zatem mają do niego zastosowanie przepisy ogólne regulujące kwestie przywrócenia terminu (art. 168 k.p.c.). Specyfika postępowania egzekucyjnego wskazuje jednak, że nie zawsze instytucja przywrócenia terminu odniesie zamierzony skutek np. w stosunku do czynności nieodwracalnych, choćby zbycia przez komornika sądowego zajętej rzeczy.

²⁴ Art. 7 k.p.c.

²⁵ Art. 14 pkt 4 ustawy z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 627).

²⁶ Art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 292).

²⁷ Art. 60 § 2 w zw. z art. 62 k.p.c.

²⁸ Zob. A. Cudak, [w:] A. Marciniak, K. Piasecki (red.), *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 3: *Komentarz art. 730–1088*, Warszawa 2015, s. 182.

²⁹ Regulacja zawarta w przepisie art. 870 wprowadza instytucję skargi na udzielenie przybicia, która uregulowana jest w sposób szczególny, odbiegający zakresem podmiotowym i przedmiotowym od regulacji skargi na czynności komornika określonej w art. 767. Legitymację do wniesienia skargi na przybicie użyczyli tylko wierzyciel i dłużnik.

³⁰ Uchwała SN z 28 lutego 1992 r., sygn. akt III CZP 5/92, OSNC 1992, Nr 9, poz. 157.

³¹ K. Flaga-Gieruszyńska, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2022, s. 1602.

Skarga na czynności komornika winna być wniesiona na piśmie, poza wyjątkami określonymi w ustawie (art. 870 § 1 i art. 986 k.p.c.³²). Z dniem 8 września 2016 r. wprowadzono również możliwość składania wniosków i oświadczeń, w tym też skarg na czynności komornika sądowego za pośrednictwem systemu teleinformatycznego, co stanowi konsekwencję zmiany art. 125 § 21 zd. 1 k.p.c.³³ Na domiar tego z dniem 1 stycznia 2019 r. wprowadzono zmiany, które umożliwiają złożenie skargi na czynności komornika w formie pisemnej na formularzu urzędowym, co wynika z treści art. 767 § 3¹ k.p.c. Stanowi to jednak rozwiązanie fakultatywne, zależne od woli składającego skargę. Z drugiej zaś strony ustawodawca nałożył na komornika sądowego obowiązek doręczenia wskazanego formularza dłużnikowi przy pierwszej czynności egzekucyjnej oraz stronom i uczestnikom obecnym podczas czynności dokonywanej poza kancelarią, chyba że czynność ta podlega zaskarżenia w formie ustnej. Wprowadzenie formularzy urzędowych skargi na czynności komornika winno ułatwić zainteresowanym wnoszenie tego środka i może wpłynąć na znaczący spadek liczny skarg dotkniętych brakami formalnymi. Rozwiązanie to wydaje się jednak kontrowersyjne, albowiem może zachęcić do wypełnienia i przesłania formularza nawet w odniesieniu do czynności wykonanych w sposób prawidłowy, a jedynie w celu utrudnienia prowadzonych czynności komornika sądowego bądź też przedłużenia postępowania egzekucyjnego. Wykonując delegację ustawową ujętą w art. 767 § 3³ k.p.c., 23 listopada 2018 r. Minister Sprawiedliwości wydał rozporządzenie w sprawie określenia wzoru i sposobu udostępnienia urzędowego formularza skargi na czynności komornika³⁴. Akt ten określa wzór formularza, przewidując jednocześnie w treści § 3, że formularz ten udostępnia się nieodpłatnie w kancelariach komorniczych i w budynkach wszystkich sądów okręgowych i rejonowych oraz na stronach internetowych Ministerstwa Sprawiedliwości i sądów powszechnych.

W myśl art. 767 § 5 k.p.c. skargę wnosi się do komornika, który dokonał zaskarżonej czynności lub zaniechał jej dokonania. Wniesienie skargi z zachowaniem formy pisemnej może nastąpić albo bezpośrednio w kancelarii komornika sądowego, którego czynność jest skarżona, albo w polskiej placówce pocztowej operatora wyznaczonego w rozumieniu ustawy z dnia 23 listopada 2012 r. Prawo pocztowe³⁵ lub w placówce pocztowej operatora świadczącego pocztowe usługi powszechne w innym państwie członkowskim Unii Europejskiej zgodnie z art. 165 § 2 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c. Skutek wniesienia skargi do komornika ma także jej złożenia przez żołnierza w dowództwie jednostki wojskowej, przez członka załogi polskiego statku morskiego – u kapitana

³²Odmienne: S. Dalka, *Postępowanie egzekucyjne i zabezpieczające. Komentarz*, Gdańsk 1994, s. 68; E. Wengerek, *Postępowanie zabezpieczające i egzekucyjne. Komentarz*, t. 1, Warszawa 1994, s. 123; F. Kruszelnicki, op. cit., s. 545. Wskazani przedstawiciele doktryny uważają, że skarga może być złożona w formie pisemnej bądź ustnej. Dla uzasadnienia powoływano się na treść art. 760 § 1 k.p.c., który stanowi, że wnioski i oświadczenia w postępowaniu egzekucyjnym składa się, według wyboru składającego, na piśmie albo ustnie do protokołu.

³³Ustawa z dnia 10 lipca 2015 r. o zmianie ustawy Kodeks cywilny, ustawy Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 1311 ze zm.).

³⁴Dz.U. z 2018 r., poz. 2296.

³⁵T.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 896.

statku, przez osobę odbywającą karę pozbawienia wolności – w administracji zakładu karnego, co wynika z treści art. 165 § 3 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c. Komornik w terminie trzech dni od dnia otrzymania skargi sporządza uzasadnienie zaskarżonej czynności, o ile nie zostało ono sporządzone wcześniej, albo uzasadnienie przyczyn jej zaniechania i przekazuje je wraz ze skargą oraz aktami sprawy do właściwego sądu, chyba że skargę w całości uwzględnia. O uwzględnieniu skargi komornik zawiadamia skarżącego i zainteresowanych, których uwzględnienie skargi dotyczy. Zagadnieniem budzącym wątpliwości jest to, czy komornik jest uprawniony do kontroli formalnej skargi. Należy przyjąć, że organ egzekucyjny pełni tutaj jedynie funkcję pośrednika. Poza czynnościami jasno wskazanymi w treści art. 767 § 5 k.p.c. komornik na tym etapie postępowania nie może dokonywać kontroli w zakresie braków formalnych skargi, terminu jej wniesienia czy legitymacji³⁶. W związku z powyższym komornik będzie zobligowany do przekazania skargi sądowi, która bez żadnych wątpliwości będzie podlegać odrzuceniu³⁷.

Co do zasady skargę rozpoznaje sąd właściwy ze względu na siedzibę kancelarii komornika, a więc sąd, przy którym dany komornik został powołany. Wyjątek stanowi sytuacja, kiedy skarga dotyczy postępowań wszczętych przed 1 stycznia 2019 r. Zgodnie z art. 298 ust. 4 w zw. z art. 306 ustawy z dnia 22 marca 2018 r. o komornikach sądowych³⁸ skargę wraz z aktami sprawy oraz sporządzonym uzasadnieniem komornik przekazuje sądowi, który byłby właściwy według wcześniej obowiązujących przepisów ukształtowanych w następujący sposób: co do zasady jeżeli postępowanie egzekucyjne prowadził komornik zgodnie z właściwością ogólną, właściwym sądem był sąd, przy którym komornik ten działał. Odmiennie kształtowała się sytuacja, gdy postępowanie egzekucyjne prowadził komornik, który został wybrany przez wierzyciela na podstawie nieobowiązującego przepisu art. 8 ust. 5 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o komornikach sądowych i egzekucji³⁹. W drugiej sytuacji sądem właściwym do rozpoznania skargi na czynności komornika był sąd właściwy miejscowo według przepisów ogólnych, a zatem ten, przy którym działał komornik właściwy według przepisów k.p.c. do przeprowadzenia tej czynności, nie zaś ten, którego wybrał wierzyciel. Należy zaznaczyć, że nieobowiązująca regulacja art. 8 ust. 5 u.k.s.e. dawała możliwość wierzycielowi wyboru komornika na terenie całego kraju⁴⁰. Co jednak znaczące, we wszystkich obecnie prowadzonych postępowaniach egzekucyjnych, niezależnie od daty ich wszczęcia, skargę wnosi się do komornika sądowego, który dokonał skarżonej czynności lub zaniechał czynności, do której był zobowiązany.

³⁶ A. Cudak, [w:] A. Marciniak (red.), *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 4: *Komentarz art. 730–1095*¹, Warszawa 2020, s. 312.

³⁷ Tak też: I. Kunicki, *Ustosunkowanie się komornika do skargi na jego czynności*, [w:] J. Misztal-Konecka (red.), *Środki zaskarżenia w postępowaniu egzekucyjnym. Zbiór studiów*, Sopot 2017, s. 57 i nast.

³⁸ T.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 590, dalej: u.k.s.

³⁹ T.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 1309, dalej: u.k.s.e.

⁴⁰ Zob. E. Jaceczko, [w:] O.M. Piaskowska (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie egzekucyjne. Międzynarodowe postępowanie cywilne. Sąd polubowny (arbitrażowy). Komentarz aktualizowany*, 2023, Lex, art. 767.

Jak stanowi treść art. 767 § 6 k.p.c., w sytuacji stwierdzenia oczywistego naruszenia prawa przez komornika, sąd, wydając postanowienie o uwzględnieniu skargi, stosownie do okoliczności, może go obciążyć kosztami postępowania wywołanego skargą. Jednak, co warte podkreślenia, nawet w przypadku uznania, że komornik dopuścił się oczywistego naruszenia prawa, sąd nie jest obowiązany obciążeniem strony przegrywającej sprawę kosztami tego postępowania poniesionymi przez skarżącego. Ma możliwość orzec o kosztach w inny sposób, aniżeli zgodny z zasadą odpowiedzialności za wynik sprawy, np. na podstawie art. 102 k.p.c. w zw. z art. 13 § 2 k.p.c. Rozstrzygnięcie sądu ma więc w tym zakresie charakter fakultatywny i pozostaje uzależnione od spełnienia dość ocennej i subiektywnej przesłanki w postaci oczywistego naruszenia prawa przez komornika. Naruszenie to musi mieć zatem postać kwalifikowaną. Decyzja sądu w tym zakresie może być kwestionowana w drodze zażalenia zarówno przez strony, jak i komornika sądowego⁴¹. W tym miejscu należy wskazać, że termin uchybienia „oczywistego” to sytuacje dostrzegalne *prima facie*, niewymagające dogłębnej analizy aspektów prawnych i faktycznych danego zdarzenia. Z oczywistym naruszeniem przepisów prawa będziemy mieć do czynienia wtedy, gdy komornik stosuje przepisy niezgodne z powszechnie przyjmowanymi regułami wykładni prawa, jeśli efekt stosowania tych reguł jest jednoznaczny. Oczywistym naruszeniem przepisów będzie też zastosowanie przepisu nieobowiązującego lub niezastosowanie przepisu, który nie został uchylony⁴². Co istotne, jak wynika z regulacji ustrojowych, w przypadku stwierdzenia oczywistego naruszenia prawa przez komornika sąd obligatoryjnie sygnalizuje ten fakt prezesowi właściwego sądu rejonowego w myśl art. 166 ust. 2 u.k.s. Przedmiotowy przepis ma charakter nakazujący, nie pozostawiając sądowi sprawującemu nadzór judykacyjny nad komornikiem żadnego luzu decyzyjnego⁴³. Ponadto sąd winien rozpoznać skargę w zakresie wskazanym przez skarżącego, lecz może wyjść poza granicę zaskarżenia, do czego został uprawniony w treści art. 759 § 2 k.p.c.

Podsumowanie

Skarga na czynności komornika sądowego stanowi podstawowy środek zaskarżenia w postępowaniu egzekucyjnym, jak również element nadzoru sądu nad działalnością komornika. Adresatem skargi jest komornik, który dokonał zaskarżonej czynności bądź też zaniechał jej dokonania. Komornik po wpływie skargi i zapoznaniu się z zarzutami w niej zawartymi ma następujące możliwości: uwzględnić skargę w całości i dokonać reasumpcji zaskarżonej czynności bądź dokonać czynności zaniechanej. Komornik, wydając postanowienie o uwzględnieniu skargi, ma obowiązek zawiadomić

⁴¹ O. Marcewicz, [w:] A. Jakubecki (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do wybranych przepisów nowelizacji 2019, 2019*, Lex, art. 767.

⁴² M. Lewandowski, *Możliwość obciążenia komornika kosztami postępowania skargowego – wybrane zagadnienia na tle wykładni art. 767 § 6 k.p.c.*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2020, nr 3, s. 19–30.

⁴³ Szerzej: J. Derlatka, *Obciążenie komornika kosztami postępowania wywołanego skargą na podstawie art. 767 § 6 k.p.c.*, „Państwo i Prawo” 2023, nr 1, s. 95–110.

skarżącego oraz osoby zainteresowane, których uwzględnienie skargi dotyczy, w tym strony postępowania egzekucyjnego. Komornik ma prawo także częściowo uwzględnić skargę, a w zakresie, w jakim jej nie uwzględnia, sporządzić uzasadnienie i przekazać je wraz z aktami egzekucyjnymi do sądu właściwego do jej rozpoznania. W przypadku gdy w ocenie organu egzekucyjnego skarga nie zasługuje na uwzględnienie, komornik w terminie trzech dni od otrzymania skargi sporządza pisemne uzasadnienie zaskarżonej czynności bądź wskazuje przyczyny zaniechania dokonania czynności i przekazuje skargę wraz z aktami sprawy do sądu właściwego do jej rozpoznania. Zgodnie z poglądem wyrażonym w orzecznictwie Sądu Najwyższego⁴⁴, sąd rozpoznający skargę na czynności komornika działa jako sąd pierwszej instancji. Pogląd, według którego sąd rozpoznający skargę na czynność komornika działa jako sąd drugiej instancji, jest niemożliwy do zaakceptowania z tego względu, że w przypadku odrzucenia skargi zażalenie na postanowienie o odrzuceniu skargi rozstrzygałby sąd okręgowy jako sąd trzeciej instancji. Takie rozwiązanie byłoby sprzeczne z istotą obowiązującego systemu środków zaskarżenia oraz instancyjności postępowania cywilnego⁴⁵.

Zmianę przepisów co do sposobu wnoszenia skargi na czynności komornika należy ocenić pozytywnie, bowiem powinna zlikwidować problemy związane z przekazywaniem skargi między sądami, w przypadku złożenia jej do sądu niewłaściwego do jej rozpoznania. Konieczność taka może jednak wystąpić w przypadku, gdy komornik skieruje ją do sądu niewłaściwego według art. 298 ust. 4 u.k.s. W tej sytuacji należy odwołać się do stanowiska Sądu Najwyższego⁴⁶, który stwierdził, że skarga na czynności komornika wniesiona do sądu niewłaściwego winna zostać przekazana sądowi właściwemu postanowieniem. Z kolei skarga wniesiona do sądu niewłaściwego miejscowo przed upływem przepisanej terminu uważa się za wniesioną z zachowaniem terminu. Jednak w opinii autorki obowiązek doręczenia formularzy skarg, nawet w przypadku gdy dany podmiot nie ma zamiaru czy interesu prawnego zaskarżyć danej czynności, należy ocenić negatywnie. Doręczenia przez komornika wskazanych formularzy może przyczynić się do zwiększenia liczby skarg na czynności komornika sądowego. *De lege ferenda* lepszym rozwiązaniem byłoby nałożenie na komorników obowiązku doręczenia formularzy tylko gdy strona lub uczestnik postępowania egzekucyjnego o to wnosi. Nie należy wykluczyć sytuacji, gdy strona lub uczestnik, otrzymując formularz wraz z pouczeniem, mimo braku przeświadczenia o wadliwości czynności, będzie uważać, że taką skargę należy złożyć.

⁴⁴Postanowienie SN z 21 maja 2010 r., sygn. akt III CZP 28/10, OSNC 2011, Nr 1, poz. 10.

⁴⁵Tak też: A. Adamczuk, [w:] M. Manowska (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, t. 2: Art. 478–1217, 2022, Lex, art. 767.

⁴⁶Uchwała SN z 5 listopada 2014 r., sygn. akt III CZP 73/14, OSNC 2015, Nr 7–8, poz. 84.

BIBLIOGRAFIA**Literatura**

- Adamczuk A., [w:] M. Manowska (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, t. 2: Art. 478–1217, 2022, Lex.
- Brułińska M., [w:] A. Marciniak, M. Michalska-Marciniak (red.), *Metodyka pracy komornika sądowego*, Sopot 2015.
- Cieślak S., [w:] J. Jankowski (red.), *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2: *Komentarz do art. 730–1217*, Warszawa 2015.
- Cudak A., [w:] A. Marciniak (red.), *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 4: *Komentarz art. 730–10951*, Warszawa 2020.
- Cudak A., [w:] A. Marciniak, K. Piasecki (red.), *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 3: *Komentarz art. 730–1088*, Warszawa 2015.
- Cudak A., *Skarga na czynności komornika*, Sopot 2015.
- Dalka S., *Postępowanie egzekucyjne i zabezpieczające. Komentarz*, Gdańsk 1994.
- Derlatka J., *Obciążenie komornika kosztami postępowania wywołanego skargą na podstawie art. 767 § 6 k.p.c.*, „Państwo i Prawo” 2023, nr 1.
- Dutka T., *Nadzór judykacyjny a nadzór służbowy nad czynnościami komornika*, [w:] K. Korzan (red.), *Studia z procesu cywilnego*, Katowice 1986.
- Flaga-Gieruszyńska K., *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2022.
- Jaceczko E., [w:] O.M. Piaskowska (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie egzekucyjne. Międzynarodowe postępowanie cywilne. Sąd polubowny (arbitrażowy). Komentarz aktualizowany*, 2023, Lex.
- Jankowski J., [w:] K. Piasecki (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, Warszawa 1997.
- Korobłowski M., *Skarga na czynności komornika jako środek zaskarżenia zabezpieczający prawidłowy przebieg postępowania egzekucyjnego*, [w:] S.M. Grochalski (red.), *Kategoria bezpieczeństwa w prawnym wymiarze Unii Europejskiej*, Dąbrowa Górnicza 2013.
- Korzan K., *Sądowe postępowanie zabezpieczające i egzekucyjne w sprawach cywilnych*, Warszawa 1986.
- Kowalkowski R., [w:] Z. Szczurek (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie zabezpieczające i egzekucyjne. Komentarz*, Sopot 2005.
- Kruszelnicki F., *Środki prawne w postępowaniu egzekucyjnym i zabezpieczającym*, „Nowy Proces Cywilny” 1933, nr 18.
- Kunicki I., *Ustosunkowanie się komornika do skargi na jego czynności*, [w:] J. Misztal-Konecka (red.), *Środki zaskarżenia w postępowaniu egzekucyjnym. Zbiór studiów*, Sopot 2017.
- Lewandowski M., *Możliwość obciążenia komornika kosztami postępowania skargowego – wybrane zagadnienia na tle wykładni art. 767 § 6 k.p.c.*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2020, nr 3.

- Marcewicz O., [w:] A. Jakubecki (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do wybranych przepisów nowelizacji 2019*, 2019, Lex.
- Marciniak A., *Postępowanie egzekucyjne w sprawach cywilnych*, Warszawa 2008.
- Marciniak A., *Ustawa o komornikach sądowych i egzekucji. Komentarz*, Warszawa 2012.
- Misztal-Konecka J., *Postępowanie zabezpieczające i egzekucyjne w sprawach cywilnych*, Warszawa 2019.
- Nowak J., *Uwagi dotyczące ewolucji skargi na czynności komornika z art. 767 k.p.c.*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2020, nr 3.
- Pietrzykowski H., [w:] T. Ereciński (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 5: *Postępowanie egzekucyjne*, Warszawa 2016.
- Siedlecki W., *Komentarz do Kodeksu postępowania cywilnego*, Warszawa 1975.
- Świeboda Z., *Pojęcie i rodzaj czynności egzekucyjnych sądu*, „Palestra” 1976, nr 10.
- Świeboda Z., *Postępowanie zabezpieczające i egzekucyjne. Komentarz*, Warszawa 1994.
- Wengerek E., *Pojęcie, przedmiot i przesłanki postępowania egzekucyjnego i zabezpieczającego. Wstęp do systemu prawa procesowego cywilnego*, Wrocław 1974.
- Wengerek E., *Postępowanie zabezpieczające i egzekucyjne. Komentarz*, t. 1, Warszawa 1994.
- Ziębiński Z., *Logiczne podstawy prawoznawstwa*, Warszawa 1966.

Akty prawne

- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 listopada 2018 r. w sprawie określenia wzoru i sposobu udostępnienia urzędowego formularza skargi na czynności komornika (Dz.U. z 2018 r., poz. 2296).
- Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1805).
- Ustawa z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 627).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o komornikach sądowych i egzekucji (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 1309).
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 292).
- Ustawa z dnia 23 listopada 2012 r. Prawo pocztowe (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 896).
- Ustawa z dnia 10 lipca 2015 r. o zmianie ustawy Kodeks cywilny, ustawy Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 1311 ze zm.).
- Ustawa z dnia 22 marca 2018 r. o komornikach sądowych (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 2224).

Orzecznictwo

- Postanowienie SN z 21 maja 2010 r., sygn. akt III CZP 28/10, OSNC 2011, Nr 1, poz. 10.
- Uchwała SN z 28 lutego 1992 r., sygn. akt III CZP 5/92, OSNC 1992, Nr 9, poz. 157.
- Uchwała SN z 5 listopada 2014 r., sygn. akt III CZP 73/14, OSNC 2015, Nr 7-8, poz. 84.
- Wyrok SN z 14 czerwca 1973 r., sygn. akt I CR 250/73, OSNC 1974, Nr 6, poz. 110.

Complaint about bailiff's actions

Summary

A complaint against a bailiff's actions is one of the most important institutions of judicial enforcement proceedings. It is a special means of appeal, which allows the court to control the proceedings by the bailiff and, if necessary, to remove irregularities in the form of a decision issued by the court. A particularly important function of this institution is to secure the proper course of enforcement proceedings by the legislator and to provide the parties with a sense of guarantee of their rights. The article discusses the institution of a complaint against the bailiff's actions, the manner of its submission, the deadline, actions subject to appeal, at the same time indicating possible motives for the decision.

Keywords: execution, bailiff, enforcement proceedings, complaint, debtor, creditor

DOI: 10.31648/kpp.9055

Dominika Michalska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0003-0350-1890

dominika.michalska@student.uwm.edu.pl

Zjawisko prostytucji – uwarunkowania karnoprawne

Prostytucja – etymologia

Słowo „prostytucja” wywodzi się z języka łacińskiego – od słowa *prostitutio* ‘nie-rząd’ lub, jak twierdzą inni, *prostituere* ‘wystawiać na sprzedaż’. *Encyklopedia PWN* podaje następującą definicję prostytucji: „uprawianie stosunków seksualnych w celach zarobkowych”¹, zaś *Wielki słownik języka polskiego* określa to zjawisko jako „odbywanie stosunków płciowych w celach zarobkowych”². Przytoczone definicje obejmują dwie podstawowe przesłanki tego zjawiska społecznego, mianowicie istnienie stosunków seksualnych, w których ciało jest narzędziem pracy, oraz korzyści materialnych z nich wynikających w postaci pewnego zarobku³. W polskim systemie prawnym nie istnieje definicja legalna prostytucji, należy szukać jej w dorobku doktryny. Piśmiennictwo kryminologiczne wskazuje, że prostytucja jest procederem, który zakłada zaspokajanie cudzych potrzeb seksualnych za pomocą swojego ciała w celu osiągnięcia korzyści majątkowych. Użycie sformułowania „proceder” ma na celu wskazanie, że przesłanką konieczną jest pewna powtarzalność dokonywania owych czynności, a nie ich incydentalny czy jednorazowy charakter⁴.

¹ Hasło: prostytucja, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/prostytucja;3962819.html> (dostęp: 27.03.2023).

² Hasło: prostytucja, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/36112/prostytucja> (dostęp: 27.03.2023).

³ D. Myślińska, *Spoleczne i indywidualne oblicza prostytucji*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2014, nr 11, s. 311.

⁴ M. Kotowska, *Problematyka eksploatacji prostytucji w świetle polskiego ustawodawstwa*, „Studia Prawnoustrojowe” 2013, nr 19, s. 53.

Próba ujęcia zjawiska w ramy prawne

Na obszarze naszego kręgu kulturowego bezsprzecznie prostytutka jest postrzegana jako zjawisko szkodliwe społecznie, pewna patologia społeczna. Od dekad znajduje się też w kręgu badań socjologicznych, psychologicznych, ale też kryminologicznych. Nauka prawa karnego na przestrzeni lat wypracowała kilka różnych rozwiązań prawnej regulacji owego zjawiska⁵. Można wyróżnić cztery systemy prawne regulujące tę kwestię, tj. system prohibicyjny, system reglamentacyjny, system neoreglamentacyjny oraz system abolicyjny.

W systemie prohibicyjnym całkowicie zakazywano uprawiania prostytutki, traktowano ją jako przestępstwo, co oznaczało, że osobyprostituujące się były narażone na odpowiedzialność karną. System ten nie przyniósł zamierzonych celów, gdyż okazał się mało skuteczny. Zamiast doprowadzić do likwidacji prostytutki, powodował problemy w resocjalizacji prostytutek. Kary były wymierzone jedynie w osoby trudniące się nierządem, podczas gdy współuczestnictwo ich klientów w czynie przestępnym było bezkarne⁶.

Z kolei system reglamentacyjny dopuszczał możliwość świadczenia usług seksualnych, jednakże wskazywał na pewne zasady prowadzenia takich działań, mianowicie osobyprostituujące się miały wykonywać swój zawód, podlegając ścisłej kontroli organów państwa. Po pierwsze, wymagano, by prostytutki dokonywać w domach publicznych; po drugie, prowadzono przez policję specjalny rejestr prostytutek; po trzecie, podlegały one specjalnej kontroli lekarskiej w postaci przymusowych badań, a także kontroli organów policji. Również i ten system okazał się nieskuteczny. Spowodował bowiem jeszcze większą stygmatyzację prostytutek, doprowadził do powstania zjawiska sutenerstwa i handlu kobietami, a także – wbrew oczekiwaniom – nie zmniejszył liczby zachorowań na choroby weneryczne⁷.

System neoreglamentacyjny, stanowiący swoiste rozwinięcie systemu reglamentacyjnego, zlikwidował istnienie domów publicznych, wprowadził rejestr osóbprostituujących się z tą różnicą, że miały go prowadzić służby sanitarne odpowiedzialne jednocześnie za badania lekarskie kobiet. Każda prostytutka miała obowiązek posiadać książeczkę zdrowia z aktualnymi badaniami kontrolnymi⁸.

Na terenach Anglii w latach 70. XX w. powstał nurt odmienny od wcześniejszych myśli, tj. system abolicjonistyczny. Sprzeciwiając się prohibicji i reglamentacji, nurt ten postulował rezygnację z penalizacji prostytutki oraz rezygnację z jakiegokolwiek rejestracji prostytutek. Stawiał sobie za cel walkę z prostytutką jako zjawiskiem, a nie z osobamiprostituującymi się. Nastąpiło zerwanie z podwójnymi standardami polegającymi na piętnowaniu jedynie prostytutek i pomijaniu uczestnictwa ich klientów w owym procederze⁹. Podstawą walki z prostytutką stało się zwalczanie jej przyczyn.

⁵J. Derlich-Mielczarek, *Zjawisko prostytutki a prawo karne*, „Archiwum Kryminologii” 2011, t. XXXIII, s. 40.

⁶D. Myślińska, op. cit., s. 315.

⁷M. Kotowska, op. cit., s. 54.

⁸D. Myślińska, op. cit., s. 315.

⁹M. Kotowska, op. cit., s. 55.

Głównym zadaniem tego systemu miała być udzielana pomoc osobom zmuszanym do prostytucji, a co za tym idzie – karanie tych, którzy odnosili dzięki temu korzyści majątkowe, a także wsparcie osób chcących zerwać ze świadczeniem usług seksualnych oraz prowadzenie działań prewencyjnych i resocjalizacyjnych¹⁰. Rzeczoną system został przyjęty przez większość państw europejskich. Również i w Polsce stał się podstawą dla unormowań dotyczących prostytucji w prawie karnym oraz w prawie wykroczeń. Wszedł on do polskiego systemu prawnego w 1952 r. po podpisaniu międzynarodowej konwencji w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji z 1950 r.

Prostytucja w polskim systemie prawnym

Polskie prawodawstwo nie penalizuje samej prostytucji. Kodeks karny z 1997 r. wprowadza natomiast czyny karalne związane z prostytucją, nazywane przestępstwami wokółprostytucyjnymi¹¹. Działania podjęte przez prawodawcę są ukierunkowane na zwalczanie prostytucji jako zjawiska, nie zaś samych prostytutek. Kodeks karny traktuje o tych czynach w rozdziale XIX *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*, wskazując na podstawowe przestępstwa okołoprostytucyjne, jakimi są:

- stręczycielstwo, polegające na nakłanianiu innych osób do uprawiania nierządu w celu osiągnięcia korzyści majątkowej;
- kuplerstwo, czyli ułatwianie uprawiania prostytucji, również w celu osiągnięcia korzyści majątkowej;
- sutenerstwo, czyli sam fakt czerpania korzyści majątkowej z czyjegoś prostytuowania się;
- zmuszanie innych osób do prostytucji¹².

Pierwsza regulacja kwestii prostytucji w ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny¹³ pojawia się w art. 203 i dotyczy zmuszania do uprawiania prostytucji. Przepis wskazuje, że zmuszanie to ma polegać na zastosowaniu przemocy, groźby bezprawnej, podstępów lub wykorzystaniu stosunku zależności lub krytycznego położenia¹⁴. Przedmiotem ochrony w tym przestępstwie bezspornie jest wolność seksualna osoby, która zostaje zmuszona do prostytuowania się. Jak wskazuje Barbara Błńska, przedmiotem ochrony tego przepisu stanowi również godność ludzka¹⁵. Owo przestępstwo ma charakter skutkowy, polegający na doprowadzeniu ofiary do uprawiania prostytucji. Zgodnie z orzeczeniem sądu za wskazany czyn ponosi odpowiedzialność nie tylko ten,

¹⁰D. Myślińska, op. cit., s. 315.

¹¹K. Więckiewicz, *Polskie prawo karne wobec zjawiska prostytucji w świetle międzynarodowych standardów praw człowieka – wybrane aspekty*, [w:] R. Kowalczyk, M. Leśniak (red.), *Prostytucja. Studium zjawiska*, Kraków 2013, s. 240.

¹²M. Kowalewska-Lukuć, *Prostytucja i czerpanie z niej korzyści majątkowych – analiza prawnoporównawcza*, Warszawa 2017, s. 2.

¹³Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1138), dalej k.k.

¹⁴Art. 203 k.k.

¹⁵P. Kozłowska-Kalisz, K. Nazar-Gutowska, *Doprowadzenie innej osoby do uprawiania prostytucji (art. 203 k.k.)*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Prostytucja*, Warszawa 2014, s. 96.

kto doprowadził inną osobę do rozpoczęcia uprawiania prostytucji, ale również ten, kto nie pozwolił tej osobie owego procederu zaprzestać¹⁶. Przepięstwo penalizowane w art. 203 k.k. ma więc charakter umyślny, popełnione może zostać tylko w zamiarze bezpośrednim. Występek stanowi przestęstwo powszechne, gdyż jego sprawcą może być każda osoba, wyjątkiem jest sytuacja wykorzystania stosunku zależności, wtedy mowa jest o podmiocie indywidualnym¹⁷. Przy dokonywaniu wymiaru kary za ten czyn należy brać pod uwagę indywidualne czynniki, jak np. rozmiar wyrządzonej ofierze krzywd. Jak trafnie stwierdza Sąd Apelacyjny w Katowicach w wyroku z 16 lipca 2009 r., zdecydowanie większa i znacznie bardziej traumatyczna będzie krzywda wyrządzona osobie, która nigdy wcześniej nie uprawiała prostytucji i gdy jej nastawienie do tego procederu jest krytyczne, aniżeli krzywda wyrządzona osobie zajmującej się już wcześniej prostytucją, wynikająca ze zmuszania jej do prostytuowania się w warunkach, których nie akceptuje i które mogą stanowić dla niej poniżenie¹⁸.

Tabela 1. Liczba postępowań wszczętych i stwierdzonych za przestęstwo określone w art. 203 k.k. w latach 2010–2020

Rok	Liczba postępowań wszczętych	Liczba przestępstw stwierdzonych
2020	11	10
2019	13	12
2018	14	25
2017	17	28
2016	14	25
2015	24	22
2014	30	30
2013	30	17
2012	28	26
2011	16	19
2010	23	28

Zródło: opracowanie własne na podstawie <https://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwko-6/63504,Zmuszanie-do-prostytucji-art-203.html> (dostęp: 28.03.2023).

¹⁶Postanowienie SN z 30 stycznia 2018 r., sygn. akt IV KK 478/17, Lex nr 2473792.

¹⁷T. Bojarski, A. Michalska-Warias, J. Piórkowska-Flieger, M. Szwarczyk, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 396.

¹⁸Wyrok SA w Katowicach z 16 lipca 2009 r., sygn. akt II AKa 150/09, Lex nr 519648.

Liczba postępowań wszczętych na podstawie art. 203 k.k. największą liczbę, bo aż 30, osiągnęła w latach 2013–2014, nieznacznie mniej (28) miało miejsce w roku 2012. Od 2017 r. rozpoczęła się tendencja spadkowa liczby postępowań wszczętych, najmniej (11) w 2020 r. W analizowanych 11 latach liczba przestępstw stwierdzonych wahała się między 10 a 30. Najmniejsze różnice widać w latach 2015–2018 (tylko 3 przestępstwa). Znaczny spadek liczby przestępstw stwierdzonych nastąpił w 2019 r. – ponad 50% mniej w stosunku do roku poprzedniego. Na podstawie przedstawionej statystyki można wskazać, że dynamika analizowanego przestępstwa osiągnęła w Polsce w ostatnich latach zauważalny trend spadkowy.

Kolejną regulacją ustawową dotyczącą czynów okolo prostytutcyjnych jest przepis art. 204 k.k., który penalizuje tzw. przestępstwa eksploatacji prostytucji, czyli stręczycielstwo, sutenerstwo oraz kuplerstwo. Określone w § 1 tego przepisu zachowanie sprawcy polegające na nakłanianiu innej osoby do uprawiania prostytucji w celu osiągnięcia korzyści majątkowej stanowi stręczycielstwo, zaś jej ułatwianie – kuplerstwo¹⁹. Nakłanianie, o którym mowa w kontekście stręczycielstwa, należy interpretować w odniesieniu do art. 18 § 2 k.k., dotyczącym podżegania osoby do popełnienia danego przestępstwa. W tym kontekście należy zauważyć, że fakt nakłaniania kogoś do uprawiania prostytucji nie będzie stanowił podżegania w rozumieniu przytoczonego art. 18 § 2 kk, albowiem zgodnie tą regulacją, aby możliwe było uznanie danego zachowania sprawcy za podżeganie, musi on nakłaniać do dokonania czynu zabronionego. Prostytucja zaś sama w sobie w świetle polskiego systemu prawnego nie jest czynem przestępczym²⁰. Nakłanianie w rozumieniu art. 204 k.k. musi mieć charakter zindywidualizowany, być skierowane do konkretnej osoby, gdyż namawianie do prostytucji pewnej nieokreślonej grupy osób nie będzie wypełniało znamion przestępstwa stręczycielstwa. Może ono przybrać wieloraki charakter, zarówno naleganie, jak i przekonywanie, prośba, zachęta, propozycja, obietnica uzyskania korzyści albo pewna sugestia. Może polegać także zarówno na nakłanianiu osoby, która nie miała wcześniej z prostytucją nic wspólnego, by zaczęła ją uprawiać, jak i nakłanianiu osoby, która prostytucją się wcześniej trudniła, ale miała zamiar z tego zrezygnować²¹.

Kuplerstwo jest przestępstwem, w którym karane jest ułatwianie innej osobie uprawiania prostytucji w celu osiągnięcia korzyści majątkowej. „Ułatwianie” wskazane w przepisie należy interpretować zgodnie z art. 18 § 3 definiującym pomocnictwo²². Może ono polegać na wynajmowaniu czy też udostępnianiu za odpłatą pomieszczeń dla celów świadczenia usług seksualnych, na pomocy w nawiązywaniu i rozwijaniu kontaktów z klientami, zapewnianiu transportu dla prostytutek do miejsc świadczenia usług seksualnych czy też na osobistej ochronie prostytutek²³. Nie będą przestępstwem

¹⁹ M. Bojarski (red.), *Prawo karne materialne*, Warszawa 2015, s. 504.

²⁰ T. Bojarski, A. Michalska-Warias, J. Piórkowska-Flieger, M. Szwarczyk, op. cit., s. 397.

²¹ V. Konarska-Wrzosek (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2020, s. 1027.

²² Zob. M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, 2023, Lex.

²³ V. Konarska-Wrzosek (red.), op. cit., s. 1028.

kuplerstwa czynności ułatwiającej osobom prostytuującym się ich działania, które nie są nastawione na osiągnięcie korzyści majątkowej²⁴. Kuplerstwo, zgodnie ze stwierdzeniem Sądu Najwyższego, polegać powinno na działaniach powtarzalnych, gdyż „jednorazowy akt ułatwienia uprawiania prostytucji przez podwiezienie kogoś nie może zostać oceniony jako kuplerstwo z art. 204 § 1 *in fine* k.k., które musi mieć charakter działań permanentnych, przez co zyskuje formę przestępstwa o wieloczynowo określonych znamionach”²⁵.

Nakłanianie do prostytucji oraz ułatwianie jej uprawiania będzie stanowiło przestępstwo pod warunkiem ukierunkowania działania sprawcy na osiągnięcie korzyści majątkowej. Jest to zatem przestępstwo kierunkowe, możliwe do popełnienia tylko z zamiarem bezpośrednim o szczególnym zabarwieniu²⁶.

Sutenerstwo penalizowane na podstawie art 204 § 2 k.k. polega na czerpaniu korzyści majątkowych z uprawiania prostytucji przez inne osoby. Sutenerstwo nie musi zawsze występować obok stręczycielstwa i kuplerstwa, może być samodzielnym przestępstwem, polegającym na otrzymywaniu określonych korzyści majątkowych od samej prostytutki²⁷. Jak podkreśla Sąd Najwyższy w wyroku z 13 kwietnia 2010 r., „znamię »czerpie« wskazuje na niezbędność wielokrotności zachowań, co oznacza, że sutenerstwem nie jest jednorazowe czy nawet kilkukrotne, lecz mające charakter okazjonalny przyjmowanie korzyści majątkowych pochodzących z uprawiania prostytucji przez inną osobę”²⁸.

W § 3 przytoczonego już art. 204 k.k. spenalizowano typ kwalifikowany przestępstw stręczycielstwa, kuplerstwa oraz sutenerstwa. Ma to miejsce gdy owe działania są skierowane przeciwko osobie małoletniej, czyli takiej, która nie ukończyła lat 18. Zgodnie z wyrokiem Sądu Apelacyjnego w Poznaniu „dla bytu przestępstwa z art. 204 § 3 k.k. wystarczające jest, aby sprawca przewidywał, że osoba uprawiająca prostytucję, z której czerpie korzyści majątkowe, nie miała ukończonych 18 lat i sytuację taką akceptował”²⁹.

Wymiar kary za przestępstwa wymienione w art. 204 k.k. jest identyczny dla każdego z nich, za stręczycielstwo, kuplerstwo, jak i za sutenerstwo grozi kara pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Gdy zaś przedmiot wykonawczy któregoś z owych przestępstw stanowić będzie małoletni, sprawca jest zagrożony karą pozbawienia wolności od roku do lat 10³⁰.

²⁴ A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2007, s. 398.

²⁵ Wyrok SN z 5 lutego 2009 r., sygn. akt II KK 251/08, Lex nr 486551.

²⁶ V. Konarska-Wrzošek (red.), *op. cit.*, s. 1028.

²⁷ M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny...*

²⁸ Wyrok SN z 13 kwietnia 2010 r., sygn. akt II KK 282/09, Lex nr 583785.

²⁹ Wyrok SA w Poznaniu z 26 listopada 2012 r., sygn. akt II AKa 232/12, Lex nr 1289559.

³⁰ Art. 204 k.k.

Tabela 2. Liczba postępowań wszczętych i stwierdzonych za przestępstwo określone w art. 204 k.k. w latach 2019–2020

Rok	Liczba postępowań wszczętych	Liczba przestępstw stwierdzonych
2020	62	174
2019	64	107
2018	79	191
2017	91	247
2016	74	357
2015	107	337
2014	127	260
2013	153	462
2012	86	379
2011	85	328
2010	104	489
2009	85	401

Źródło: <https://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestępstwa-przeciwko-6/63505,Czerpanie-zy-sku-z-cudzego-nierzadu-art-204.html> (dostęp: 28.03.2023).

W badanym okresie liczba postępowań wszczętych z art. 204 k.k. była najwyższa w roku 2013 (153), zaś najniższa w 2020 r. (62). W analizowanym czasie okresie (12 lat) czterokrotnie liczba postępowań wszczętych przekroczyła próg 100 postępowań – kolejno w latach 2010, 2013, 2014 oraz 2015 i wynosiło odpowiednio 104, 153, 127 oraz 107. Od roku 2018 zauważyć można pewną tendencję spadkową – liczba przestępstw stwierdzonych jest znacznie wyższa od liczby przestępstw wszczętych. Najwięcej przestępstw stwierdzonych zostało w 2010 r., bo aż 489, najmniej zaś w 2019 r. – jedynie 107. Od 2016 r. widać tendencję spadkową w liczbie przestępstw stwierdzonych, jednakże trend ten może się odwrócić z uwagi na wzrost w ostatnim badanym roku. Wzrost ten był dosyć znaczny, bo ze 107 przestępstw stwierdzonych w 2019 r., aż do 174 w 2020 r., oznacza to aż 67 więcej stwierdzonych przestępstw z art. 204 k.k. rok do roku.

Normy prawne dotyczące zjawiska prostytucji zostały wprowadzone przez ustawodawcę także do ustawy z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń³¹. W rozdziale XVI odnoszącym się do wykroczeń przeciwko obyczajności publicznej zawarto przepis mówiący o proponowaniu czynu nieuczynnego. Ponadto dopuszczanie się prostytucji w miejscu publicznym może zostać w niektórych sytuacjach potraktowane jako

³¹ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 2151), dalej: k.w.

wykroczenie z art. 140 k.w. dotyczącym publicznego dopuszczenia się nieobyczajnego wybryku. Należy zwrócić uwagę, że nie jest to jedyny przepis Kodeksu wykroczeń dotyczący potencjalnego zjawiska prostytutki, bowiem art. 51 k.w. w rozdziale VIII zawierającym wykroczenia przeciwko porządkowi i spokojowi publicznemu, znajduje się regulacja odwołująca się do wywoływania zgorszenia w miejscu publicznym, które zdecydowanie może wynikać z prostytuowania się w miejscu publicznym³². Warto wspomnieć również o art. 142 k.w. stanowiącym o karalności działań polegających na proponowaniu innej osobie dokonania z nią czynu nierządnego w celu uzyskania korzyści materialnej, charakteryzujących się natarczywością, narzucaniem się lub naruszaniem porządku publicznego w inny sposób. Natarczywy sposób nakłaniania, zgodnie ze swoim słownikową definicją, oznaczać będzie taki, „który odznacza się dużą intensywnością, przez co nie daje innym spokoju i jest przez nich niechętnie przyjmowany”³³. Narzucanie się zaś stanowi zmuszanie kogoś do zaakceptowania czegoś lub do określonego postępowania³⁴. Jednak, wskazując na proponowanie „w inny sposób naruszający porządek publiczny”, ustawodawca podkreśla, że katalog sposobów jest otwarty, a wskazana natarczywość i narzucanie się są tylko przykładowymi sposobami naruszającymi porządek publiczny³⁵. Należy zatem podkreślić, że jakiegokolwiek proponowanie czynu nierządnego nie będzie karane, musi ono spełniać ustawowe przesłanki: być natarczywe, narzucające się lub w inny sposób naruszające porządek publiczny i nastawione na osiągnięcie korzyści majątkowej³⁶. Jak podkreśla się w doktrynie, przepis ten nie ma na celu walki z prostytutką, która przecież sama w sobie w polskim systemie prawnym nie jest penalizowana, ale ma sankcjonować jej przejawy, które są szczególnie widoczne i mają negatywny wpływ na porządek publiczny³⁷. Owo wykroczenie ma charakter kierunkowy, może być dokonane jedynie umyślnie i w zamiarze bezpośrednim – wpływa na to konieczność nastawienia sprawcy na korzyść materialną. Karą grożącą za jego popełnienie jest kara aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny.

Prostytucja – międzynarodowe uwarunkowania prawne

Analizując zjawisko prostytutki, należy również zwrócić uwagę na uregulowania międzynarodowe. W tym kontekście bezpośrednio do zjawiska prostytutki odnoszą się dwa akty wypracowane przez społeczność międzynarodową, tj. konwencja ONZ w sprawie eliminacji wszelkich form dyskryminacji kobiet³⁸ oraz konwencja ONZ w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytutki³⁹. W przypadku pierwszego dokumentu państwa-strony (Polska jest jej sygnatariuszem pierwotnym) zobowiązały się do podjęcia wszelkich kroków, także związanych z przyjęciem odpowiednich aktów prawnych,

³² M. Kotowska, op. cit., s. 56.

³³ Hasło: natarczywy, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/4172/natarczywy/822212/swiadczy-o-natrec-twie> (dostęp: 28.03.2023).

³⁴ Hasło: narzucanie się, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/narzuca%C4%87.html> (dostęp: 28.03.2023).

³⁵ M. Mozgawa, *Wykroczenie z art. 142 k.w. (racolage)*, Warszawa 2013, s. 4.

³⁶ T. Bojarski (red.), *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2019, s. 653.

³⁷ M. Bojarski, W. Radecki, *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 784.

³⁸ Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 18 grudnia 1979 r. (Dz.U. z 1982 r., Nr 10, poz. 71).

³⁹ Konwencja w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytutki (Dz.U. z 1952 r., Nr 41, poz. 278), ratyfikowana na podstawie ustawy z dnia 29 lutego 1952 r. (Dz.U. Nr 13, poz. 78).

zmierzających do wyeliminowania zjawiska handlu kobietami oraz osiągania zysków z prostytucji kobiet⁴⁰. Warto zaznaczyć, że pierwsza z wskazanych konwencji ONZ nie precyzuje tego, jaki kształt powinien zostać nadany regulacjom mającym na celu walkę z handlem kobietami i osiąganiem zysków z prostytucji kobiet. Podstawowym zadaniem przepisów przyjętych na podstawie tejże konwencji nie jest wyeliminowanie prostytucji jako zjawiska, ale wyeliminowanie handlu kobietami, które są później zmuszane do prostytucji (świadczą usługi wbrew swojej woli), a osiągane z tego tytułu zyski zasilają fundusze innych osób, często grup zorganizowanych, specjalizujących się w handlu kobietami i prowadzeniu domów publicznych. Należy zwrócić uwagę, że przyjęte przepisy mają również zmierzać do wyeliminowania innego aspektu prostytucji, polegającego na czerpaniu korzyści z tego procederu. Ma to miejsce w sytuacji, gdy kobiety nie są zmuszane do samego świadczenia usług seksualnych, ale ich praca jest kontrolowana i osoby odpowiedzialne za organizację tego procederu czerpią z niego część zysków⁴¹. Konwencja ONZ w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji (ratyfikowana przez Polskę w dniu 29 lutego 1952 r.) zobowiązuje strony do ścigania „każdego kto dla zaspokojenia namiętności innej osoby: dostarcza, zwabia lub uprowadza w celach prostytucji inną osobę, nawet za jej zgodą; eksploatuje prostytucję innej osoby, nawet za jej zgodą”⁴². Odpowiedzialnością karną mają również zostać objęte osoby prowadzące, utrzymujące oraz finansujące domy publiczne, wynajmujące budynki, pomieszczenia służące do świadczenia usług seksualnych, a także formy stadialne tych przestępstw (np. przygotowanie).

Podsumowanie

Prostytucja występowała w wielu społeczeństwach od zarania dziejów. Wydaje się że całkowite wyeliminowanie tego niezwykle destrukcyjnego zjawiska jest niemożliwe. Należy wskazać, że bardzo często osoby świadczące usługi seksualne są wykorzystywane jako źródło utrzymania dla osób, nierzadko zorganizowanych grup przestępczych organizujących proceder prostytucji. Polska, ratyfikując konwencję ONZ w sprawie eliminacji wszelkich form dyskryminacji kobiet oraz konwencję ONZ w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji, zobowiązała się do wdrożenia rozwiązań zgodnych z regulacjami zawartymi w obu przytoczonych dokumentach międzynarodowych. Państwo polskie wywiązało się z tych zobowiązań, bowiem w Polsce spenalizowano przestępstwa, takie jak sutenerstwo, kuplerstwo, stręczycielstwo oraz zmuszanie do prostytucji. Ponadto w Kodeksie karnym zawarto również regulacje w postaci art. 189a kryminalizującego handel ludźmi. Statystyki dotyczące ww. przestępstw udostępniane przez Policję wskazują na tendencję spadkową zarówno pod względem liczby postępowań wszczętych, jak i przestępstw stwierdzonych. Jednakże nadal niezbędne jest podejmowanie działań zmierzających do udoskonalenia polskich rozwiązań prawnych dotyczących prostytucji i czerpania z niej korzyści majątkowych.

⁴⁰ Art. 6 konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet.

⁴¹ K. Więckiewicz, *Polskie prawo karne wobec zjawiska prostytucji w świetle międzynarodowych standardów praw człowieka – wybrane aspekty*, Kraków 2013, s. 250.

⁴² Art. 1 konwencji w sprawie zwalczania handlu ludźmi.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Bojarski T. (red.), *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2019.
- Bojarski M. (red.), *Prawo karne materialne*, Warszawa 2015.
- Bojarski T., Michalska-Warias A., Piórkowska-Flieger J., Szwarczyk M., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2008.
- Bojarski M., Radecki W., *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2015.
- Derlich-Mielczarek J., *Zjawisko prostytucji a prawo karne*, „Archiwum Kryminologii” 2011, t. XXXIII.
- Konarska-Wrzosek V. (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2020.
- Kotowska M., *Problematyka eksploatacji prostytucji w świetle polskiego ustawodawstwa*, „Studia Prawnoustrojowe” 2013, nr 19.
- Kowalewska-Łukuc M., *Prostytucja i czerpanie z niej korzyści majątkowych – analiza prawnoporównawcza*, Warszawa 2017.
- Kozłowska-Kalisz P., Nazar-Gutowska K., *Doprowadzenie innej osoby do uprawiania prostytucji (art. 203 k.k.)*, [w:] Mozgawa M. (red.), *Prostytucja*, Warszawa 2014.
- Marek A., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2007.
- Mozgawa M., *Wykroczenie z art. 142 k.w. (racolage)*, Warszawa 2013.
- Mozgawa M. (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, 2023, Lex.
- Myślińska D., *Spoleczne i indywidualne oblicza prostytucji*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2014, nr 11.
- Więckiewicz K., *Polskie prawo karne wobec zjawiska prostytucji w świetle międzynarodowych standardów praw człowieka – wybrane aspekty*, [w:] R. Kowalczyk, M. Leśniak (red.), *Prostytucja. Studium zjawiska*, Kraków 2013.
- Więckiewicz K., *Polskie prawo karne wobec zjawiska prostytucji w świetle międzynarodowych standardów praw człowieka – wybrane aspekty*, Kraków 2013.

Akty prawne

- Konwencja w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji (Dz.U. z 1952 r., Nr 41, poz. 278), ratyfikowana na podstawie ustawy z dnia 29 lutego 1952 r. (Dz.U. Nr 13, poz. 78).
- Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 18 grudnia 1979 r. (Dz.U. z 1982 r., Nr 10, poz. 71).
- Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 2151).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1138).

Orzecznictwo

Postanowienie SN z 30 stycznia 2018 r., sygn. akt IV KK 478/17, Lex nr 2473792.
Wyrok SA w Katowicach z 16 lipca 2009 r., sygn. akt II AKa 150/09, Lex nr 519648.
Wyrok SA w Poznaniu z 26 listopada 2012 r., sygn. akt II AKa 232/12, Lex nr 1289559.
Wyrok SN z 13 kwietnia 2010 r., sygn. akt II KK 282/09, Lex nr 583785.
Wyrok SN z 5 lutego 2009 r., sygn. akt II KK 251/08, Lex nr 486551.

Źródła internetowe

<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/prostytucja;3962819.html>.
<https://sjp.pwn.pl/slowniki/narzuca%C4%87.html>.
<https://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwno-6/63504,Zmuszenie-do-prostytucji-art-203.html>.
<https://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwno-6/63505,Czerpanie-zysku-z-cudzego-nierzadu-art-204.html>.
<https://wsjp.pl/haslo/podglad/36112/prostytucja>.
<https://wsjp.pl/haslo/podglad/4172/natarczywy/822212/swiadczacy-o-natrectwie>.

The concept of prostitution – criminal law regulations

Summary

This article aims to outline the Polish criminal law regulations regarding the concept of prostitution. Four model systems which regulate legal issues related to this issue are presented, i.e.: the prohibition system, the restrictory system, the neo-restrictory system and the abolition system. The basic criminal acts associated with prostitution – the crime of forced prostitution, both from a legal and statistical point of view – are analyzed. Statistical data related to the number of crimes committed and proceedings initiated on this subject are also provided. An analysis of the crime of exploiting prostitution, i.e. inciting another person to prostitution [Polish: stręczycielstwo], obtaining material benefits from another person's prostitution [Polish: sutenerstwo], facilitating another person's prostitution to obtain material benefits [Polish: kuplerstwo], as well as other acts penalized in the Polish Petty Offences Code possibly related to the practice of prostitution, are also analyzed. The article also addresses matters related to the output of the United Nations in efforts to combat the issue in the form of two conventions, i.e.: the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women and the UN Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others.

Keywords: prostitution, obtaining material benefits from another person's prostitution, facilitating another person's prostitution to obtain material benefits, inciting another person to prostitution, buying, pimping, crime

DOI: 10.31648/kpp.9411

Mikołaj Orfin

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0009-0004-5370-0585

mikolaj.orfin@student.uwm.edu.pl

Psychologiczny profil zbrodniarzy wojennych**Wstęp**

Rozważania o zbrodniarzach wojennych powinny być poprzedzone zamysłem nad istotą wojny, bo przecież bez „aktorów” jej teatru trudno byłoby mówić o tej grupie sprawców przestępstw. Według Carla Von Clausewitza¹ „wojna to czyn polityczny, dalszy ciąg stosunków politycznych przejawiających się w aktach przemocy, mający na celu zmuszenie przeciwnika do spełnienia naszej woli. Ostatecznym celem działań wojennych jest obezwładnienie wroga, jego rozbicie – doprowadzenie jego sił zbrojnych do stanu, w którym nie będą one zdolne do walki”². To jedna z najczęściej przywoływanych definicji w pracach naukowych z obszaru prawa konfliktów zbrojnych, jak i bezpieczeństwa. W historii ludzkości wojny nie były i nie są niczym nowym. Trudno wymienić wszystkie, jakie miały miejsce, a i ramy opracowania na to nie pozwalają. W ubiegłym wieku miały miejsce dwie wojny światowe: pierwsza w latach 1914–1918 oraz druga trwająca od 1939 r. do 1945 r. Dzięki badaniom Matthew White’a wiadomo, że podczas II wojny światowej zginęło około 66 mln ludzi³ (podczas I wojny światowej – 15 mln ofiar⁴). W większości byli to cywile.

Jak wiadomo, za tymi zbrodniami stoją ludzie, żołnierze i ich dowódcy (choć nie tylko). Najbardziej znanymi spośród zbrodniarzy wojennych są Adolf Hitler i Józef Stalin. W roku 2022 do wymienionych dołączył Władimir Putin, prezydent Federacji

¹C. von Clausewitz, *O wojnie*, Warszawa 2022, s. 35.

²B. Balcerowicz, *Czym jest współcześnie wojna?*, „Ethos” 2005, R. XVIII, nr 3–4, s. 129–149.

³Necrometrics (Part of the Historical Atlas of the 20th Century by Matthew White), *Death Tolls across history*, <https://necrometrics.com/ww2stats.htm> (dostęp: 31.03.2023).

⁴Ibidem.

Rosyjskiej, za którym międzynarodowy list gończy wydał Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze. 24 lutego 2022 r. na rozkaz wyżej wymienionej siły zbrojne Federacji Rosyjskiej rozpoczęły „specjalną operację wojskową”, co cywilizowany świat nazwał wojną.

Celem niniejszego artykułu jest próba spojrzenia na zbrodniarzy wojennych w perspektywie nauki, w szczególności psychopatologii. Zachowania tych ludzi są inne niż większości społeczeństwa, pełne nienawiści, mściwości i podłości. Kim zatem są (byli) zbrodniarze wojenni i co jest (było) przyczyną ich agresywnego względem innych narodów zachowania? Z pewnością nie uda się udzielić pełnej, wyczerpującej odpowiedzi na to pytanie, choćby dlatego że brak jest wielu danych. Można jednak podjąć próbę opracowania zarysu sylwetki psychicznej takiej jednostki.

Zbrodnie wojenne

Według Marcina Marcinka, powołującego się na innych autorów, międzynarodowe prawo karne⁵ tworzy podstawy indywidualnej odpowiedzialności karnej dokonywanej przed sądami i trybunałami międzynarodowymi. Autor posiłkuje się definicją Piotra Hofmańskiego oraz Hanny Kuczyńskiej. Według nich prawo karne międzynarodowe rozumiane jest jako „prawo stosowane przez międzynarodowe trybunały karne, które dotyczy odpowiedzialności karnej jednostek za zbrodnie prawa międzynarodowego na forum międzynarodowym oraz postępowania w sprawach o te zbrodnie”⁶.

Po II wojnie światowej przed sądami wojskowymi stanęli zbrodniarze wojenni⁷. Przyjmuje się, że był to moment szczególny, przynosząc progres międzynarodowego prawa karnego. Według Marcina Stankiewicza „doniosłe znaczenie dla ukształtowania zasad odpowiedzialności za zbrodnie wojenne popełnione w czasie drugiej wojny światowej miała Deklaracja moskiewska o okrucieństwach, czyli podpisana w Moskwie 1 grudnia 1943 r. deklaracja trzech mocarstw – Stanów Zjednoczonych, Związku Radzieckiego i Wielkiej Brytanii. Państwa te oświadczyły, że oficerowie i żołnierze niemieccy oraz członkowie NSDAP winni popełnienia zbrodni zostaną odesłani do kraju, gdzie dopuścili się przypisanych im czynów, w celu osądzenia i ukarania”⁸.

Lata po II wojnie światowej to także czas ścigania hitlerowskich zbrodniarzy, którzy zbiegli do Argentyny czy innych państw Ameryki Południowej⁹. Po wojnie na terenie dawnej Jugosławii powołano specjalny trybunał do osądzenia zbrodni

⁵M. Marciniak, *Klasyfikacja prawna zbrodni międzynarodowych*, https://nauka.uj.edu.pl/aktualnosci/-/journal_content/56_INSTANCE_Sz8leL0jYQen/74541952/150532935#:text=Zbrodnia%20ta%20ma%20zatem%20podloze,grupy%20w%20rozumieniu%20definicji%20ludobojstwa (dostęp: 31.03.2023).

⁶P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe prawo karne*, Warszawa 2020, s. 17.

⁷Zob. A. Kanarek, *Proces norymberski w historyczno-praunych analizach Franciszka Ryszki. Pojęcie przestępcy i przestępstwa*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2011, z. 33, s. 455 i nast.

⁸M. Stankiewicz, *Zasady odpowiedzialności zbrodniarzy wojennych przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym*, „Studia Prawnoustrojowe” 2006, nr 6, s. 145.

⁹Zob. A. Ratke-Majewska, *Poszukiwania zbrodniarzy wojennych i kolaborantów w Ameryce Łacińskiej w dokumentach polskich służb zagranicznych z lat 1945–1950*, „Ameryka Łacińska” 2022, nr 1(115), s. 59 i nast.

wojennych¹⁰. „Jednym z podstawowych elementów międzynarodowego prawa karnego jest obecnie Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze (MTK), który działa od 1 lipca 2002 r. Pierwsze plany utworzenia stałego międzynarodowego sądu karnego pojawiły się już po procesach norymberskich. Ze względu na fakt, że bezpośrednio po ich zakończeniu pomiędzy dominującymi mocarstwami światowymi rozpoczynała się zimnowojenna rywalizacja, jakiegokolwiek porozumienia przenoszące na szczebel międzynarodowy kwestie tak doniosłe jak odpowiedzialność karna stały się niemożliwe. Pomysł na utworzenie Trybunału powrócił po zakończeniu zimnej wojny, jednakże prace nad jego powołaniem zintensyfikowały dopiero zbrodnie popełnione podczas rozpadu Jugosławii oraz ludobójstwa w Rwandzie”¹¹.

Zgodnie z Rzymskim statutem Międzynarodowego Trybunału Karnego¹² zbrodnie wojenne oznaczają „poważne naruszenia Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r., mianowicie jakiegokolwiek z wymienionych poniżej działań skierowanych przeciwko ludziom lub dobrom chronionym na podstawie postanowień odpowiedniej Konwencji Genewskiej”¹³ i „inne poważne naruszenia praw i zwyczajów prawa międzynarodowego mających zastosowanie do konfliktów zbrojnych o międzynarodowym charakterze”¹⁴. Pod tymi zapisami ustępów art. 8 zawarto aż 34 różnych zbrodni wojennych. Można wymienić przykładowo „zamierzone zabójstwo”, „tortury lub niehumanitarne traktowanie, w tym eksperymenty biologiczne”, „poważne zniszczenia i przywłaszczenia mienia, nieusprawiedliwione koniecznością wojskową i dokonywane bezprawnie i samowolnie”, „bezprawna deportacja lub przesiedlenie albo bezprawne pozbawianie wolności”¹⁵, „zamierzone kierowanie ataków przeciwko ludności cywilnej lub osobom cywilnym niebiorącym bezpośredniego udziału w działaniach wojennych”¹⁶. Takich zbrodni dopuszczają się żołnierze Federacji Rosyjskiej na terenie Ukrainy (od 24 lutego 2022 r., kiedy to wojska rosyjskie rozpoczęły działania wojenne w tym kraju). 17 marca 2023 r. Międzynarodowy Trybunał Karny oskarżył W. Putina o odpowiedzialność za zbrodnie wojenne na Ukrainie i wydał nakaz aresztowania prezydenta Federacji Rosyjskiej.

Jak stanowi definicja, zbrodnie wojenne można popełnić jedynie w trakcie trwania konfliktu zbrojnego międzynarodowego, w którym uczestniczą minimum dwa państwa, lub – w przypadku konfliktu nie międzynarodowego – który polega na walce państwa z organizacją zbrojną niepaństwową lub walce pomiędzy tylko takimi grupami. Żeby można było mówić o zbrodni wojennej, trzeba dopuścić się czynu zabronionego pod groźbą kary w związku z tym konfliktem.

¹⁰Zob. A. Szpak, *Zbrodnie w Srebrenicy i Sarajewie przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym ds. Zbrodni w b. Jugosławii. Casus Ratko Mladicia*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2012, nr 74, z. 4, s. 79 i nast.

¹¹*Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze*, <http://karne.pl/prawo/miedzynarodowy-trybunal-karny-w-hadze/> (dostęp: 10.04.2023).

¹²Rzymski statut Międzynarodowego Prawa Karnego z dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 708), art. 8.

¹³*Ibidem*, art. 8 ust. 2a.

¹⁴*Ibidem*, art. 8 ust. 2b.

¹⁵*Ibidem*, art. 8 ust. 2a pkt 1, 2, 4, 7.

¹⁶*Ibidem*, art. 8 ust. 2b pkt 1.

Aby stać się sprawcą zbrodni wojennej, nie trzeba być żołnierzem lub członkiem organizacji zbrojnej, równie dobrze osoba cywilna może się tego dopuścić, choć jest to rzadkością. Odpowiedzialność za przestępstwa żołnierzy ponoszą również dowódcy, którzy wydali rozkaz lub byli świadomi popełnionych czynów przez podwładnych. Motywacji do popełnienia zbrodni wojennych może być wiele, należą do nich m.in. żądza zemsty, pragnienie wzbogacenia się lub niczym nieuzasadnione okrucieństwo¹⁷.

Zbrodniarze wojenni

Dla ścisłości należy wskazać, że zbrodniarz wojenny jest to człowiek, który dopuścił się zbrodni wojennej¹⁸. Mianem zbrodniarza wojennego można by nazwać setki tysięcy osób, jak nie miliony. Do najbardziej znanych zalicza się Adolfa Hitlera, Józefa Stalina i aktualnie Władimira Putina oraz jego żołnierzy (w tym także najemnicy z grupy Wagnera). Do tej niechlubnej grupy należą też m.in. Rudolf Höss, Ante Pavelić, Adolf Eichmann, Heinrich Himmler, Herman Göring i inni. Zbrodniarzem wojennym równie dobrze może zostać szeregowy żołnierz lub cywil, który dopuścił się zbrodni w imię jednego z państw biorących udział w wojnie.

Zanim zostanie przedstawiony profil psychologiczny (psychiczny) zbrodniarzy wojennych, warto przybliżyć sylwetki wymienionych zbrodniarzy wojennych, ponieważ jest to niezbędne do pełniejszego zrozumienia ich psychiki.

Jako pierwszego znanego wszystkim należy wskazać Adolfa Hitlera. Był przywódcą nazistowskiej partii w Niemczech¹⁹, jest odpowiedzialny za Holokaust i śmierć 6 mln europejskich Żydów (ponad milion ofiar stanowiły dzieci)²⁰. Po śmierci matki w 1908 r. przeprowadził się do Wiednia, gdzie zaczął interesować się polityką. Jako żołnierz-ochotnik w październiku 1918 r. został wysłany do Belgii. Tam zdobył dwa odznaczenia wojenne za odwagę. W 1920 r. opuścił armię i podjął się działań propagandowych. 8 listopada 1923 r. ogłosił początek rewolucji narodowej. Za swoistą próbę przewrotu w państwie trafił do więzienia, gdzie zaczął pisać *Mein Kampf*. Zawarł w osobliwym tekście swoją obsesyjną wizję czystej rasy (tzw. aryjska rasa). Pod koniec stycznia 1933 r. Paul von Hindenburg mianował Hitlera kanclerzem. 30 stycznia 1933 r. powstała III Rzesza²¹.

W 1943 r. Henry Murray, dyrektor Harvard Psychological Clinic w School of Arts and Sciences²², na prośbę Waltera C. Langer, psychologa współpracującego z Office of Strategic Service, opracował profil psychologiczny Adolfa Hitlera. Na podstawie tekstów i przemówień przywódcy III Rzeszy oraz relacji świadków określił jego typ

¹⁷M. Marciniak, op. cit.

¹⁸*Zbrodniarz wojenny*, <https://pl.glosbe.com/pl/pl/zbrodniarz%20wojenny> (dostęp: 4.04.2023).

¹⁹*Adolf Hitler*, <https://www.history.com/topics/world-war-ii/adolf-hitler-1> (dostęp: 5.04.2023).

²⁰*Ofiary nazistów: nazistowska ideologia rasowa*, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/pl/article/victims-of-the-nazi-era-nazi-racial-ideology> (dostęp: 5.04.2023).

²¹*Adolf Hitler...*

²²*Henry Murray*, <https://psychology.fas.harvard.edu/people/henry-murray> (dostęp: 5.04.2023).

osobowości jako *counteractive*, (w tłum. na jęz. polski 'odwetowo-reaktywny'). Typ ten charakteryzuje się uporczywym wysiłkiem celem pokonania swoich życiowych upokorzeń, słabości oraz ułomności. Psychika jednostki wytwarza przez to superego, by stać się przeciwieństwem. Murray wymienia cztery główne cechy osobowości Hitlera: „1. reaktywna potrzeba dominacji i wyższości; 2. reaktywna potrzeba agresji i zemsty; 3. tłumienie sumienia moralnego, konformizmu i miłości; 4. projekcja na innych najbardziej potępianych cech jego własnej osobowości”²³.

Hitler, czując się gorszy, reagował na swoją wstydlivość i uległość potrzebą kontroli, wyższości. Jednocześnie podziwiał i zazdrościł przewagi osobom dominującym. Dążył do tego, by stać się lepszym, przez co miewał ataki nadzwyczajnej pewności siebie, uznając się za wizjonera²⁴. U Hitlera sumienie, autokrytycyzm i poczucie humoru były słabo rozwinięte. Można nazwać go „megalomanem”. Adolf Hitler był osobą o niskiej samoocenie oraz o wysokiej wrażliwości, jednak jego zachowanie było całkiem odwrotne. Był dominujący, autokratyczny i agresywny, choć równolegle karał za okazywanie słabości przez innych²⁵.

Przyczyn w zaburzeniu osobowości führera można doszukiwać się w jego dzieciństwie. Był silnie emocjonalnie związany z matką. Wielu psychoanalityków tłumaczy zaburzenia w życiu dorosłym taką właśnie relacją. W przypadku Hitlera jego nieśmiałość mogła być związana z przytłaczającą go matką²⁶, choć nie zostało to udowodnione. Natomiast relacja z apodyktycznym ojcem była zupełnie inna, bił on swojego syna, więc stosunki wzajemne były oschłe, brutalne²⁷. „Powiedzieć, że od ojca obrywał – to nic nie powiedzieć. Według siostry Pauli codziennie wieczorem dostawał lanie, gdyż nie wracał punktualnie do domu”²⁸. „Alois wymagał od syna przede wszystkim uległości. Nie tylko krzyczał na niego, ale też upokarzał – na przykład zwywał go gwizdniem (według innych źródeł: pstrykał w palce) i Adolf przybiegał jak na komendę”²⁹.

Analizując przytoczone wypowiedzi należy zwrócić uwagę na podobieństwo w zachowaniu ojca do zachowania syna już w życiu dorosłym. Nie ulega wątpliwości, że dzieciństwo Hitlera mogło mieć duży wpływ na jego zaburzenia i późniejsze zachowania.

Henry Murray doszukiwał się również przyczyn w seksualności führera. Twierdził, że „pasywna tendencja masochistyczna [Hitlera – przyp. autora] wynika z podświadomej potrzeby kary. (...) Jego impotencja musi zostać uznana jako wytłumaczenie nadmiernego poszukiwania wyższości. Skoro nie jest w stanie okazać męskości przed

²³ P. de Sutter, *Szaleńcy u władzy, czyli sposób w jaki psychologia pozwala zrozumieć polityków*, Warszawa 2009, s. 22.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, s. 24.

²⁷ J. Todland, *Hitler. Reportaż biograficzny*, Warszawa 2014, s. 19, 30.

²⁸ *Jakim dzieckiem był Adolf Hitler?*, <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2016/06/01/jakim-dzieckiem-byl-adolf-hitler/> (dostęp: 5.04.2023).

²⁹ Ibidem.

kobietą, zmuszony jest to kompensować, demonstrując siłę przed mężczyznami³⁰. Zaobserwowano u niego wiele czynników wpływających na zaburzenia erekcji, natomiast nie można potwierdzić skłonności masochistycznych Hitlera. Murray opierał swoje stwierdzenie na zeznaniach osób, które były blisko przywódcy III Rzeszy. Henry Murray przypisywał Hitlerowi tłumiony homoseksualizm, lecz nie można tego potwierdzić. Ta teoria oparta była fizyczności führera, zawierającej niektóre cechy kobiece, co wiąże się z przesądami z tamtych czasów.

Nie można tłumaczyć zachowania Hitlera jego seksualnością. Mogła ona mieć niewielki wpływ na niektóre jego zaburzenia w zachowaniu, lecz nie była kluczowym czynnikiem, który tłumaczył całą jego osobowość. Ryzykowne jest oparcie tezy o wszystkich zaburzeniach jedynie na seksualności, która w tym przypadku nie odbiegała drastycznie od normy.

Istotne pytanie dotyczące Hitlera powinno dotyczyć jego obsesyjnej nienawiści do Żydów oraz innych mniejszości i ras. Wszystko ma prawdopodobnie podłoże psychiczne. Murray wskazał osiem punktów, które mogą tłumaczyć to zjawisko. Są one dość ogólne, choć niektóre są naprawdę ciekawe i możliwe, że trafne. Punkt trzeci jest zdecydowanie najciekawszy spośród ośmiu, które wymienił: „Żydzi byli środowiskiem, na które mógł przerzucić swoje własne poczucie niższości (swoją własną wrażliwość, słabość, nieśmiałość, masochizm)”³¹. Idealnie odzwierciedla to, o czym wcześniej wspominał Murray – mianowicie o osobowości odwetowo-reaktywną. Swoją słabość równoważył okrutnymi decyzjami. Co ciekawe, przejawiał większą nienawiść do słabszych (mniejszości) niż do groźniejszych rywali (aliantów). Wskazuje to na jego brak pewności siebie.

Wyniki badań Theodora Adorno ukazały związek między uprzedzeniami rasistowskimi a osobowością władczą, co pokrywa się z analizą cech psychicznych Hitlera jako zbrodniarza wojennego³².

Obecnie przyjmuje się, że rasizm związany jest z bazowymi mechanizmami psychologicznymi. Przykładem może być „potrzeba szacunku dla samego siebie (dyskredytując innych, sam podnoszę swoją wartość), »uraz narcystyczny« według terminologii freudowskiej”³³. U Hitlera działało to w taki sposób, że gdy osoby atakowane przez niego poddawały się, on stawał się coraz bardziej agresywny (tłumaczy to jego jeszcze większą brutalność pod koniec tzw. czystek etnicznych i narodowościowych).

Fritz Redlich w swojej pracy *Hitler: diagnosis of a destructive prophet*³⁴ przeanalizował cechy Hitlera i doszedł do wniosku, że jego antysemityzm wynikał z „iluzji paranoidalnej” – odmiany strachu, jaka wywołuje halucynacje³⁵. W przypadku przywódcy III Rzeszy było nią przeświadczenie, że Żydzi dominują nad światem. „Urojenia paranoidalne były najbardziej znaczącym związkiem psychopatologicznym Hitlera.

³⁰ P. de Sutter, op. cit., s. 25.

³¹ Ibidem, s. 33.

³² T. Adorno, *Osobowość autorytarna*, Warszawa 2010, s. 318.

³³ P. de Sutter, op. cit., s. 35

³⁴ Zob. F. Redlich, *Hitler: diagnosis of a destructive prophet*, Oxford 1998.

³⁵ Ibidem, s. 294.

Atrybut paranoidalny odnosi się do osób, które są niezwykle podejrzliwe i wierzą, że inne osoby lub instytucje ich prześladują, dyskryminują i wykorzystują. Niosą urazy, niechętnie wybaczą i mają tendencję do odwetu słowami i zachowaniem. Paranoidalne jednostki są doświadczane przez innych jako nieprzyjemne i trudne. Są skryci i strzeżeni, a zatem stosunki społeczne są wątłe. Osoby paranoiczne są skłonne do szukania ukrytych znaczeń³⁶.

Zostaje do rozstrzygnięcia najważniejsze kwestia, czy Adolf Hitler był „szalony”? Według Henrygo Murraya Austriak posiadał wszystkie objawy schizofrenii paranoidalnej oraz twierdził, że trzeba wziąć pod uwagę prawdopodobieństwo stuprocentowego załamania umysłowego. Jego zdaniem rozpoznanie „osobowości psychopatycznej” ma całkowitą rację bytu³⁷.

Można też się oprzeć na pracy Katarzyny Siemienkiewicz *Neurobiologiczne podłoże osobowości psychopatycznej*³⁸, aby dojść do tej samej konkluzji dotyczącej „osobowości psychopatycznej” Adolfa Hitlera. Psychopatia w systemie DSM-5³⁹ jest określona jako „antyspołeczne zaburzenie osobowości”. Już w samej definicji widnieje określenie opisujące okrutne decyzje wodza nazistowskich Niemiec. W ICD-10⁴⁰ „osobowość dyssocjalna” charakteryzuje się „zmniejszonym poczuciem winy, drażliwością, obrażliwością, trwałą niezdolnością do utrzymania stałej więzi z innymi ludźmi⁴¹. „Akceptacja frustracji jest niewielka, podobnie jak granica zachowań agresywnych i gwałtownych. Pojawia się także skłonność do obwiniania innych lub opieranie się na pozornie możliwych racjonalizacjach zachowań, skutkujących konfliktami z otoczeniem⁴². Jak łatwo zauważyć, cechy osobowości oraz zachowania Hitlera idealnie pokrywają się z opisem „osobowości dyssocjalnej”. K. Siemienkiewicz przedstawiła tabelę zawierającą czynniki odzwierciedlające cechy interpersonalne, afektywne, stylu życia oraz antisocjalne⁴³. Zawarte w niej czynniki pokrywają się w dużej mierze z cechami osobowości Adolfa Hitlera, np. łatwość wypowiedzania się, brak wyrzutów sumienia i poczucia winy, przebiegłość/manipulacja, impulsywność, kryminalna wszechstronność⁴⁴.

Fritz Redlich twierdzi, że Hitler nie był chory psychicznie. Wspomina on o cierpieniu na „zespół jelita drażliwego⁴⁵ i związaną z tym hipochondrią⁴⁶. Świadczy to o niepokoju, który odczuwał führer.

³⁶ Ibidem, s. 293.

³⁷ P. de Sutter, op. cit., s. 37.

³⁸ K. Siemienkiewicz, *Neurobiologiczne podłoże osobowości psychopatycznej*, „Przegląd Policyjny” 2017, nr 3, s. 154 i nast.

³⁹ P. Gałecki, M. Pilecki, J. Rymaszevska, A. Szulc, S. Sidorowicz, J. Wciórka, *Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych*, wyd. piąte, Wrocław 2018.

⁴⁰ ICD-10 Version: 2019, *Dissocial personality disorder*, <https://icd.who.int/browse10/2019/en#/F60.2> (dostęp: 6.04.2023).

⁴¹ Zob. K. Siemienkiewicz, op. cit.

⁴² Ibidem, s. 157.

⁴³ Ibidem, s. 159.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ F. Redlich, op. cit., s. 225.

⁴⁶ Ibidem, s. 333.

Uzasadnione wydaje się zatem twierdzenie, że Hitler był psychopata. Nic również nie świadczy o jego braku poczytalności. Nie ma wątpliwości, że był w pełni świadomy tego, co robi i konsekwencji swoich czynów. Dość prawdopodobne są także opinie ekspertów dotyczące istnienia zaburzenia *borderline*⁴⁷.

Józef Stalin (właśc. Josif Wissarionowicz Dżugaszwili), podobnie jak Adolf Hitler, był przywódcą państwa, którego nie był rodowitym obywatelem. Stalin był Gruzinem, a sprawował władzę w Rosji. Urodził się w Gori 21 grudnia 1879 r. Był trzecim synem Jekateriny i Wissariona Dżugaszwili⁴⁸. Za udział na rozruchach antycarskich został skazany na karę pozbawienia wolności, a następnie zesłany na Syberię. W 1909 r. zbiegł z drugiego zesłania na Syberię, co było skutkiem rewolucji w 1905 r. W późniejszych latach kilkakrotnie był aresztowany, następnie zsyłany i wciąż dokonywał ucieczek. Brał udział w wojnie domowej oraz wojnie polsko-bolszewickiej. W 1929 r. zmusił swojego największego konkurenta w walce o władzę do ucieczki z kraju, dzięki czemu mógł sprawować władzę w Związku Radzieckim⁴⁹.

Stalin w trakcie swojego panowania w radzieckiej Rosji był odpowiedzialny za zbrodnie oraz nieludzkie traktowanie własnych obywateli. Badania przeprowadzone przez Mathew White'a określają liczbę ofiar Stalina na 20 mln ludzi⁵⁰. Jest on uznawany za jednego z największych zbrodniarzy wojennych. Często jest porównywany do Adolfa Hitlera, choć do tej pory trwa dyskusja, który z nich był gorszy.

Jak w przypadku wcześniej opisywanego zbrodniarza wojennego, warto przeanalizować dzieciństwo Stalina, które mogło mieć wpływ na jego osobowość oraz zachowania w życiu dorosłym, podobnie jak w przypadku większości zbrodniarzy, nie tylko wojennych, ale np. seryjnych morderców.

Mimo że był trzecim dzieckiem, wychowywał się bez rodzeństwa (zmarli w wieku niemowlęcym). Jego dzieciństwo nie należało do najłatwiejszych, lecz nie był to wyjątek w tamtym czasie oraz jeśli chodzi o miejscu zamieszkania. Dorastał w biedzie. Ojciec był szewcem niestroniącym od alkoholu. Pastwił się nad synem oraz go bił. Gdy pogłębił się alkoholizm, ojciec opuścił rodzinę i od tego czasu J. Stalin był wychowywany wyłącznie przez matkę. Odegrała ona istotną rolę w jego życiu. Była osobą o mocnym charakterze. Ciężko pracowała, by zapewnić synowi wykształcenie. W jego listach widać miłość i wdzięczność, jaką ją obdarzał. W trakcie choroby oraz rekonwalescencji po wypadku pielęgnowała swojego syna.

Stalin był osobą o licznych kompleksach. Przede wszystkim był człowiekiem o niskim wzroście. Wcześniej przebyta wietrzna ospa spowodowała blizny na jego twarzy, a wypadek przyczynił się do niedowładu lewej ręki. Posiadał również dwa zrośnięte palce u lewej stopy. Takie charakterystyczne cechy nie mogły umknąć uwadze jego rówieśników, którzy prawdopodobnie szydzili z niego. Z drugiej strony, wbrew

⁴⁷P. de Sutter, op. cit., s. 38.

⁴⁸R. Conquest, *Stalin*, Warszawa 1996, s. 17.

⁴⁹*Józef Stalin*, <https://histmag.org/Jozeif-Stalin-18781953-20060> (dostęp: 8.05.2023).

⁵⁰Necrometrics...

pozorem, nie był typem samotnika. Angażował się we wszystkie aktywności z rówieśnikami. Warto wspomnieć, że jego niezawodna pamięć budziła u innych szacunek⁵¹. Jego dzieciństwo nie odbiegało drastycznie od dzieciństwa przeciętnego dziecka tamtych czasach, lecz jest duże prawdopodobieństwo, że miało wpływ na ukształtowanie się jego psychiki. Szczególną uwagę trzeba zwrócić na aspekt jego kompleksów, ponieważ to one prawdopodobnie odegrały największą rolę w jego późniejszych działaniach.

Stalin był uważany przez niektórych za tzw. demona seksu. Miał wiele kochanek, z którymi utrzymywał stosunki seksualne. Były nimi gwiazdami opery i baletu Teatru Bolszoi, wśród nich żony i córki jego oficjeli⁵². W 1918 r. dopuścił się zgwałcenia 17-letniej wówczas Nadieżdy Allilujewy. Było to w pociągu, którym zmierzali do Carycyna. Którejś nocy ojciec Nadii, Siergiej Allilujew, usłyszał krzyk, który dochodził z przedziału jego córki. Zamknięte od środka drzwi otworzył mu Stalin, który błaganiem o życie oraz natychmiastowymi zaręczynami uniknął śmierci z rąk ojca jego ofiary, która w przyszłości została jego żoną⁵³.

Przy okazji analizy postaci Stalina warto wspomnieć o innym komunistycznym zbrodniarzu, a mianowicie o Ławrientiju Berii. Określenie jego osoby „demonem seksu”, jak miało to wcześniej miejsce w przypadku Stalina, jest mało adekwatne, ponieważ poziom jego parafilii był zdecydowanie większy. Trzymał on w swoim gabinecie paręnaście par pończoch oraz kilka albumów zawierających pornografię. W sferze seksualnej łączył perwersję i gwałty. Miał kontakty seksualne ze swoją 14-letnią kochanką. Dopuszczał się zgwałceń na przypadkowych kobietach. Katowanie romskich dziewcząt, słuchając ich śpiewu, sprawiało mu wiele przyjemności⁵⁴. Na podstawie jego życia seksualnego można przypuszczać, że cierpiał na zaburzenie preferencji seksualnych, jakim w jego przypadku był sadyzm.

Gwałty radzieckich zbrodniarzy można zakwalifikować jako gwałt władczy oraz sadystyczny. Pierwszy przytoczony typ gwałtu można przypisać obu mężczyznom, natomiast tylko i wyłącznie Berię można określić jako sprawcę gwałtów sadystycznych. Ten typ obcowania seksualnego bez zgody drugiej osoby cechuje się dominacją i wyższością nad ofiarą. Gwałciiciel uniemożliwia przejęcie kontroli nad zdarzeniem przez ofiarę. Ponadto sprawca próbuje inicjować intymną relację ze swoją ofiarą (tak jak w przypadku zgwałcenia Nadieżdy przez Stalina). W odniesieniu do gwałtu sadystycznego sprawca dopuszcza się obcowania płciowego bez zgody drugiej osoby, aby ją zdominować, poniżyć i obserwować jej cierpienie, z którego czerpie satysfakcję seksualną. Beria dysponował długą listą patologicznych form przemocy seksualnej, co charakteryzuje ten typ sprawcy⁵⁵.

⁵¹ S.S. Montefiore, *Młody Stalin*, Warszawa 2017, s. 30–32.

⁵² E. Watała, *Kobiety wokół Stalina: kochanki i katorżynki*, Chorzów 2014, s. 15.

⁵³ A. Poppek, *Życie prywatne dyktatorów XX wieku*, Warszawa 2012, s. 50–51.

⁵⁴ E. Watała, op. cit., s. 328–329.

⁵⁵ P. Herbowski, W. Krawczyk, D. Słapczyńska, A. Zalewska, *Przestępstwa seksualne ujęcie psychologiczne, prawne i kryminalistyczne*, Warszawa 2016, s. 98.

„Dla sadystów i niektórych psychopatów stan wyjątkowy jest rajem, ponieważ redefiniuje on normalność i sprawia, że normalni ludzie czynią to, czego w innych warunkach nigdy by nie uczynili. Stalin był takim psychopata. To, co stwierdzają psychiatrzy zajmujący się zbrodniarzami psychopatami, odnosi się również do Stalina: chłód uczuciowy, manipulowanie ludźmi, brak empatii i niezdolność do odczuwania współczucia z innymi”⁵⁶. Psycholog społeczny Rolf Pohl pisał: „W ramach takiego postrzegania rzeczywistości i takich realnych wzorców zachowań inni ludzie rzadko bywają dla psychopatów kimś więcej niż tylko obiektem”⁵⁷. „Psychopatyczna mentalność Stalina dobrze pasowała do dyktatury i wojny; obie sytuacje uwalniają siły destrukcyjne i pobudzają innych psychopatów oraz sadystów, by ujawnili to, co skrywali w sobie. Ich paranoidalne postrzeganie świata pomagało im nawet przeżyć w świecie gwałtu”⁵⁸. Jak można zauważyć, u Stalina były widoczne dyssocjalne zaburzenie osobowości⁵⁹, tak samo jak w przypadku Hitlera. Niestety, nigdy nie udało się ich przebadać w warunkach laboratoryjnych pod tym kątem, lecz podejmowano wielu prób ich diagnozowania na podstawie relacji bliskich im osób, publicznych wystąpień i ogólnodostępnych materiałów na ich temat. W większości przypadków diagnozowano u nich wcześniej wspomniane zaburzenia osobowości.

Ostatnim analizowanym tutaj zbrodniarzem wojennym będzie Władimir Putin. Nieprzerwanie od 7 maja 2012 r. sprawuje urząd prezydenta Federacji Rosyjskiej. 24 lutego 2022 r. rozpoczął inwazję na Ukrainę, tym samym rozpoczynając wojnę, w której codziennie giną ludzie. Wojna to klasycznie starcie sił zbrojnych, a w przypadku agresji na Ukrainę to zbrodnie wojenne popełniane na ludności cywilnej i jeńcach wojennych. 17 marca 2023 r. Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze wydał międzynarodowy list gończy za dyktatorem. Tak jak w przypadku wcześniej analizowanych zbrodniarzy wojennych, rozważania warto zacząć zacząć od dzieciństwa Putina w celu szukania przyczyn jego postępowania w życiu dorosłym.

Według oficjalnych źródeł Putin urodził się 7 października 1952 r. w Leningradzie, aczkolwiek wersji dotyczących daty jego narodzin oraz przebiegu dzieciństwa jest wiele. 18 stycznia 2000 r. w czasopiśmie Artiom Borowika „Wersija” ukazał się tekst *Das ist Putin*. Dotyczył nieznanych wydarzeń z życia prezydenta Federacji Rosyjskiej⁶⁰. Według tej wersji Władimir Putin urodził się we wrześniu 1950 r. jako niesłubne dziecko Wiery Nikołajewnej. Niespełna trzy pierwsze lata życia spędził z dziadkami, dopóki jego matka nie odebrała go od nich⁶¹.

W tym momencie można już doszukiwać się czynników etiologicznych w zaburzeniu jego osobowości. „Psychologowie twierdzą, że z czynników, które najbardziej wpływają na rozwój emocjonalny dziecka, zwłaszcza trzylatka (między innymi spokój, czułość,

⁵⁶ J. Baberowski, *Stalin: terror absolutny*, Warszawa 2014, s. 233–234.

⁵⁷ Zob. R. Pohl, *Normalität und Pathologie. Sozialpsychologische Anmerkungen zur Psychogenese von Massenmördern*, [w:] P. Gleichmann, T. Kühne, *Massenhaftes Töten. Krieg und Genozide im 20. Jahrhundert*, Essen 2004, s. 158–179.

⁵⁸ J. Baberowski, op. cit., s. 233–234.

⁵⁹ ICD-10 Version: 2019, *Dissocial personality disorder...*

⁶⁰ K. Kurczab-Redlich, Wowa, Wołodia, *Władimir: tajemnice Rosji Putina*, Warszawa 2016, s. 12–13.

⁶¹ Ibidem, s. 16–17.

zaspokajanie potrzeb), najważniejsza jest potrzeba bezpieczeństwa⁶². Skoro zaś⁶³ „na brak poczucia bezpieczeństwa w dużym stopniu wpływają rozstania z osobami najbliższymi, a dziecko przeżywa je tym mocniej, im jest młodsze, gdyż wtedy jego więzi z osobami bliskimi są najsilniejsze”⁶⁴, „możemy sobie wyobrazić szok małego Władimira po »transplantacji« na gruzińską ziemię. Układ nerwowy trzylatka jest jeszcze słaby, a rozpoczynające się formowanie własnego ja i wiary w siebie – bardzo wątłe. Łatwo je na tym etapie wzmocnić albo stłumić. W tym ostatnim przypadku mogą, według psychologów, wystąpić poważne zaburzenia, skłonność do kłamstw, agresywne, a nawet psychopatyczne, zachowania”⁶⁵.

Ojciec Putina był w stosunku do niego chłodny oraz przemocowy. Na słowa nauczycielki, że jego syn ma trudności w nauce odpowiedział, czy ma go zabić, bo nie wie, co ma zrobić z tą informacją⁶⁶. Jego matka była miłą i ciepłą osobą, lecz nie była typem dominującej emocjonalnie matki nad synem, jak było to w przypadku matek Hitlera i Stalina.

U Putina można dostrzec różne osobowości: narcystyczną, autorytarną czy dyssocyjną. Przy każdej możliwej okazji przechwala się sobą. By podkreślić swoją wyższość nad innymi, prawie zawsze spóźnia się na spotkania z głowami państw i nie tylko. „Tak silna potrzeba uznania własnej wielkości i bycia podziwianym, jaką ukazała uroczystość inauguracji, mogła zatruwić zarówno psychologów (...). Jeśli dorzucimy do tego lawinę kłamstw, często wykluczających się wzajemnie, jakby kłamiącemu nie zależało na wiarygodności, albo manię spóźniania się zawsze i wszędzie bez względu na to, czy godzinami czekają na mrozie żołnierze, dziennikarze, politycy czy też – jak okaże się później – królowa brytyjska lub papież, dojdziemy do wniosku, że rysuje się osobowość z jawnie zaburzoną psychiką”⁶⁷. Putin potrafi również świetnie manipulować innymi, co jest charakterystyczne dla dyktatorów.

Putin był również osobą pełną kompleksów, począwszy od tych związanych z fizycznością („niewysoki był, i przeżywali go w szkole „Uti-Puti”⁶⁸), po aspekty społeczne, wynikające z problemów rodzinnych. Z dużym prawdopodobieństwem kompleksy i dzieciństwo wpłynęły na ukształtowanie się wspomnianej osobowości autorytarnej. Za czasów gdy Putin sprawował władzę w Federacji Rosyjskiej pewien grafolog podjął się określenia portretu psychologicznego na podstawie charakteru pisma. Stwierdził on, że „autor tego tekstu prezentuje postawę zamkniętą tak w sensie fizycznym, jak i psychicznym, a przy tym z całych sił usiłuje się wyzwolić od zniechęcającego braku pewności siebie oraz zaniżonej samooceny (...). Stara się zająć jak najwyżej i zdobyć jeszcze większe znaczenie, by odzyskać poczucie własnej godności, tłumione w procesie wychowawczym (najprawdopodobniej przez ojca)”⁶⁹.

⁶² Zob. E. Dyduch, *Charakterystyka rozwojowa dziecka trzyletniego*, <http://przedszkole.sucha-beskidzka.pl/teksty/charakte.pdf> (dostęp: 10.03.2016).

⁶³ K. Kurczab-Redlich, op. cit., s. 17–18.

⁶⁴ S. Tomczyk, *Agresja jako reakcja na brak bezpieczeństwa*, <http://www.profesor.pl/publikacja,10259,Arykuly,Agresja-jako-reakcja-na-brak-poczucia-bezpieczenstwa> (dostęp: 10.03.2016).

⁶⁵ K. Kurczab-Redlich, op. cit., s. 17–18.

⁶⁶ Ibidem, s. 34.

⁶⁷ Ibidem, s. 397–398.

⁶⁸ Ibidem, s. 59.

⁶⁹ I. Goldberg, N. Dienisienkow, *Korrelacje grafologiczno i socjologicznej analiza na podstawie typologii K.G. Junga. Psychologicznej portret Putina*, <http://psyfactor.org/lib/putin3.htm> (dostęp: 10.03.2016).

Profil psychologiczny

Ze względu na to, że każda osoba uczestnicząca w wojnie może zostać zbrodniarzem wojennym, co może być spowodowane różnymi motywami działania, trudno określić dokładny profil psychologiczny zbrodniarza wojennego. Na podstawie zanalizowanych w niniejszym artykule zbrodniarzy wojennych zostaną przybliżone charakterystyczne dla nich cechy i przeżycia, jak również ich profil psychologiczny.

Hitlera, Stalina i Putina wyróżnia bardzo podobny schemat dzieciństwa – ojciec tyran, który bije i znęca się nad synem, przez co ich relacje są oziębłe, oraz dobra, kochająca matka, która dba o swoje dziecko, jak tylko może (wyjątkiem jest Putin, u którego trudno wskazać wszystkie faktyczne aspekty dzieciństwa). Okres ich rozwoju przebiegał jak u wielu innych osób, u których nie spowodowało to większych zmian w psychice.

Ich główną cechą jest wytworzenie się superego, spowodowane dzieciństwem, kompleksami i niektórymi życiowymi doświadczeniami. Uważają się za najlepszych. Za wszelką cenę chcą dominować nad ludźmi, co przejawia się na wiele sposobów. Można również zaobserwować u nich cechy osobowości dysocjalnej.

U Hitlera oraz Putina doszukiwano się również paranoi. F. Redlich doszedł do wniosku, że ksenofobia u Hitlera wynikała z „iluzji paranoidalnej”⁷⁰. Według Roberta S. Robina Putin posiada wiele cech paranoicznych. Pozostawał w „stanie nieustannej wojny z prawdziwymi lub wyimaginowanymi przeciwnikami, którzy chcą nad nim zapanować i odebrać mu niezależność”⁷¹. Angela Merkel po odbytej rozmowie z nim stwierdziła, że „nie jest pewna, czy Putin ma nadal kontakt z rzeczywistością”⁷².

Zbrodniarze wojenni mimo wielu zaburzeń są osobami poczytalnymi. Rozróżniają dobro od zła. Liczy się dla nich cel, nieważne jakimi środkami osiągnięty. Świetnie manipulują innymi i są pozbawieni skrupułów. Mają ciągłą potrzebę okazywania wyższości oraz dominacji nad innymi. Niektórzy swój popęd seksualny przekierowują na pracę, a inni na swoje ofiary. Kieruje nimi również nienawiść rasowa lub wrogość do innych. Podłoże tego może wynikać nie tylko z niechęci, ale również ze strachu, który jest nierozłączną częścią ich życia.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Adorno T., *Osobowość autorytarna*, Warszawa 2010.
Baberowski J., *Stalin: terror absolutny*, Warszawa 2014.
Balcerowicz B., *Czym jest współcześnie wojna?*, „Ethos” 2005, R. XVIII, nr 3–4.
von Clausewitz C., *O wojnie*, Warszawa 2022.

⁷⁰F. Redlich, op. cit., s. 294.

⁷¹K. Kurczab-Redlich, op. cit., s. 272.

⁷²Ibidem, s. 272–273.

- Conquest R., *Stalin*, Warszawa 1996.
- Gałęcki P., Pilecki M., Rymaszewska J., Szulc A., Sidorowicz S., Wciórka J., *Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych*, wyd. piąte, Wrocław 2018.
- Herbowski P., Krawczyk W., Ślupczyńska D., Zalewska A., *Przestępstwa seksualne ujęcie psychologiczne, prawne i kryminalistyczne*, Warszawa 2016.
- Hofmański P., Kuczyńska H., *Międzynarodowe prawo karne*, Warszawa 2020.
- Kanarek A., *Proces norymberski w historyczno-prawnych analizach Franciszka Ryszki. Pojęcie przestępcy i przestępstwa*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2011, z. 33.
- Kurczab-Redlich K., *Wowa, Wołodia, Władimir: tajemnice Rosji Putina*, Warszawa 2016.
- Montefiore S.S., *Młody Stalin*, Warszawa 2017.
- Pohl R., *Normalität und Pathologie. Sozialpsychologische Anmerkungen zur Psychogenese von Massenmördern*, [w:] P. Gleichmann, T. Kühne, *Massenhaftes Töten. Krieg und Genozide im 20. Jahrhundert*, Essen 2004.
- Poppek A., *Życie prywatne dyktatorów XX wieku*, Warszawa 2012.
- Ratke-Majewska A., *Poszukiwania zbrodniarzy wojennych i kolaborantów w Ameryce Łacińskiej w dokumentach polskich służb zagranicznych z lat 1945–1950*, „Ameryka Łacińska” 2022, nr 1(115).
- Redlich F., *Hitler: diagnosis of a destructive prophet*, Oxford 1998.
- Siemienkiewicz K., *Neurobiologiczne podłoże osobowości psychopatycznej*, „Przegląd Policyjny” 2017, nr 3.
- Stankiewicz M., *Zasady odpowiedzialności zbrodniarzy wojennych przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym*, „Studia Prawnoustrojowe” 2006, nr 6.
- de Sutter P., *Szaleńcy u władzy, czyli sposób w jaki psychologia pozwala zrozumieć polityków*, Warszawa 2009.
- Szpak A., *Zbrodnie w Srebrenicy i Sarajewie przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym ds. Zbrodni w b. Jugosławii. Casus Ratko Mladicia*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2012, nr 74, z. 4.
- Todland J., *Hitler. Reportaż biograficzny*, Warszawa 2014.
- Watała E., *Kobiety wokół Stalina: kochanki i katorżynki*, Chorzów 2014.

Akty prawne

- Rzymski statut Międzynarodowego Prawa Karnego z dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 708).

Źródła internetowe

- Adolf Hitler*, <https://www.history.com/topics/world-war-ii/adolf-hitler-1>.
- Dyduch E., *Charakterystyka rozwojowa dziecka trzyletniego*, <http://przedszkole.sucha-be-skidzka.pl/teksty/charakte.pdf>.

- Goldberg I., Dienisienkow N., *Korrelacje grafologiczesko i socyoniczeskiego analiza na osnowie tipologii K.G. Junga. Psychologiczeskij portriet Putina*, <http://psyfactor.org/lib/putin3.htm>.
- Henry Murray, <https://psychology.fas.harvard.edu/people/henry-murray>.
- ICD-10 Version: 2019, *Dissocial personality disorder*, <https://icd.who.int/browse10/2019/en#/F60.2>.
- Jakim dzieckiem był Adolf Hitler?*, <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2016/06/01/jakim-dzieckiem-byl-adolf-hitler/>.
- Józef Stalin*, <https://histmag.org/Jozef-Stalin-18781953-20060>.
- Marciniak M., *Klasyfikacja prawna zbrodni międzynarodowych*, https://nauka.uj.edu.pl/aktualnosci/-/journal_content/56_INSTANCE_Sz8leL0jYQen/74541952/150532935#:~:text=Zbrodnia%20ta%20ma%20zatem%20podłoże,grupy%20w%20rozumieniu%20definicji%20ludobójstwa.
- Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze*, <http://karne.pl/prawo/miedzynarodowy-trybunal-karny-w-hadze/>.
- Necrometrics (Part of the Historical Atlas of the 20th Century by Matthew White), *Death Tolls across history*, <https://necrometrics.com/ww2stats.htm>.
- Ofiary nazistów: nazistowska ideologia rasowa*, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/pl/article/victims-of-the-nazi-era-nazi-racial-ideology>.
- Tomczyk S., *Agresja jako reakcja na brak bezpieczeństwa*, <http://www.profesor.pl/publikacja,10259,Arykuly,Agresja-jako-reakcja-na-brak-poczucia-bezpieczenstwa>.
- Zbrodniarz wojenny*, <https://pl.glosbe.com/pl/pl/zbrodniarz%20wojenny>.

Psychological profile of war criminals

Summary

Wars have always been social nightmares. People have always been responsible for them. They are such war criminals as Adolf Hitler or Vladimir Putin. People often ask themselves what they had in mind and why they became monsters. In my article I want to present the profiles of war criminals and describe the factors that influenced the formation of their personalities and create an approximate psychological profile of war criminals based on the profiles of three dictators responsible for the deaths of tens of millions of people, Adolf Hitler, Joseph Stalin and Vladimir Putin, who is responsible for the war on the eastern border of Poland, the war in Ukraine. The article shows that the basis for the disorder of their personality which consequently led to their decisions was childhood and later years of their lives.

Keywords: war criminals, dictators, psychological profile, personality disorder

DOI: 10.31648/kpp.9412

Rafał Pietraszuk

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0001-9797-8782

rafal.pietraszuk@op.pl

Opodatkowanie wirtualnych walut podatkiem dochodowym przed i po 1 stycznia 2019 roku

Wstęp

Pojawienie się kryptowalut jest źródłem wielu problemów nie tylko na gruncie prawa cywilnego, lecz także innych gałęzi prawa. Liczne kontrowersje budzi problematyka kryptowalut zwłaszcza w doktrynie i judykaturze prawa podatkowego. Podkreślenia wymaga tutaj wiodąca rola orzecznictwa sądów administracyjnych, które jednoznacznie wyjaśniły wątpliwości dotyczące chociażby opodatkowania transakcji wymiany kryptowalut na gruncie podatku od towarów i usług. Sądy administracyjne zajęły się również problematyką prawnej kwalifikacji przychodów uzyskiwanych z obrotu kryptowalutami, uznając, że przychody z wymiany kryptowaluty na walutę tradycyjną zaliczane będą do źródła przychodu, jakim są prawa majątkowe. Przyjęte założenie obowiązywało do końca 2018 r., kiedy to weszły w życie szczególne regulacje dotyczące opodatkowania obrotu kryptowalutami. Wprowadzając co do zasady nowy reżim prawny, ustawodawca arbitralnie uregulował kwestie, takie jak chociażby określenie: źródła przychodów dla przychodów z obrotu kryptowalutami, kategorii kosztów podatkowych i katalogu transakcji, które generują przychody podatkowe.

Celem artykułu jest przybliżenie zasad związanych z opodatkowaniem obrotu kryptowalutami podatkiem dochodowym w stanie prawnym obowiązującym do końca 2018 r., a także odniesienie się do zmian wprowadzonych nowelizacją, które zaczęły obowiązywać z początkiem 2019 r. Nie bez znaczenia dla poczynionych rozważań prawnopodatkowych jest uprzednie zanalizowanie definicji waluty wirtualnej.

Definicja wirtualnej waluty w prawie polskim

Kryptowaluty w polskim porządku prawnym zaliczane są do grona tzw. wirtualnych walut¹. Ich definicja w prawie polskim pojawiła się jako rezultat implementacji „czwartej” dyrektywy AML². Wspomniana definicja znajduje się w art. 2 ust. 2 pkt 26 ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu³, która zaczęła obowiązywać od 13 lipca 2018 r. Zgodnie z tą regulacją walutą wirtualną jest cyfrowe odwzorowanie wartości, które jest wymienialne w obrocie gospodarczym na prawne środki płatnicze i akceptowane jako środek wymiany, a także może być elektronicznie przechowywane lub przeniesione albo może być przedmiotem handlu elektronicznego, jednocześnie nie będąc:

- a) prawnym środkiem płatniczym emitowanym przez Narodowy Bank Polski⁴, zagraniczne banki centralne lub inne organy administracji publicznej,
- b) międzynarodową jednostką rozrachunkową ustanawianą przez organizację międzynarodową i akceptowaną przez poszczególne kraje należące do tej organizacji lub z nią współpracujące,
- c) pieniądzem elektronicznym w rozumieniu ustawy o usługach płatniczych⁵,
- d) instrumentem finansowym w rozumieniu ustawy o obrocie instrumentami finansowymi⁶,
- e) wekslem lub czekiem.

Kryptowaluta nie posiada w Polsce statusu prawnego środka płatniczego, o czym jednoznacznie przesądzają przepisy ustawy o Narodowym Banku Polski⁷. Wspomniana regulacja w art. 4 zastrzega wyłączne prawo do emisji znaków pieniężnych w Rzeczypospolitej Polskiej bankowi centralnemu. Zgodnie z art. 31 ustawy o NBP znakami pieniężnymi Rzeczypospolitej Polskiej są banknoty i monety opiewające na złote i grosze. Co więcej, zgodnie z art. 32 ww. ustawy znaki pieniężne emitowane przez NBP są prawnymi środkami płatniczymi na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej. Mając na względzie powyższe, należy dojść do konstatacji, że uznanie kryptowaluty

¹ Pojęcie walut wirtualnych jest terminem szerszym, ponieważ obejmuje swym zakresem również kryptowaluty, jednakże w wielu opracowaniach dotyczących problematyki kryptowalut pojęcia te traktowane są jako synonimy.

² Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2015/849 z dnia 20 maja 2015 r. w sprawie zapobiegania wykorzystywaniu systemu finansowego do prania pieniędzy lub finansowania terroryzmu, zmieniająca rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 648/2012 i uchylająca dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2005/60/WE oraz dyrektywę Komisji 2006/70/WE (Dz.U. UE L z 2015 r., Nr 141, s. 73 z późn. zm.).

³ Ustawa z dnia 1 marca 2018 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 593), dalej: ustawa AML/CFT.

⁴ Dalej: NBP.

⁵ Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o usługach płatniczych (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1907 z późn. zm.), dalej: u.u.p.

⁶ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 328 z późn. zm.), dalej: u.o.i.f.

⁷ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o Narodowym Banku Polskim (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 492), dalej: ustawa o NBP.

jako prawnego środka płatniczego stałoby w oczywistej sprzeczności z ww. przepisami, bowiem taka kwalifikacja możliwa jest tylko w odniesieniu do tych środków płatniczych, których emitentem jest polski bank centralny. Z całą pewnością kryptowaluty tej przesłanki nie spełniają, gdyż ich emisja może przybrać dwojaką postać. W pierwszym przypadku emisja ma charakter scentralizowany, ponieważ odpowiada za nią jeden podmiot, który programuje odpowiedni smart kontrakt, zaś w drugim (zdecentralizowanym) emisja odbywa się przy pomocy matematycznego, zabezpieczonego kryptograficznie algorytmu, nieposiadającego odgórnego nadzorcę⁸. Ponadto, jak słusznie zauważa Justyna Dąbrowska, mimo postępującego upowszechniania, kryptowaluty nie posiadają charakterystycznej dla pieniądza cechy, jaką jest zdolność do umarzania zobowiązań⁹ (w tym zobowiązań względem Skarbu Państwa).

Kryptowaluty nie są więc prawnym środkiem płatniczym obowiązującym na terytorium Polski. Nie można ich również traktować jako walut obcych, gdyż w świetle art. 2 ust. 1 pkt 10 ustawy prawo dewizowe¹⁰ walutami obcymi są znaki pieniężne (banknoty i monety), będące poza krajem prawnym środkiem płatniczym, a także wycofane z obiegu, lecz podlegające wymianie; na równi z walutami obcymi traktuje się wymienne rozrachunkowe jednostki pieniężne stosowane w rozliczeniach międzynarodowych, w szczególności jednostkę rozrachunkową Międzynarodowego Funduszu Walutowego (SDR). Waluta obca w świetle prawa dewizowego musi spełniać dwie przesłanki, tj. fizyczną postać (banknoty lub monety) oraz posiadanie poza Polską statusu prawnego środka płatniczego. Należy mieć na względzie, że niektóre państwa, jak chociażby Salvador, legalizują bitcoina, nadając tej kryptowalucie status prawnego środka płatniczego¹¹. W ten sposób jedna z przesłanek kwalifikacji kryptowaluty jako waluty obcej zostałaby spełniona. Niemniej jednak druga przesłanka, tj. konieczność posiadania przez walutę obcą postaci znaku pieniężnego, całkowicie dyskwalifikuje uznanie kryptowaluty jako waluty obcej w świetle polskiego prawa dewizowego.

Ustawodawca wskazał również, że kryptowaluta nie jest pieniądzem elektronicznym w rozumieniu ustawy o usługach płatniczych. Definicja pieniądza elektronicznego została zawarta w art. 2 pkt 21a tejże ustawy. Zgodnie z tym przepisem pieniądz elektroniczny stanowi wartość pieniężną przechowywaną elektronicznie, w tym magnetycznie, wydawaną, z obowiązkiem jej wykupu, w celu dokonywania transakcji płatniczych, akceptowaną przez podmioty inne niż wyłącznie wydawca pieniądza elektronicznego. Z powyższej definicji można wyodrębnić takie cechy pieniądza elektronicznego, jak to, że jest on przechowywany w sposób elektroniczny (np. na telefonie), reprezentuje wartość pieniężną, a na emitencie ciąży obowiązek jego wykupu. Powyższe cechy pieniądza

⁸ P. Opitek, *Przeciwdziałanie praniu pieniędzy z wykorzystaniem walut wirtualnych w świetle krajowych i międzynarodowych regulacji AML*, „Prokuratura i Prawo” 2020, nr 12, s. 41-70.

⁹ J. Dąbrowska, *Charakter prawny bitcoin*, „Człowiek w Cyberprzestrzeni” 2017, nr 1, s. 60.

¹⁰ Ustawa z dnia 27 lipca 2002 r. Prawo dewizowe (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 309).

¹¹ *Pierwszy kraj na świecie uznał bitcoina za oficjalny środek płatniczy*, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Bitcoin-uznany-za-prawny-srodek-platniczy-w-pierwszym-kraju-na-swiecie-8183357.html> (dostęp: 27.03.2022).

elektronicznego zasadniczo spełniają stablecoiny (ang. *stablecoins*). Niewątpliwie są one przechowywane w sposób elektroniczny, ponieważ występują pod postacią tokenu, czyli są cyfrowym zapisem na blockchainie. Stablecoiny przeważnie posiadają pokrycie w walutach narodowych. Większość z nich stanowi cyfrową reprezentację dolara amerykańskiego, np. USDT, BUSD, USDC czy UST, co oznacza, że reprezentują one wartość pieniężną. Jeżeli chodzi o obowiązek wykupu stablecoinów przez ich emitentów, należy wskazać, że *stablecoin* zabezpieczony walutą fiducjarną powinien być emitowany po uprzednim złożeniu depozytu zabezpieczającego przez podmiot, który jest zainteresowany emisją, zaś sam emitent powinien zostać zobligowany do wykupu stablecoina na żądanie deponenta. Jednak obecnie obowiązujące w Polsce przepisy nie przewidują takiego obowiązku. Jak słusznie zauważa Aleksandra Kopeć, istnieje ryzyko prawne, że organy nadzoru w przyszłości zaczną kwalifikować stablecoiny jako pieniądze elektroniczne¹². Wówczas ich emitenci nie tylko zostaliby prawnie zobowiązani do ich wykupu na żądanie, lecz także zaczęliby podlegać szczególnemu reżimowi ustawy o usługach płatniczych. Przykładowo musieliby oni uzyskać zezwolenie na prowadzenie działalności w charakterze instytucji pieniądza elektronicznego¹³. Ponadto aby móc uznać stablecoina za pieniądź elektroniczny, najpierw musiałby on być wykorzystywany w obrocie do dokonywania transakcji płatniczych oraz akceptowany przez podmioty inne niż sam emitent. W świetle obecnie obowiązujących przepisów jest to jednak niemożliwe, ponieważ stablecoiny, tudzież kryptowaluty w ogóle, nie są prawnym środkiem płatniczym.

Analizując dalej definicję wirtualnej waluty, należy przypomnieć, że ustawodawca nie uznaje kryptowaluty jako instrumentu finansowego, aczkolwiek takie rozważania pojawiły się na szczeblu Unii Europejskiej¹⁴, zaś Niemiecki Federalny Urząd Nadzoru Finansowego kwalifikuje waluty wirtualne jako środki płatnicze, a co za tym idzie – nadaje im status instrumentów finansowych¹⁵. Pojęcie instrumentów finansowych zostało uregulowane w art. 2 ustawy o obrocie instrumentami finansowymi. Zgodnie ze wskazanym przepisem instrumentami finansowymi w rozumieniu ustawy są:

- 1) papiery wartościowe;
- 2) niebędące papierami wartościowymi:
 - a) tytuły uczestnictwa w instytucjach wspólnego inwestowania,
 - b) instrumenty rynku pieniężnego,
 - c) opcje, kontrakty terminowe, swapy, umowy forward na stopę procentową, inne instrumenty pochodne, których instrumentem bazowym jest papier wartościowy, waluta, stopa procentowa, wskaźnik rentowności, uprawnienie do emisji lub inny instrument pochodny, indeks finansowy lub wskaźnik finansowy, które są wykonywane przez dostawę lub rozliczenie pieniężne,

¹²A. Kopeć, *Stablecoins – charakterystyka, implikacje prawne*, <http://finlegaltech.pl/stablecoins-charakterystyka-implikacje-prawne/> (dostęp: 27.03.2022).

¹³Por. art. 132a u.u.p.

¹⁴Zob. J. Czarnecki, *Kryptowaluta jako instrument finansowy? Nowa propozycja w Unii Europejskiej*, <https://newtech.law/pl/kryptowaluta-jako-instrument-finansowy-nowa-propozycja-w-unii-europejskiej/> (dostęp: 28.03.2022).

¹⁵D. Skowron, *Bitcoin jako przedmiot zabezpieczenia w postępowaniu karnym*, Warszawa 2018, s. 25.

- d) opcje, kontrakty terminowe, swapy, umowy forward na stopę procentową oraz inne instrumenty pochodne, których instrumentem bazowym jest towar i które są wykonywane przez rozliczenie pieniężne lub mogą być wykonane przez rozliczenie pieniężne według wyboru jednej ze stron,
- e) opcje, kontrakty terminowe, swapy oraz inne instrumenty pochodne, których instrumentem bazowym jest towar i które mogą być wykonane przez dostawę, pod warunkiem że są dopuszczone do obrotu w systemie obrotu instrumentami finansowymi, z wyłączeniem produktów energetycznych będących przedmiotem obrotu hurtowego na OTF, które muszą być wykonywane przez dostawę,
- f) niedopuszczone do obrotu w systemie obrotu instrumentami finansowymi opcje, kontrakty terminowe, swapy, umowy forward oraz inne instrumenty pochodne, których instrumentem bazowym jest towar i które mogą być wykonane przez dostawę, a które nie są przeznaczone do celów handlowych i wykazują właściwości innych pochodnych instrumentów finansowych,
- g) instrumenty pochodne dotyczące przenoszenia ryzyka kredytowego,
- h) kontrakty na różnicę,
- i) opcje, kontrakty terminowe, swapy, umowy forward dotyczące stóp procentowych oraz inne instrumenty pochodne odnoszące się do zmian klimatycznych, stawek frachtowych oraz stawek inflacji lub innych oficjalnych danych statystycznych, które są wykonywane przez rozliczenie pieniężne albo mogą być wykonane przez rozliczenie pieniężne według wyboru jednej ze stron, a także instrumenty pochodne, o których mowa w art. 8 rozporządzenia 2017/565, i inne, które wykazują właściwości innych pochodnych instrumentów finansowych,
- j) uprawnienia do emisji.

Słusznie zauważa się w literaturze, że instrument finansowy „jest pojęciem obejmującym zbyt dużo kategorii aby można było mówić o jego jednej spójnej, i jedynej definicji”¹⁶. Z całą pewnością można jednak stwierdzić, co wynika z literalnego brzmienia art. 2 u.o.i.f., że ani bitcoin, ani inna kryptowaluta nie zaliczają się do żadnej kategorii instrumentu finansowego.

W ostatnim już punkcie rzeczony definicji ustawodawca stwierdza, że wirtualna waluta nie jest wekslem lub czekiem. Wynika to stąd, że weksel i czek stanowią postać papieru wartościowego¹⁷.

Częściowo zbieżna z przywołaną w art. 2 ust. 2 pkt 26 ustawy AML/CFT definicją, lecz również wartą odnotowania, jest definicja wirtualnych walut, zaproponowana w 2014 r. przez Financial Action Task Force¹⁸. W raporcie zatytułowanym *Virtual currencies. Key definitions and potential AML/CFT risks* pod pojęciem walut wirtualnych FATF rozumie cyfrową reprezentację wartości, którą można cyfrowo obracać i która funkcjonuje jako: środek wymiany; i/lub jednostka rozrachunkowa; i/lub zasób wartości. Jednocześnie FATF

¹⁶ M. Lemonnier, S. Kisiel, *Pojęcie instrumentu finansowego*, „Studia Elckie” 2009, nr 11, s. 239.

¹⁷ M. Lemonnier, S. Kisiel, *Weksel jako dłużny papier wartościowy*, „Studia Elckie” 2010, nr 12, s. 243.

¹⁸ Dalej: FATF.

podkreśla, że wspomniana cyfrowa reprezentacja wartości nie posiada legalnego statusu środka płatniczego w żadnej jurysdykcji, a co za tym idzie – nie jest ona wydawana ani gwarantowana przez żadną jurysdykcję i wypełnia powyższe funkcję tylko na podstawie „umowy” w ramach społeczności użytkowników tej waluty wirtualnej¹⁹. Podobne cechy wirtualnych walut wskazał w jednym ze swoich wyroków luksemburski Trybunał, który podkreślił, że „(...) waluta wirtualna może być zdefiniowana jako rodzaj nieobjętych regulacjami pieniędzy cyfrowych, emitowanych i kontrolowanych przez osoby, które je tworzą, oraz używanych i akceptowanych przez członków danej społeczności wirtualnej”²⁰.

Ponadto pojęcie wirtualnej waluty z dniem 1 stycznia 2019 r. stało się także elementem systemu prawa podatkowego. Ustawa nowelizująca²¹ zmieniła bowiem art. 5a ustawy o PIT²², dodając pkt 33a, oraz art. 4a ustawy o CIT²³, dodając pkt 22a. Ustawodawca w celu zdefiniowania waluty wirtualnej na potrzeby podatków dochodowych posłużył się odesłaniem do definicji tego terminu obowiązującego na gruncie ustawy o AML/CFT. Wynika stąd, że przedmiotowa definicja pozbawiona jest autonomicznego charakteru, jednakże, co słusznie zauważa się w nauce prawa podatkowego, „(...) odesłanie w zakresie definicji waluty wirtualnej do art. 2 ust. 2 pkt 26 u.p.p.p.f. ma na celu wykształcenie i zachowanie jednolitego pojęcia waluty wirtualnej, które mogłoby funkcjonować w polskim systemie prawnym na płaszczyźnie różnych aktów prawnych”²⁴. Jednocześnie każda zmiana tej definicji w ustawie AML/CFT będzie rodziła odpowiednie skutki dla prawa podatkowego²⁵.

Należy też zauważyć, że ustawa AML/CFT w art. 2 ust. 2 pkt 27 definiuje na potrzeby własne pojęcie wartości majątkowych. Zgodnie z przytoczonym przepisem wartości majątkowe są to:

- prawa majątkowe,
- mienie ruchome lub nieruchomości,
- środki płatnicze,
- instrumenty finansowe w rozumieniu ustawy o obrocie instrumentami finansowymi,
- inne papiery wartościowe,
- wartości dewizowe oraz
- waluty wirtualne.

¹⁹FATF, *Virtual currencies. Key definitions and potential AML/CFT risks*, s. 4, <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Virtual-currency-key-definitions-and-potential-aml-cft-risks.pdf> (dostęp: 27.03.2022).

²⁰Wyrok TS z 22 października 2015 r., sygn. akt C-264/14, *Skatteverket v. David Hedqvist*, ZOTSiS 2015, nr 10, poz. I-718.

²¹Por. ustawa z dnia 23 października 2018 r. o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych, ustawy Ordynacja podatkowa oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 2193 z późn. zm.).

²²Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1128 z późn. zm.).

²³Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1800 z późn. zm.).

²⁴W. Majkowski, M. Michna, M. Nurzyński, *Uregulowanie skutków podatkowych obrotu walutami wirtualnymi*, 2018, Lex.

²⁵F. Majdowski, *Opodatkowanie handlu kryptowalutami – kierunki i decyzje polityki podatkowej*, „Analizy i Studia CASP” 2019, nr 1(7), s. 38.

Jest to niezwykle istotny przepis z punktu widzenia stosowania prawa podatkowego w odniesieniu do kryptowalut, gdyż nie zrównuje pojęć „waluta wirtualna” i „prawo majątkowe”. Z literalnego jego brzmienia wprost wynika, że ustawodawca w ramach ustawy AML/CFT nie uznaje waluty wirtualnej za prawo majątkowe. Niemniej jednak w kontekście praktyki stosowania prawa podatkowego warto jeszcze raz podkreślić, że ustawa AML/CFT weszła w życie z dniem 13 lipca 2018 r., w rezultacie czego pojęcie wirtualnej waluty nabrało normatywnego znaczenia, zaś do systemu prawa podatkowego trafiło ono z początkiem stycznia 2019 r., bowiem wówczas weszły w życie przepisy nowelizujące ustawę o PIT oraz ustawę o CIT, wprowadzające definicję waluty wirtualnej przez odesłanie do ustawy AML/CFT. Następstwem tego jest brak kwalifikacji przychodu z obrotu kryptowalutami jako przychodu z praw majątkowych.

Opodatkowanie kryptowalut podatkiem dochodowym przed 1 stycznia 2019 r.

Ustalenie skutków podatkowych związanych z obrotem kryptowalutami jest uzależnione od zdefiniowania czym jest kryptowaluta²⁶. Brak takiego rozstrzygnięcia może w rezultacie prowadzić do wykluczających się interpretacji, a finalnie sporów podatkowych z organami podatkowymi.

Przed 1 stycznia 2018 r. w judykaturze prezentowano pogląd, że kryptowaluta jest podmiotowym prawem majątkowym²⁷. Przykładowo w wyroku warszawskiego Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego z 11 września 2015 r. sąd stwierdził, że dochody uzyskiwane w wyniku sprzedaży bitcoinów należą do kategorii dochodów z praw majątkowych²⁸. Przyjętą kwalifikację powielало w kolejnych latach również orzecznictwo innych sądów administracyjnych. W wyroku z 6 marca 2018 r. Naczelny Sąd Administracyjny podtrzymywał tezę, że bitcoin (a także inne kryptowaluty) stanowią majątkowe prawo podmiotowe, czyli prawo pozostające w ścisłym związku z ekonomicznym interesem uprawnionego, związane z jego majątkiem i charakteryzujące się dwiema podstawowymi cechami: zbywalnością i posiadaniem określonej wartości majątkowej²⁹. Ponadto orzeczenie zawiera również tezę, że w praktyce stosunków cywilnoprawnych bitcoin stanowi rodzaj mienia w rozumieniu art. 44 Kodeksu cywilnego³⁰.

Pogląd o tym, że bitcoin stanowi prawo podmiotowe, znajduje również potwierdzenie w piśmiennictwie, gdyż Konrad Zacharzewski stwierdza, iż nie jest rzeczą w rozumieniu art. 45 k.c., lecz właśnie prawem majątkowym³¹. Z kolei Aleksandra Brach uważa, że wyrok, w którym NSA uznał kryptowaluty za prawa majątkowe, zasługuje na pełną aprobatę³².

²⁶ S. Bogucki, *Dążenie ustawodawcy do uszczelnienia podatku od czynności cywilnoprawnych*, [w:] D.J. Gajewski (red.), *Uszczelnienie systemu podatkowego*, Warszawa 2020, s. 359.

²⁷ Wyrok NSA z 10 lutego 2021 r., sygn. akt II FSK 2870/18, Lex nr 3212191.

²⁸ Wyrok WSA w Warszawie z 11 września 2015 r., sygn. akt III SA/Wa 3374/14, Lex nr 1940733.

²⁹ Por. wyrok NSA z 6 marca 2018 r., sygn. akt II FSK 488/16, ONSAiWSA 2019, Nr 5, poz. 81.

³⁰ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1740 z późn. zm.), dalej: k.c.

³¹ Zob. K. Zacharzewski, *Bitcoin jako przedmiot stosunków prawa prywatnego*, „Monitor Prawniczy” 2014, nr 21, s. 1133 i nast.

³² A. Brach, *Kwalifikacja podatkowa przychodu ze sprzedaży kryptowaluty. Glosa do wyroku NSA z dnia 6 marca 2018 r., II FSK 488/16*, „Glosa” 2019, nr 1, s. 108.

Kwalifikacja kryptowalut jako praw majątkowych powoduje, że przychód z ich sprzedaży będzie stanowić przychód z praw majątkowych, o których mowa w art. 18 ustawy o PIT. Wspomniany przepis stanowi, że przychodami z praw majątkowych są w szczególności przychody z praw autorskich i praw pokrewnych w rozumieniu odrębnych przepisów, praw do projektów wynalazczych, praw do topografii układów scalonych, znaków towarowych i wzorów zdobniczych, w tym również z odpłatnego zbycia tych praw. Uznanie przychodów ze sprzedaży kryptowalut za przychód z praw majątkowych byłoby możliwe, o ile regulacja z art. 18 ustawy o PIT miałyby charakter otwarty, co oznacza, że katalog praw majątkowych podlegających opodatkowaniu może być stale uzupełniany niezależnie od woli ustawodawcy³³.

Przyjęta interpretacja sądów doprowadziła do tego, że podatnicy zostali zmuszeni, aby dokonywać rozliczeń obrotu kryptowalutami na podstawie przepisów ogólnych. Dochodem do opodatkowania w tym stanie prawnym była nadwyżka sumy przychodów z praw majątkowych nad kosztami ich uzyskania. Ponadto uzyskany w ten sposób dochód należy opodatkować według progresywnej skali podatkowej, stosując przepisy art. 27 ust. 1 ustawy o PIT, które zawierają dwie stawki: 18% i 32%.

Brak szczególnych regulacji dotyczących opodatkowania obrotu kryptowalutami budził poważne wątpliwości w zakresie opodatkowania transakcji zamiany jednej kryptowaluty na drugą, czyli zamiany jednego podmiotowego prawa majątkowego na inne. Komunikat Ministerstwa Finansów z dnia 4 kwietnia 2018 r. stanowi, że „zamiannę kryptowaluty należy traktować jako formę jej odpłatnego zbycia, analogicznie jak zamiannę jakichkolwiek innych praw majątkowych, np. wierzytelności”³⁴. Oznacza to, że przychód z obrotu kryptowalutami powstaje nie tylko w momencie sprzedaży kryptowaluty (zamiany kryptowaluty na walutę fiducjarną), lecz także zamiany kryptowaluty na inną kryptowalutę (np. bitcoina na ether).

Powyższe stanowisko w żaden sposób nie koresponduje z aktualnym orzecznictwem sądów administracyjnych. Wojewódzki Sąd Administracyjny w Poznaniu w wyroku z 19 grudnia 2018 r. stwierdził, że „(...) momentem powstania przychodu ze zamiany jednej kryptowaluty na inną jest moment przewalutowania na walutę tradycyjną, kiedy to podatnik otrzymuje określone wartości pieniężne lub też moment zapłaty kryptowalutą za towar bądź usługę, kiedy dochodzi również do realnego przysporzenia w majątku podatnika”³⁵. U podstaw konstatacji sądu leżało nieistnienie technicznej możliwości określenia rzeczywistej wartości przychodu na moment dokonania transakcji zamiany³⁶.

³³ *Ibidem*, s. 102.

³⁴ Ministerstwo Finansów, *Skutki podatkowe obrotu kryptowalutami w PIT, VAT i PCC*, https://www.kis.gov.pl/wiadomosci/aktualnosci/-/asset_publisher/JSs9/content/id/7793320 (dostęp: 2.04.2022).

³⁵ Wyrok WSA w Poznaniu z 19 grudnia 2018 r., sygn. akt I SA/Po 802/18, Lex nr 2599850. Zob również wyrok WSA we Wrocławiu z 29 marca 2019 r., sygn. akt I SA/Wr 906/18, Lex nr 2944476.

³⁶ Zdanie odrębne przedstawił Wojewódzki Sąd Administracyjny w Białymstoku, który stwierdził, że „owa przeszkoda techniczna (...) jest okolicznością leżącą po stronie podatnika, który przecież z własnej woli wybrał taką formę obrotu (...), która uniemożliwia (z uwagi na brak udostępniania przez systemy informatyczne-giełdy kryptowalut szczegółowych informacji pozwalających ustalić wartość praw na chwilę (sekundę) dokonania transakcji) precyzyjne ustalenie podstawy opodatkowania” – wyrok WSA w Białymstoku z 6 czerwca 2018 r., sygn. akt I SA/Bk 226/18, Lex nr 2507500.

Z chwilą zamiany kryptowaluty na inną kryptowalutę podatnik nie otrzymuje pieniądza jako obiektywnego miernika wartości, tylko inną kryptowalutę, której wartość można ustalić dopiero w momencie jej sprzedaży za walutę fiducyjną. Sposobność, aby określić wartość przychodu z obrotu kryptowalutami, pojawia się zatem dopiero w chwili jej zamiany na walutę tradycyjną bądź też kupna za nią towaru lub usługi.

Podatnik dokonujący transakcji na parze krypto/krypto (np. BTC/ETH) nie otrzymuje w rezultacie ani pieniędzy, ani wartości pieniężnych, więc nie rodzi to obowiązku podatkowego. Jednakże gdy ten sam podatnik dokonuje transakcji na parze krypto/waluta tradycyjna (np. BTC/PLN) lub zleca giełdzie kryptowalut, w której ma założone konto dyspozycję wypłaty w walucie tradycyjnej równowartości posiadanych stablecoinów, wówczas otrzymuje środki pieniężne, którymi może swobodnie dysponować w ramach rachunku bankowego i w konsekwencji staje się zobowiązany z tytułu podatku dochodowego.

Zamiana kryptowaluty na inną kryptowalutę nie rodzi obowiązku podatkowego, ponieważ – jak wcześniej wskazano – podmiot nie otrzymuje realnego przysporzenia w pieniądzu ani w jego substytucie. Operując na parze krypto/krypto, podatnik otrzymuje jedynie inną kryptowalutę, która – co wynika z przytoczonej już definicji waluty wirtualnej – nie jest prawnym środkiem płatniczym emitowanym przez NBP, zagraniczne banki centralne lub inne organy administracji publicznej itp. Dlatego należy zgodzić się ze stanowiskiem judykatury, że przychód z obrotu kryptowalutami powstanie jedynie przy zamianie waluty wirtualnej na walutę tradycyjną, a także na towar lub usługę. W takim przypadku istnieje bowiem punkt odniesienia pozwalający określić wartość waluty wirtualnej w walucie tradycyjnej.

Opodatkowanie kryptowalut podatkiem dochodowym od osób fizycznych po 1 stycznia 2019 r.

Do końca 2018 r. przysporzenia z obrotu kryptowalutami kwalifikowano do przychodów z praw majątkowych. Z kolei od 1 stycznia 2019 r. zostały one bezpośrednio ujęte w przepisach ustawy o PIT oraz ustawy o CIT. Obecnie przychody z obrotu kryptowalutami są kwalifikowane odpowiednio do przychodów z kapitałów pieniężnych i zysków kapitałowych.

Na gruncie ustawy o PIT kwestie tą reguluje art. 17 ust. 1 pkt 11, zgodnie z którym za przychody z kapitałów pieniężnych uważa się przychody z odpłatnego zbycia kryptowalut. Co więcej, ustawodawca zdecydował się w art. 17 ust. 1f ustawy o PIT zdefiniować pojęcie odpłatnego zbycia walut wirtualnych. Zgodnie z przywołanym przepisem przez odpłatne zbycie wirtualnej waluty należy rozumieć następujące zdarzenia: 1) wymiana waluty wirtualnej na prawny środek płatniczy, towar, usługę lub prawo majątkowe inne niż waluta wirtualna oraz 2) regulowanie innych zobowiązań walutą wirtualną.

Odpłatnego zbycia waluty wirtualnej, o którym mowa w art. 17 ust. 1f, można dokonać przede wszystkim na giełdzie kryptowalut (scentralizowanej oraz zdecentralizowanej) w kantorze kryptowalut. Przychody z wymiany waluty wirtualnej zostaną osiągnięte z chwilą jej wymiany na prawny środek płatniczy. Jednocześnie ustawodawca na równi ze sprzedażą walut wirtualnych traktuje zapłatę takimi walutami za towar, usługę lub prawo majątkowe niebędące walutą wirtualną oraz regulowanie za ich sprawą innych zobowiązań.

Warto podkreślić, że ustawodawca w ramach odpłatnego zbycia waluty wirtualnej nie wyróżnił ich zamiany, co oznacza, że transakcja zamiany jednej kryptowaluty na drugą jest w aktualnym stanie prawnym neutralna podatkowo na gruncie podatku dochodowego od osób fizycznych. Wspomniana neutralność podatkowa w obecnym stanie prawnym wynika wprost z brzmienia ustawy, zaś do końca 2018 r. miała one swoje źródło w bogatym orzecznictwie sądów administracyjnych. Słusznie zauważa Filip Majdowski, że w obliczu trudności technicznych związanych z ustaleniem wartości przychodu w transakcjach typu krypto/krypto ustawodawca podjął decyzję, że „konsekwencje podatkowe powinny się pojawiać dopiero z chwilą »wyjścia« inwestycji z waluty wirtualnej, czyli wejścia na walutę fiat lub zakupiony towar bądź usługę”³⁷.

Przychody z obrotu wirtualnymi walutami stanowią przychód z kapitałów pieniężnych co do zasady, także gdy podatnik osiąga te przychody w ramach prowadzonej działalności gospodarczej. Wyjątek dotyczy podatników prowadzących działalność, o której mowa w art. 2 ust. 1 pkt 12 ustawy AML/CFT, czyli przedsiębiorców prowadzących działalność gospodarczą polegającą na świadczeniu usług w zakresie:

- wymiany pomiędzy walutami wirtualnymi i środkami płatniczymi,
- wymiany pomiędzy walutami wirtualnymi,
- pośrednictwa w wymianie, o której mowa w lit. a lub b,
- prowadzenia rachunków, o których mowa w ust. 2 pkt 17 lit. e³⁸.

Przychody z obrotu wirtualnymi walutami osiągane przez przedsiębiorców, zgodnie z brzmieniem art. 17 ust. 1g ustawy o PIT, stanowią przychody z pozarolniczej działalności gospodarczej.

Zagadnienie kosztów uzyskania przychodów z tytułu odpłatnego zbycia waluty wirtualnej reguluje art. 22 ust. 14 ustawy o PIT, który stwierdza, że są to udokumentowane wydatki bezpośrednio poniesione na nabycie waluty wirtualnej oraz koszty związane ze jej zbyciem, w tym udokumentowane wydatki poniesione na rzecz podmiotów zawartych w art. 2 ust. 1 pkt 12 ustawy AML/CFT. Jest tutaj mowa przede wszystkim o prowizjach pobieranych przez podmioty pośredniczące w wymianie (giełdy i kantory). Ustawodawca nie zaliczył do kosztów uzyskania przychodów kosztów pośrednich, np. kosztów finansowania

³⁷ F. Majdowski, op. cit., s. 44.

³⁸ Jest tutaj mowa o prowadzonym w formie elektronicznej zbiorze danych identyfikacyjnych zapewniających osobom uprawnionym możliwość korzystania z jednostek walut wirtualnych, w tym przeprowadzania transakcji ich wymiany.

zakupu kryptowalut (kredyty, pożyczki etc.). Wyłączone od kosztów uzyskania przychodów są również wydatki związane ze zamianą jednej kryptowaluty na inną (art. 23 ust. 1 pkt 38d ustawy o PIT).

Powyższe regulacje rodzą wątpliwości w zakresie tego, czy górnicy kryptowalut są uprawnieni, aby zaliczyć do kosztów uzyskania przychodów wydatki poniesione na wydobycie waluty wirtualnej, np. wydatki na zakup koparek, komputerów, serwerów czy też koszty energii elektrycznej. Niniejsza problematykę szczegółowo analizuje Jakub Wirski, który ostatecznie dochodzi do wniosku, że wydatki poniesione na wydobycie kryptowaluty powinny podlegać zaliczeniu do kosztów uzyskania przychodów, zaś wszelkie wątpliwości powinny być rozstrzygane na korzyść podatnika³⁹.

Z brzmienia art. 22 ust. 15 ustawy o PIT wynika, że koszty uzyskania przychodów z obrotu kryptowalutami są co do zasady potrącane w roku podatkowym, w którym zostały poniesione z zastrzeżeniem wynikającym z ust. 16, zgodnie z którym nadwyżka kosztów uzyskania przychodów nad przychodami z odpłatnego zbycia waluty wirtualnej uzyskanymi w roku podatkowym powiększa koszty uzyskania przychodów poniesione w następnym roku podatkowym.

Dochodem z odpłatnego zbycia walut wirtualnych jest osiągnięta w roku podatkowym różnica między sumą przychodów uzyskanych z tytułu odpłatnego zbycia walut wirtualnych a kosztami uzyskania przychodów określonymi na podstawie art. 22 ust. 14-16 (art. 30b ust. 1b ustawy o PIT). Od dochodów uzyskanych w ten sposób podatek wynosi 19% uzyskanego dochodu (ust. 1a). Stawka ta wynosi 19% zarówno dla podatników będących przedsiębiorcami, jaki nimi niebędących. Ponadto dochód z odpłatnego zbycia walut wirtualnych nie podlega łączeniu z dochodami opodatkowanymi na innych zasadach, w tym z innego rodzaju dochodami o charakterze kapitałowym (art. 30b ust. 5d ustawy o PIT oraz art. 22d ust. 4 ustawy o CIT). Podatek ten jest rozliczany w ramach zeznania rocznego (art. 30b ust. 6 pkt 2 ustawy o PIT).

Podsumowanie

W polskim porządku prawnym przed wprowadzeniem zmian legislacyjnych, które zaczęły wywierać skutki prawne wraz z początkiem 2019 r., kryptowaluty – zgodnie ze stanowiskiem judykatury oraz pewnej części doktryny – były zaliczane do kategorii praw majątkowych. W następstwie przyjętej kwalifikacji prawnej przychody z wymiany kryptowaluty na walutę fiducjarną (krajową lub zagraniczną) były zaliczone do źródła przychodu, jakim są prawa majątkowe, o których mowa w art. 18 ustawy o PIT. Wiązało się to dla podatników z obciążeniem ich dochodów z obrotu kryptowalutami progresywną stawką sięgającą nawet 32%.

³⁹ Zob. argumentację przywołaną przez J. Wirski, *Opodatkowanie obrotu kryptowalutami na gruncie podatków dochodowych w świetle zmian od 1.01.2019 r. – zagadnienia praktyczne*, „Przegląd Podatkowy” 2019, nr 1, s. 44.

Orzecznictwo sądów administracyjnych, rozstrzygając sprawy z zakresu opodatkowania kryptowalut, wielokrotnie wskazywało na dwie cechy charakterystyczne dla praw majątkowych, takie jak ich zbywalność i dająca się określić wartość majątkowa. Cechy te w opinii judykatury spełniają również kryptowaluty. Należy zgodzić się prezentowanym stanowiskiem w kwestii zbywalności kryptowalut, jednak wymaga ono uzupełnienia w zakresie możliwości określenia ich wartości majątkowej. Wartość majątkową kryptowalut dla celów podatkowych można bezproblemowo ustalić w momencie „wyjścia” z pozycji na walutę tradycyjną, czyli kiedy podatnik dokonuje transakcji np. w parze krypto/PLN. W takim wypadku dochodzi bowiem do realnego i zarazem łatwo mierzalnego przysporzenia w jego majątku. Gdy jednak podatnik dokonuje zmiany jednej kryptowaluty na drugą (krypto/krypto), ustalenie podstawy opodatkowania następuje wielu problemów, ponieważ przepisy nie regulują tego, w jaki sposób obliczyć wartość przysporzenia z owej transakcji. Należy zatem przyjąć, że wartość kryptowalut jest możliwa do oszacowania dopiero z chwilą ich sprzedaży za walutę tradycyjną. Mając to na względzie, ustawodawca znowelizował przepisy ustaw podatków dochodowych zaliczając przychody z obrotu kryptowalutami do dochodów z kapitałów pieniężnych i zysków kapitałowych. Jednocześnie ustawodawca zdecydował się zdefiniować pojęcie „odpłatne zbycie walut wirtualnych”, wyłączając z zakresu przedmiotowej definicji transakcję zamiany kryptowalut (krypto/krypto), co oznacza, że tego typu transakcje są obecnie *ex lege* neutralne podatkowo.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Bogucki S., *Dążenie ustawodawcy do uszczelnienia podatku od czynności cywilnoprawnych*, [w:] D.J. Gajewski (red.), *Uszczelnienie systemu podatkowego*, Warszawa 2020.
- Brach A., *Kwalifikacja podatkowa przychodu ze sprzedaży kryptowaluty. Glosa do wyroku NSA z dnia 6 marca 2018 r., II FSK 488/16*, „Glosa” 2019, nr 1.
- Dąbrowska J., *Charakter prawny bitcoin*, „Człowiek w Cyberprzestrzeni” 2017, nr 1.
- Lemonnier M., Kisiel S., *Pojęcie instrumentu finansowego*, „Studia Elckie” 2009, nr 11.
- Lemonnier M., Kisiel S., *Weksel jako dłużny papier wartościowy*, „Studia Elckie” 2010, nr 12.
- Majdowski F., *Opodatkowanie handlu kryptowalutami – kierunki i decyzje polityki podatkowej*, „Analizy i Studia CASP” 2019, nr 1(7).
- Majkowski W., Michna M., Nurzyński M., *Uregulowanie skutków podatkowych obrotu walutami wirtualnymi*, 2018, Lex.
- Opitek P., *Przeciwdziałanie praniu pieniędzy z wykorzystaniem walut wirtualnych w świetle krajowych i międzynarodowych regulacji AML*, „Prokuratura i Prawo” 2020, nr 12.
- Skowron D., *Bitcoin jako przedmiot zabezpieczenia w postępowaniu karnym*, Warszawa 2018.

- Wirski J., *Opodatkowanie obrotu kryptowalutami na gruncie podatków dochodowych w świetle zmian od 1.01.2019 r. – zagadnienia praktyczne*, „Przegląd Podatkowy” 2019, nr 1.
- Zacharzewski K., *Bitcoin jako przedmiot stosunków prawa prywatnego*, „Monitor Prawniczy” 2014, nr 21.

Akty prawne

- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2015/849 z dnia 20 maja 2015 r. w sprawie zapobiegania wykorzystywaniu systemu finansowego do prania pieniędzy lub finansowania terroryzmu, zmieniająca rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 648/2012 i uchylająca dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2005/60/WE oraz dyrektywę Komisji 2006/70/WE (Dz.U. UE L z 2015 r., Nr 141, s. 73 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1740 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1128 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1800 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o Narodowym Banku Polskim (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 492).
- Ustawa z dnia 27 lipca 2002 r. Prawo dewizowe (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 309).
- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 328 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o usługach płatniczych (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1907 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 1 marca 2018 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 593).
- Ustawa z dnia 23 października 2018 r. o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych, ustawy Ordynacja podatkowa oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 2193 z późn. zm.).

Orzecznictwo

- Wyrok TS z 22 października 2015 r., sygn. akt C-264/14, *Skatteverket v. David Hedqvist*, ZOTSiS 2015, Nr 10, poz. I-718.
- Wyrok NSA z 6 marca 2018 r., sygn. akt II FSK 488/16, ONSAiWSA 2019, Nr 5, poz. 81.
- Wyrok NSA z 10 lutego 2021 r., sygn. akt II FSK 2870/18, Lex nr 3212191.
- Wyrok WSA w Białymstoku z 6 czerwca 2018 r., sygn. akt I SA/Bk 226/18, Lex nr 2507500.
- Wyrok WSA w Poznaniu z 19 grudnia 2018 r., sygn. akt I SA/Po 802/18, Lex nr 2599850

Wyrok WSA w Warszawie z 11 września 2015 r., sygn. akt III SA/Wa 3374/14, Lex nr 1940733.

Wyrok WSA we Wrocławiu z 29 marca 2019 r., sygn. akt I SA/Wr 906/18, Lex nr 2944476.

Źródła internetowe

Ministerstwo Finansów, *Skutki podatkowe obrotu kryptowalutami w PIT, VAT i PCC*, https://www.kis.gov.pl/wiadomosci/aktualnosci/asset_publisher/JSs9/content/id/7793320.

Pierwszy kraj na świecie uznał bitcoina za oficjalny środek płatniczy, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Bitcoin-uznany-za-prawny-srodek-platniczy-w-pierwszym-kraju-na-swiecie-8183357.html>.

Kopeć A., *Stablecoins – charakterystyka, implikacje prawne*, <http://finlegaltech.pl/stablecoins-charakterystyka-implikacje-prawne/>.

Czarnecki J., *Kryptowaluta jako instrument finansowy? Nowa propozycja w Unii Europejskiej*, <https://newtech.law/pl/kryptowaluta-jako-instrument-finansowy-nowa-propozycja-w-unii-europejskiej/>.

FATF, *Virtual currencies. Key definitions and potential AML/CFT risks*, <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Virtual-currency-key-definitions-and-potential-aml-cft-risks.pdf>.

Taxation of virtual currencies with income tax before and after January 1, 2019

Summary

Until the end of 2018, benefits from trading in cryptocurrencies were qualified as property rights. From January 1, 2019, they were directly included in the provisions of tax acts. In this way, the legislator sanctioned the legal status developed in the jurisprudence. Currently, revenues from the sale of cryptocurrencies qualify as revenues from money capital and capital gains respectively and the conversion of one cryptocurrency to another is tax-free.

Keywords: cryptocurrencies, income tax, financial instruments, subject of taxation, money laundering

DOI: 10.31648/kpp.9413

Szymon Śliwonik

Akademia Kujawsko-Pomorska w Bydgoszczy

ORCID:0000-0002-2027-9454

sliwonikszymon@gmail.com

Prawnokarne aspekty rozpijania małoletniego

Rodzina jest uznawana za podstawową komórkę społeczną, gdyż historycznie jest najstarszą grupą społeczną, występującą na wszelkich etapach rozwoju każdego człowieka, stanowiąc jego naturalne środowisko, w którym na co dzień przebywa¹. Rodzina od wieków pełni szereg funkcji, m.in. ekonomiczną, prokreacyjną czy opiekuńczo-zabezpieczającą².

Bez wątpienia podstawową funkcją rodziny jest zapewnienie jej najmłodszym członkom wykształcenia prawidłowych wzorców zachowań, by wiedzieli, co jest dobre, a co sprzeczne z porządkiem prawnym i społecznym³. Należy jednak wskazać, że pojęcie „rodzina” jest terminem wieloznacznym i może być różnie interpretowane. Należy przyjąć, że pod wskazanym pojęciem rozumie się wspólnotę składającą się z osób spokrewnionych, spowinowaconych, a nawet przynależnych do gospodarstwa domowego⁴. Wyrazem fundamentalnego znaczenia rodziny oraz jej członków jako komórki społecznej w społeczeństwie jest jej konstytucyjna ochrona przewidziana w art. 18 Konstytucji RP⁵, który stanowi jedną z naczelných konstytucyjnych zasad⁶.

Ochrona rodziny na kanwie regulacji konstytucyjnych jawi się jako zabieg zasadny, z uwagi że wskazana komórka stanowi element ładu społecznego i porządku prawnego w państwie⁷. Należy zatem uznać, że każdy zamach na rodzinę powinien skutkować nie tylko negatywną oceną społeczeństwa, ale również stosowną reakcją państwa.

¹T. Smyczyński, M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, wyd. dziesiąte, Warszawa 2020, s. 3.

²M. Wątroba, *Rodzina w świecie współczesnym*, [w:] M. Howorus-Czajka, K. Kaczor, A. Wierucka (red.), *Modele rodziny*, Gdańsk 2011, s. 48.

³K. Kamińska-Surówka, *Nieletni sprawca przemocy w rodzinie w świetle prawa i praktyki organów ścigania*, „*Studia Prawnoustrojowe*” 2020, nr 47, s. 175.

⁴J.F. Strzebniczek, *Prawo rodzinne*, wyd. piąte, Warszawa 2016, s. 27.

⁵Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

⁶Zob. szerzej: P. Czarnek, *Konstytucyjnoprawna ochrona dziecka*, [w:] A. Grześkowiak, I. Zgoliński (red.), *Prawo karne w ochronie praw dziecka*, Bydgoszcz 2018, s. 12.

⁷W. Borysiak, *Komentarz do art. 18 Konstytucji RP*, [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP*, t. 1: *Komentarz do art. 1–86*, Warszawa 2016, s. 465.

Ustawodawca w obecnie obowiązującym Kodeksie karnym z 1997 r.⁸ w rozdziale XXVI *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece* uregulował zespół przepisów kryminalizujących i penalizujących nieprawidłowości skorelowane z zakładaniem rodziny, jej trwaniem, a także wychowywaniem dzieci⁹. Do przestępstw tych zalicza się bigamię (art. 206), znęcanie się (art. 207), rozpijanie małoletniego (art. 208), niealimentacje (art. 209), porzucenie małoletniego lub osoby nieporadnej (art. 210), uprowadzenie małoletniego lub osoby nieporadnej (art. 211) oraz nielegalną adopcję (art. 211a).

Na szczególną uwagę zasługuje czyn stypizowany w art. 208 k.k. kryminalizujący zachowanie, polegający na rozpijaniu małoletniego. Podjęcie zagadnienia w ramach niniejszego tekstu jawi się jako zasadne, z uwagi na specyfikę oraz warunki osobiste ofiary czynu przestępnego, jakim są osoby małoletnie i naganność owego czynu godzącego w osoby najmłodsze. Nadto powyższe jest uzasadnione stosunkowo niewielką liczbą publikacji poświęconych owemu problemowi z perspektywy prawa karnego materialnego, a zwłaszcza norm prawa nieletnich, w świetle których należy rozpatrywać ewentualną odpowiedzialność samego nieletniego.

Zgodnie z dyspozycją treści art. 208 k.k. odpowiedzialności karnej podlega ten, kto rozpija małoletniego, dostarczając mu napoju alkoholowego, ułatwiając jego spożycie lub nakłaniając go do spożycia takiego napoju. Zgodnie z treścią przywołanego przepisu sprawca podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. W tym miejscu należy zwrócić szczególną uwagę na ofiarę czynu stypizowanego w art. 208 k.k., jaką jest osoba małoletnia.

W polskim prawie można spotkać się z różnymi określeniami w stosunku do określonych podmiotów. Terminami takimi są: „nieletni”, „młodociany”, „małoletni”, „pełnoletni”. Niejednolitość terminologiczna wynika z faktu, że każdy z wymienionych podmiotów wyróżnia się tym, iż jest właściwy dla innych gałęzi prawa i posiada swoje unikalne cechy odróżniające go od innych. „Małoletni” jest antonimem terminu „pełnoletni”¹⁰.

Należy zatem uznać, że małoletni, będący przeciwieństwem osoby pełnoletniej, jest osobą, która nie ukończyła 18 roku życia, gdyż osiągnięcie tejże granicy wiekowej skutkuje uzyskaniem pełnoletności, o której stanowi art. 10 § 1 k.c.¹¹ Zatem w świetle powyższych rozważań należy uznać, że pojęcie „małoletni”, o którym mowa w treści art. 208 k.k., stanowi definicję *stricte* zaczerpniętą z prawa cywilnego¹². Nadto osobą pełnoletnią jest również osoba, która zawarła związek małżeński przed ukończeniem 18 lat i – co ważne – nie traci statusu pełnoletności w przypadku unieważnienia małżeństwa, co wynika z treści art. 10 § 2 k.c.

⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1138 z późn. zm.), dalej: k.k.

⁹ S. Hypś, *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece*, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Prawo karne*, wyd. siódme, Warszawa 2020, s. 371.

¹⁰ E.M. Guzik-Makaruk, E. Wojewoda, *Dziecko, nieletni, małoletni, młodociany, pełnoletni – podstawowe zagadnienia terminologiczne na tle systemu prawa*, [w:] E.M. Guzik-Makaruk, V. Skrzypulec-Plinta, J. Szamatowicz (red.), *Wybrane prawne i medyczne problemy ginekologii dziecięcej*, Białystok 2015, s. 38.

¹¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1360 z późn. zm.), dalej: k.c.

¹² A.D. Śledziwski, *Przestępstwo znęcania się w kontekście przemocy w rodzinie*, Białystok 2016, s. 188.

Niemniej jednak zgodnie z dyspozycją treści art. 10 k.r.o.¹³ nie może zawrzeć małżeństwa osoba niemająca ukończonych 18 lat, jednakże z ważnych powodów sąd może zezwolić na zawarcie związku kobiecie, która ukończyła 16 lat, a z okoliczności wynika, iż małżeństwo będzie zgodne z dobrem założonej rodziny. Zatem brakuje jednolitości wieku nupturientów, stąd mężczyzna nie może w wyniku zawarcia związku małżeńskiego nabyć w sposób szybszy pełnej zdolności do czynności prawnych, z uwagi na uzyskanie w ten sposób pełnoletności. W doktrynie wskazuje się, że niewiadomy jest motyw ustawodawcy, który dokonał zróżnicowania w zakresie wieku nupturientów¹⁴. Przyjmuje się, że niniejszy zabieg podyktowany był założeniem o późniejszymu dojrzewaniu mężczyzn niż kobiet¹⁵.

Problemowym zagadnieniem z punktu widzenia czynu z art. 208 k.k. stanowi status osoby małoletniej, która zawarła związek małżeński za zgodą sądu przed ukończeniem 18 roku życia. W świetle prawa cywilnego rzeczona sytuacja skutkuje nabyciem pełnej zdolności do czynności prawnych¹⁶ z uwagi na uzyskanie pełnoletności, której – jak zostało wspomniane – nie traci w wyniku ustania związku małżeńskiego.

Na gruncie norm prawa karnego wątpliwości występują w kontekście tego, czy małoletnia kobieta, która wstąpiła w związek małżeński przed ukończeniem 18 roku życia, może mieć status osoby małoletniej, a zatem czy może być przedmiotem czynności wykonawczej czynu stypizowanego w art. 208 k.k.

Poniekąd wspomniane wątpliwości w tym zakresie rozwiane zostają regulacjami ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi¹⁷. Zgodnie z art. 15 ust. 1 pkt 2 przywołanego aktu prawnego zabrania się sprzedaży i podawania napojów alkoholowych w rozumieniu ustawowym osobom do lat 18. Jak słusznie wskazuje Grzegorz Krawiec, zakaz ten wynika z faktu, że osoba do ukończenia 18 roku życia jest osobą niepełnoletnią, a sprzedaż i podawanie napojów alkoholowych jest dozwolone osobom dorosłym¹⁸. Nadto naruszenie zakazu sprzedaży napojów osobom małoletnim grozi poważnymi konsekwencjami dla sprzedawcy, gdyż jednorazowe złamanie stanowi wystarczającą i uzasadnioną przesłankę do cofnięcia zezwolenia na sprzedaż napojów alkoholowych¹⁹.

Ponadto należy wskazać, że ustawodawca, przewidując zakaz, o którym mowa w art. 15 AlkU, nie uzależnił go od stanu cywilnego osoby małoletniej, zatem należy dojść do konkluzji, iż obejmuje on zarówno osoby przed uzyskaniem pełnoletności, jak

¹³Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1359 z późn. zm.), dalej: k.r.o.

¹⁴Zob. szerzej: A. Stawarska-Rippel, *Komentarz do art. 10 k.r.o.*, [w:] M. Habdas, M. Fras (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2021, s. 87.

¹⁵K. Bagan-Kurluta, *Komentarz do art. 10 k.r.o.*, [w:] M. Załucki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, 2023, Legalis.

¹⁶M. Dreła, *Pełna zdolność do czynności prawnych*, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Zarys prawa cywilnego*, wyd. czwarte, Warszawa 2021, s. 44.

¹⁷Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 165 z późn. zm.), dalej: AlkU.

¹⁸G. Krawiec, *Komentarz do art. 15 AlkU*, [w:] G. Krawiec, *Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. Komentarz*, 2021, Legalis.

¹⁹Zob. szerzej: wyrok WSA w Łodzi z 31 sierpnia 2017 r., sygn. akt III SA/Łd 563/17, Legalis nr 1669324.

i małoletnich, którzy w świetle norm prawa cywilnego uzyskali pełnoletność z uwagi na zawarcie związku małżeńskiego za zgodą sądu. Nie zmienia to faktu, że niniejszy problem stanowi zagadnienie sporne wśród przedstawicieli doktryny z uwagi na fakt występowania zwolenników opowiadających się za stosowaniem zasad prawa cywilnego w całej rozciągłości, a zatem respektowania szczególnej formy pełnoletności, aczkolwiek spójność systemowa w świetle obecnych regulacji będzie trudna, wręcz niemożliwa do osiągnięcia²⁰. Stąd przedmiotem wykonawczym przestępstwa z art. 208 k.k. może być małoletni oraz małoletnia kobieta, która uzyskała pełnoletność w wyniku zawarcia związku małżeńskiego.

Przestępstwo rozpijania małoletniego stypizowane w art. 208 k.k. zostało usytuowane przez ustawodawcę w rozdziale XXVI, kryminalizującym zachowania godzące w rodzinę i opiekę. Rodzajowymi dobrami podlegającymi ochronie, uwzględniając charakter całego rozdziału, w którym to znajduje się przedmiotowa regulacja, są rodzina oraz instytucja opieki nad osobami tego wymagającymi²¹.

Odnosząc się do przedmiotu ochrony przestępstwa rozpijania małoletniego w kontekście art. 208 k.k., a nie umiejscowienia całego przepisu, w doktrynie wskazuje się, że ochronie podlega prawidłowy rozwój dzieci młodzieży²². W odniesieniu do prawidłowego rozwoju rozumie się rozwój psychiczny, fizyczny, jak i moralny, który to może zostać zakłócony w wyniku oddziaływania alkoholu na młody organizm²³. W tożsamy sposób prawidłowość rozwoju młodzieży jako przedmiotu ochrony rozumieją przedstawiciele doktryny²⁴.

Powyższe stanowiska w zakresie określenia przedmiotu ochrony jawią się jako zasadne, zważywszy że każdorazowe spożycie napojów alkoholowych, nawet w najmniejszych ilościach dla każdego człowieka, zwłaszcza osób małoletnich, wpływa negatywnie na prawidłowe funkcjonowanie czynności organizmu, na co zwraca uwagę m.in. Daniela Soszyńska²⁵. Nie bez znaczenia pozostaje fakt, że spożywanie alkoholu przez osoby młode, tj. przed uzyskaniem dojrzałości, prowadzi do czterokrotnego częstszego uzależnienia niż w przypadku osób dorosłych²⁶.

Przestępstwo stypizowane w art. 208 k.k. jest przestępstwem powszechnym, zatem takim, które może zostać popełnione przez każdego sprawcę zdolnego do zawinienia, na co wskazuje zaimek „kto”, którym posłużył się normodawca. Zatem sprawcą przestępstwa może być osoba obca dla ofiary, jak również rodzic czy opiekun małoletniego²⁷. Przestępstwo rozpijania małoletnich stanowi również występki, gdyż sankcją grożącą

²⁰ Zob. szerzej na ten temat: S. Hyps, *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 1: *Komentarz do artykułów 117–221*, wyd. piąte, 2023, Legalis.

²¹ V. Konarska-Wrzosek, M. Szewczyk, *Przestępstwo rozpijania małoletniego – rodzajowy i indywidualny przedmiot ochrony*, [w:] J. Warylewski (red.), *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, seria: System Prawa Karnego, t. 10, wyd. drugie, 2016, Legalis.

²² Zob. S. Hyps, *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. siódme, Warszawa 2021, s. 1243.

²³ Uchwała SN (CI) z 9 czerwca 1976 r., sygn. akt VI KZP 13/75, OSNKW 1976, Nr 7–8, poz. 86.

²⁴ Tak przykładowo: J. Jodłowski, M. Szewczyk, *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] W. Wróbel, A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2: *Komentarz do art. 117–211a*, wyd. piąte, Warszawa 2017, s. 885.

²⁵ Zob. szerzej: D. Soszyńska, *Alkohol a psychika*, Warszawa 1980, s. 3 i 10.

²⁶ M. Borowski, E. Kłosowska, *Alkoholizm jako rodzaj patologii społecznej*, Płock–Wyszki 2010, s. 6.

²⁷ S. Hyps, *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), op. cit.

sprawcy czynu jest grzywna, kara ograniczenia wolności lub jej pozbawienie w wymiarze do dwóch lat. Odnosząc się do trybu ścigania, wskazać należy, że przestępstwo rozpijania małoletniego jest ścigane w trybie publicznoskargowym.

Istota analizowanego przestępstwa polega na rozpijaniu małoletniego, które może wyrażać się poprzez dostarczanie mu napojów alkoholowych, ułatwianiu ofierze spożycia takiego napoju i nakłanianiu go do konsumpcji. Regulacje Kodeksu karnego nie przewidują definicji napoju alkoholowego, którym to pojęciem posłużył się ustawodawca w dyspozycji treści przepisu. Niniejsze pojęcie zostało zdefiniowane w art. 46 ust. 1 AlkU. Zgodnie z treścią przepisu napojem alkoholowym jest produkt przeznaczony do spożycia zawierający alkohol etylowy pochodzenia rolniczego w stężeniu przekraczającym 0,5% objętościowych alkoholu. Jednakże, jak wskazuje Zygfryd Siwik, napojem alkoholowym w kontekście analizowanego przestępstwa jest jakikolwiek napój, niezależnie od procentowej zawartości alkoholu, umożliwiającą wprowadzenie małoletniego w stan upojenia²⁸.

W świetle powyższego stosowanie definicji napojów alkoholowych, wyrażonej w treści art. 46 ust. 1 AlkU, w kontekście omawianego przestępstwa nie należy stosować, gdyż ta została powołana do celów skorelowanych z produkcją i obrotem takich napojów²⁹. Niemniej jednak w doktrynie można spotkać stanowisko przeciwne, aprobujące posługiwanie się definicją przewidzianą w ustawie o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi przy wykładni art. 208 k.k.³⁰

Konstrukcja znamienia czynu w postaci rozpijania małoletniego stanowiła przedmiot sporu w piśmiennictwie. Spór wśród przedstawicieli doktryny związany był z częstotliwością zachowania sprawcy czynu, polegającą na wyżej wskazanym dostarczaniu, ułatwianiu lub też nakłanianiu małoletniego do spożycia napojów alkoholowych, która stanowi fundamentalne znaczenie w kontekście realizacji znamienia czynu w postaci rozpijania.

Analizując konstrukcję normatywną niniejszego przestępstwa, zasadnie uznano, że jednorazowe zachowanie sprawcy czynu może doprowadzić do skutku w postaci rozpijania małoletniego, na co zwrócił uwagę Bartłomiej Gadecki³¹. Jak podniesiono w judykacie Sądu Najwyższego z 14 marca 2007 r., skutkiem czynu stypizowanego art. 208 k.k. jest niebezpieczeństwo przyzwyczajania się do alkoholu lub umocnienia się w tego rodzaju skłonności, choć wydaje się oczywiste, że realizacja znamion tego przestępstwa będzie wymagała działania wielokrotnego³². Jednak nie wszyscy przedstawiciele doktryny aprobują to stanowisko³³.

²⁸ Z. Siwik, *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] M. Filar (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. drugie, Warszawa 2010, s. 993.

²⁹ Ibidem.

³⁰ B. Gadecki, *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] M. Banaś-Grabek, B. Gadecki, J. Karnat, *Kodeks karny. Część szczególna. Art. 148–251. Komentarz*, 2020, Legalis.

³¹ Idem, *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] B. Gadecki (red.), *Kodeks karny. Art. 1–316. Komentarz*, 2023, Legalis.

³² Wyrok SN – Izba Karne z 14 marca 2007 r., sygn. akt IV KK 472/06, Legalis nr 108247.

³³ Na nietrafność poglądu w zakresie jednorazowego zachowania jako realizacji znamienia „rozpizania” wskazywał m.in. A. Marek, sygnalizując, że rozpizanie stanowi zachowanie powtarzające się i wielokrotne. Zob. A. Marek, *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] idem, *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. piąte, Warszawa 2010, s. 473.

Zatem aby jednorazowe zachowanie sprawcy wywołało skutek w postaci rozpicia małoletniego, musi zostać dokonane wyłącznie w szczególnych okolicznościach. Nadto należy zasygnalizować, że oprócz uwzględnienia kryteriów wskazujących na realizację znamion narażenia na niebezpieczeństwo rozpijania małoletniego bądź pobudzenia w nim skłonności do spożywania takowych napojów, trzeba mieć na względzie sposób, intensywność działania sprawcy, w tym konkretny przebieg zdarzenia, jak również rodzaj alkoholu³⁴.

W orzecznictwie podkreśla się, że do takich okoliczności nie można zaliczyć jednorazowego zachowania sprawcy, polegającego na namawianiu małoletnich do spożycia piwa, z uwagi na rodzaj oraz ilość alkoholu³⁵. Aczkolwiek jednorazowym zachowaniem sprawcy, wyczerpującym znamiona rozpijania w szczególnych okolicznościach może być podanie alkoholu małoletniemu w momencie, w którym ten odbywa stosowną kurację odwykową³⁶.

Nie można wykluczyć realizacji znamienia rozpijania małoletniego przez zachowanie sprawcy polegające na jednorazowym dostarczeniu dużej ilości alkoholu, na co zwrócono uwagę w judykaturze³⁷. Jednakże jednorazowe zachowanie polegające na podaniu niewielkiej ilości alkoholu małoletniemu celem spróbowania nie będzie realizowało znamion przestępstwa i nie może prowadzić do odpowiedzialności karnej³⁸. Analogicznie odpowiedzialności karnej nie będzie podlegała osoba, która nie miała świadomości, że napój, do którego spożycia nakłoniła małoletniego, zawierał alkohol³⁹.

Powyższe rozważania poniekąd rozwiewają wątpliwości występujące w doktrynie wokół materialnego lub też formalnego charakteru czynu. Część przedstawicieli doktryny stoi na stanowisku, że przestępstwo rozpijania małoletniego ma charakter materialny, gdyż skutkiem jest spowodowanie obiektywnego stanu niebezpieczeństwa, polegającego na zmianie w psychice małoletniego, wyrażającej się tendencją do spożywania alkoholu⁴⁰.

Przeciwnicy materialnego charakteru przestępstwa opowiadający się za kwalifikacją czynu z art. 208 k.k. jako przestępstwa formalnego sygnalizują, że ustawodawca w treści przepisu nie uzależnia dokonania przestępstwa od spowodowania skutku występującego pod postacią doprowadzenia małoletniego do rzeczywistego uzależnienia od alkoholu bądź powstania bezpośredniego i konkretnego niebezpieczeństwa takiego uzależnienia, na co zwraca uwagę Jacek Kosonoga⁴¹. Natomiast, jak słusznie zauważa Violetta Konarska-Wrzosek, rozpijanie jako zachowanie nie powinno kojarzyć

³⁴ J. Jodłowski, M. Szewczyk, op. cit., s. 887.

³⁵ Wyrok SA w Katowicach – II Wydział Karny z 19 czerwca 2013 r., sygn. akt II AKA 162/13, Legalis nr 739383.

³⁶ B. Gadecki, *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] B. Gadecki (red.), op. cit.

³⁷ Zob. szerzej: postanowienie SN – Izba Karne z 17 kwietnia 2014 r., sygn. akt II KK 77/14, Legalis nr 998554; postanowienie SN – Izba Karne z 10 marca 2017 r., sygn. akt V KK 13/17, Legalis nr 1581155.

³⁸ J. Lachowski, *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] V. Konarska-Wrzosek (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. trzecie, Warszawa 2020, s. 1042.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Na takim stanowisku stoją m.in. J. Jodłowski, M. Szewczyk, op. cit., s. 886.

⁴¹ Szerzej na ten temat: J. Kosonoga, *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] R.A. Stefański (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. szóste, 2023, Legalis.

się wyłącznie ze spowodowaniem rzeczywistej groźby rozpicia. Wynika to faktu, że każde przyzwyczajenie stanowi rezultat rozciągniętego w czasie procesu przyzwyczajania, który posiada początek, określony przebieg i zależny od niego skutek⁴².

Wątpliwości przedstawicieli doktryny co do charakteru czynu nie są bez znaczenia, gdyż od prawidłowego przyjęcia koncepcji uzależniony jest zakres ochrony małoletnich przed rozpiciem. Przyjęcie koncepcji skutkowej powodowałoby ograniczenia w zakresie wspomnianej ochrony, gdyż dla przyjęcia bytu przestępstwa konieczne byłoby wykazanie, iż z działania sprawcy czynu wyniknął skutek, polegający na rzeczywistym rozpiciu małoletniego, czyli popadnięcie ofiary w nałóg lub choć przyzwyczajenie się małoletniego do stałego spożycia napojów alkoholowych lub wywołanie bezpośredniego niebezpieczeństwa takich skutków⁴³. Należy zatem zaaprobować koncepcję, która zakłada, że przestępstwo rozpijania ma charakter formalny, na co zwróciła uwagę V. Konarska-Wrzosek⁴⁴.

Prawodawca w treści przepisu przewidział trzy sposoby zachowania, za pośrednictwem których sprawca może wyczerpać znamię rozpijania małoletniego. Zachowaniami tymi są odpowiednio: dostarczanie małoletniemu alkoholu, ułatwianie mu jego spożycia lub też nakłanianiu. Wypełnienie znamion czynu poprzez inne działanie sprawcy należy uznać za niedopuszczalne, gdyż wskazane sposoby działania przez ustawodawcę stanowią zamknięty katalog.

Pod pojęciem „dostarczania” należy rozumieć sprowadzanie czegoś, komuś dokądś, bądź stanie się źródłem czegoś⁴⁵. Zatem „dostarczaniem” w kontekście analizowanego przestępstwa będzie sytuacja, w której sprawca będzie źródłem dla małoletniego, od którego ten uzyskał alkohol⁴⁶. Bez znaczenia dla samego zachowania sprawcy pozostaje kwestia ewentualnej korzyści uzyskanej od małoletniego za dostarczone napoje alkoholowe. Bezapelacyjnie w przypadku, w którym to motywacją sprawcy była obietnica korzyści lub sama korzyść, jest okoliczność wpływająca na naganność zachowania osoby dopuszczającej się przestępstwa (aczkolwiek dla bytu przestępstwa liczy się wyłącznie fakt dostarczenia odpowiednich trunków małoletniemu).

Ułatwianie spożycia alkoholu w kontekście przestępstwa polega na podejmowaniu działań celem stworzenia sytuacji umożliwiającej osobie małoletniej spożywania napoju alkoholowego. Przykładem zachowań mieszczących się w ramach ułatwiania zalicza się kupno alkoholu, udzieleniu pomocy finansowej czy dostarczenie lokalu, w którym to małoletni mógłby dokonać jego spożycia⁴⁷.

⁴²V. Konarska-Wrzosek, *Ochrona dziecka w polskim prawie karnym*, Toruń 1999, s. 104.

⁴³Ibidem, s. 101.

⁴⁴Zob. A. Marek, V. Konarska-Wrzosek, *Prawo karne*, wyd. dwunaste, Warszawa 2019, s. 574.

⁴⁵Hasło: dostarczanie, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/dostarcza%C4%87.html> (dostęp: 10.08.2023).

⁴⁶Zob. V. Konarska-Wrzosek, *Penalizowane sposoby rozpijania małoletniego i problem skutkowości tego przestępstwa*, [w:] J. Warylewski (red.), op. cit., s. 946.

⁴⁷A. Wąsek, J. Warylewski, *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do artykułów 117–221*, t. 1, wyd. czwarte, 2010, Legalis.

Nakłanianie małoletniego jako czynność sprawcza przestępstwa rozpijania polega na wpływaniu w jakikolwiek sposób na wolę małoletniego w kierunku przełamania jego oporów psychicznych i skłonienia lub wywołania u niego przekonania do powzięcia decyzji spożycia alkoholu⁴⁸. Nakłanianie może przybierać dowolną formę, począwszy od najszybszych form poprzez namawianie ofiary, skierowanie prośby czy zachęty, kończąc na zachowaniu sprowadzającym się do zmuszenia małoletniego⁴⁹.

Analizując przestępstwo stypizowane z punktu widzenia strony podmiotowej, należy wskazać, że można je popełnić wyłącznie umyślnie w obydwu formach zamiaru. Stąd przestępstwo rozpijania małoletniego można popełnić w zamiarze bezpośrednim, jak i w zamiarze ewentualnym⁵⁰. Istota zamiaru bezpośredniego sprowadza się do tego, że sprawca określonego czynu chce popełnić przestępstwo⁵¹. Natomiast zamiar ewentualny zachodzi, gdy sprawca czynu przewiduje możliwość popełnienia czynu zabronionego wskutek swojego zachowania i się na to godzi⁵².

Przekładając powyższe na grunt przestępstwa rozpijania małoletniego, należy uznać, że będzie ono zachodziło w sytuacji, w której to sprawca będzie chciał wskutek swojego zachowania doprowadzić do rozpicia małoletniego, jak również wtedy, gdy sprawca przewiduje, iż wskutek swojego działania spowoduje skutek w postaci rozpicia ofiary i się na to godzi⁵³.

Przestępstwo rozpijania małoletniego może pozostawiać w zbiegu z różnymi przepisami⁵⁴ zarówno regulacji przewidzianymi w Kodeksie karnym, jak i przepisami ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi oraz ustawy o wyrobie napojów spirytusowych oraz rejestracji i ochronie oznaczeń geograficznych napojów spirytusowych⁵⁵. Sprawca czynu, realizując swoim zachowaniem znamiona rozpijania małoletniego, może pociągać za sobą kumulatywną kwalifikację z innym z przestępstw przeciwko rodzinie i opiece, a mianowicie przestępstwem znęcania się stypizowanym w art. 207 k.k.⁵⁶

Nadto z uwagi na znaczną zbieżność zakresu kryminalizacji czynu z art. 208 k.k. wraz z przepisami z art. 43, art. 43¹ i art. 43² AlkU, przewidującymi reglamentację kontaktu małoletnich z wyrobami alkoholowymi, w pewnych okolicznościach może dojść do kumulatywnego zbiegu przepisów⁵⁷.

Ponadto uwzględniając przepisy ustawy o wyrobie napojów spirytusowych, *stricte* art. 43 ust. 1 i 2 niniejszego aktu prawnego, należy uznać, że może dojść do sytuacji, w której możliwy będzie kumulatywny zbieg z art. 208 k.k. – tzn. wówczas, gdy sprawca

⁴⁸ S. Hyps, *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), op. cit., 2021, s. 1246.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem, s. 1247.

⁵¹ J. Lachowski, A. Marek, *Prawo karne. Zarys problematyki*, wyd. piąte, Warszawa 2021, s. 104.

⁵² L. Gardocki, *Prawo karne*, wyd. dwudzieste pierwsze, Warszawa 2019, s. 83.

⁵³ S. Hyps, *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), op. cit., 2021, s. 1247.

⁵⁴ J. Jodłowski, M. Szewczyk, op. cit., s. 896–897.

⁵⁵ Ustawa z dnia 18 października 2006 r. o wyrobie napojów spirytusowych oraz o rejestracji i ochronie oznaczeń geograficznych napojów spirytusowych (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1419 z późn. zm.).

⁵⁶ J. Jodłowski, M. Szewczyk, op. cit., s. 896.

⁵⁷ S. Hyps, *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), op. cit., 2021, s. 1247.

podczas rozlewania wyrobu spirytusowego bez wymaganego zezwolenia, jednocześnie realizując znamię rozpijania, o którym stanowi art. 208 k.k., udostępni alkohol małoletniemu. Nie bez znaczenia pozostaje fakt, że odpowiedzialność może ponieść nie tylko sprawca przestępstwa, ale również sam małoletni.

Warto też wskazać na regulację ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich⁵⁸. Zgodnie z art. 2 WspierResNielU działania przewidziane w ustawie podejmuje się względem nieletnich, którzy wykazują przejawy demoralizacji lub dopuścili się czynu karalnego. Spożycie alkoholu przez nieletnich nie stanowi czynu karalnego w rozumieniu powyższego aktu normatywnego, aczkolwiek może przemawiać za demoralizacją nieletniego. Jak sygnalizuje Andrzej Balicki, każda dawka alkoholu u nieletniego świadczy o jego demoralizacji, co skutkuje tym, że bez znaczenia pozostaje stężenie używanego alkoholu⁵⁹. Nadto należy podkreślić, iż ustawodawca posłużył się wyjątkowo szerokim pojęciem „używania alkoholu”, które obejmuje nie tylko zakup i spożycie napojów posiadających zawartość alkoholu, ale wszelkiego rodzaju korzystanie⁶⁰. Powyższego stanowiska, jakoby każda dawka alkoholu świadczyła o demoralizacji nieletniego, nie można w pełni zaakceptować.

W literaturze⁶¹ i w judykaturze można spotkać tezę, że nie każde wystąpienie ustawowego przejawu demoralizacji nieletniego musi o niej świadczyć, nawet jeśli zachowanie nieletniego jawi się jako wysoce naganne⁶². Zatem ocena, czy osoba nieletnia spożywająca alkohol jest jednostką zdemoralizowaną, powinna być dokonana indywidualnie z uwzględnieniem nie tylko samego zachowania nieletniego, ale również jego właściwości i warunków osobistych, w szczególności takich jak: wiek, stan zdrowia, poziom rozwoju psychicznego i fizycznego, cech charakteru oraz sytuację rodzinną nieletniego, jak również warunków wychowawczych, charakteru środowiska oraz przyczyn i stopnia demoralizacji, co wynika z zasady indywidualizacji⁶³.

W przypadku uznania, że nieletni jest zdemoralizowany, możliwe jest orzeczenie środków przewidzianych w ustawie. Obecna ustawa normująca postępowanie z nieletnimi w swoich regulacjach przewiduje, że względem nieletnich możliwe jest stosowanie środków wychowawczych, leczniczych i środka poprawczego. Kluczową rolę dla odpowiedzialności nieletniego, przejawiającej się w możliwości stosowania środków przewidzianych w przepisach WspierResNielU, odgrywa jego wiek. W świetle obecnej ustawy, która zastąpiła uprzednio obowiązującą ustawę o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 r.⁶⁴, przepisy stosuje się w zakresie postępowania w sprawach o demoralizację wobec osób,

⁵⁸ Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. poz. 1700), dalej: WspierResNielU.

⁵⁹ A. Balicki, *Komentarz do art. 4*, [w:] P. Drembkowski, G. Kowalski (red.), *Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji. Komentarz*, Warszawa 2023, s. 42.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Tak np.: A. Grześkowiak (red.), *Prawo nieletnich*, Warszawa 2020, s. 61.

⁶² Wyrok SA w Katowicach z 18 marca 2004 r., sygn. akt II AKa 531/03, Legalis nr 70063.

⁶³ A. Grześkowiak (red.), *op. cit.*, s. 61.

⁶⁴ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 969 z późn. zm.).

które ukończyły 10 lat i nie są pełnoletnie. Stąd nieukończenie przez nieletniego 10 roku życia lub uzyskanie pełnoletności uniemożliwia stosowanie przepisów ustawy, zatem wyłącza możliwość poniesienia przez niego jakichkolwiek konsekwencji z tytułu spożywania alkoholu.

Konkludując, problematyka skorelowana ze spożywaniem alkoholu zwłaszcza przez osoby młode, czyli takie, które nie uzyskały statusu pełnoletności, stanowi niezwykle istotne zagadnienie nie tylko prawne, ale również społeczne. Jak podaje Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, alkoholizmem w Polsce jest dotkniętych 700–900 tys. osób, przy czym liczba dorosłych Polaków, którzy nadużywają alkoholu, jest znacznie wyższa i może wynosić nawet ponad 2 mln osób⁶⁵. Problem wzmacnia fakt, że alkohol jako jedna z używek jest ogólnodostępny bez większych ograniczeń, a produkt w postaci dowolnego napoju alkoholowego można nabyć praktycznie wszędzie, począwszy od stacji benzynowych, sieci drogerii, kończąc na sklepach zaopatrzonych wyłącznie w wyroby alkoholowe, czynnych całodobowo. Nadto alkohol jako używka jest niezwykle upowszechniony i niejednokrotnie reklamowany za pośrednictwem środków masowego przekazu przez osoby powszechnie znane.

Z uwagi na fakt na wskazane okoliczności zapewnienie rozwiązań systemowych, mających na celu ochronne osób najsłabszych, jakimi są osoby małoletnie, przed szkodliwymi konsekwencjami natury fizycznej i psychicznej, które mogą wystąpić w wyniku używania alkoholu, zarazem kryminalizujących i penalizujących zachowania godzące w wartości tych osób, jawi się jako konieczne.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Bagan-Kurluta K., *Komentarz do art. 10 k.r.o.*, [w:] M. Załucki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, 2023, Legalis.
- Balicki A., *Komentarz do art. 4*, [w:] P. Drembkowski, G. Kowalski (red.), *Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji. Komentarz*, Warszawa 2023.
- Borowski M., Kłosowska E., *Alkoholizm jako rodzaj patologii społecznej*, Płock–Wyszków 2010.
- Borysiak W., *Komentarz do art. 18 Konstytucji RP*, [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP*, t. 1: *Komentarz do art. 1–86*, Warszawa 2016.
- Czarnek P., *Konstytucyjnoprawna ochrona dziecka*, [w:] A. Grześkowiak, I. Zgoliński (red.), *Prawo karne w ochronie praw dziecka*, Bydgoszcz 2018.
- Drela M., *Pełna zdolność do czynności prawnych*, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Zarys prawa cywilnego*, wyd. czwarte, Warszawa 2021.
- Gadecki B., *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] M. Banaś-Grabek, B. Gadecki, J. Karnat, *Kodeks karny. Część szczególna. Art. 148–251. Komentarz*, 2020, Legalis.

⁶⁵ *Alkoholizm w Polsce – statystyki*, <https://hh24.pl/alkoholizm/> (dostęp: 11.08.2023).

- Gadecki B., *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] B. Gadecki (red.), *Kodeks karny. Art. 1–316. Komentarz*, 2023, Legalis.
- Gardocki L., *Prawo karne*, wyd. dwudzieste pierwsze, Warszawa 2019.
- Grześkowiak A. (red.), *Prawo nieletnich*, Warszawa 2020.
- Guzik-Makaruk E.M., Wojewoda E., *Dziecko, nieletni, małoletni, młodociany, pełnoletni – podstawowe zagadnienia terminologiczne na tle systemu prawa*, [w:] E.M. Guzik-Makaruk, V. Skrzypulec-Plinta, J. Szamatowicz (red.), *Wybrane prawne i medyczne problemy ginekologii dziecięcej*, Białystok 2015.
- Hypś S., *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. siódme, Warszawa 2021.
- Hypś S., *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część szczególna, t. 1: Komentarz do artykułów 117–221*, wyd. piąte, 2023, Legalis.
- Hypś S., *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece*, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Prawo karne*, wyd. siódme, Warszawa 2020.
- Jodłowski J., Szewczyk M., *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] W. Wróbel, A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna, t. 2: Komentarz do art. 117–211a*, wyd. piąte, Warszawa 2017.
- Kamińska-Surówka K., *Nieletni sprawca przemocy w rodzinie w świetle prawa i praktyki organów ścigania*, „*Studia Prawnoustrojowe*” 2020, nr 47.
- Konarska-Wrzosek V., *Ochrona dziecka w polskim prawie karnym*, Toruń 1999, s. 104.
- Konarska-Wrzosek V., *Penalizowane sposoby rozpijania małoletniego i problem skutkowości tego przestępstwa*, [w:] J. Warylewski (red.), *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, seria: System Prawa Karnego, t. 10, wyd. drugie, 2016, Legalis.
- Konarska-Wrzosek V., Szewczyk M., *Przestępstwo rozpijania małoletniego – rodzajowy i indywidualny przedmiot ochrony*, [w:] J. Warylewski (red.), *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, seria: System Prawa Karnego, t. 10, wyd. drugie, 2016, Legalis.
- Kosonoga J., *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] R.A. Stefański (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. szóste, 2023, Legalis.
- Krawiec G., *Komentarz do art. 15 AlkU*, [w:] G. Krawiec, *Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. Komentarz*, 2021, Legalis.
- Lachowski J., *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] V. Konarska-Wrzosek (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. trzecie, Warszawa 2020.
- Lachowski J., A. Marek, *Prawo karne. Zarys problematyki*, wyd. piąte, Warszawa 2021.
- Marek A., *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] idem, *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. piąte, Warszawa 2010.
- Marek A., Konarska-Wrzosek V., *Prawo karne*, wyd. dwunaste, Warszawa 2019.
- Siwik Z., *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] M. Filar (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. drugie, Warszawa 2010.
- Smyczyński T., Andrzejewski M., *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, wyd. dziesiąte, Warszawa 2020.

- Soszyńska D., *Alkohol a psychika*, Warszawa 1980.
- Stawarska-Rippel A., *Komentarz do art. 10 k.r.o.*, [w:] M. Habdas, M. Fras (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2021.
- Strzebniczuk J.F., *Prawo rodzinne*, wyd. piąte, Warszawa 2016.
- Śledziewski A.D., *Przestępstwo znęcania się w kontekście przemocy w rodzinie*, Białystok 2016.
- Wąsek A., Warylewski J., *Komentarz do art. 208 k.k.*, [w:] A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do artykułów 117–221*, t. 1, wyd. czwarte, 2010, Legalis.
- Wątroba M., *Rodzina w świecie współczesnym*, [w:] M. Howorus-Czajka, K. Kaczor, A. Wierucka (red.), *Modele rodziny*, Gdańsk 2011.

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1359 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1360 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 969 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 165 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1138 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 18 października 2006 r. o wyrobie napojów spirytusowych oraz o rejestracji i ochronie oznaczeń geograficznych napojów spirytusowych (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1419 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. poz. 1700).

Orzecznictwo

- Wyrok WSA w Łodzi z 31 sierpnia 2017 r., sygn. akt III SA/Łd 563/17, Legalis nr 1669324.
- Uchwała SN (CI) z 9 czerwca 1976 r., sygn. akt VI KZP 13/75, OSNKW 1976, Nr 7–8, poz. 86.
- Wyrok SN – Izba Karno z 14 marca 2007 r., sygn. akt IV KK 472/06, Legalis nr 108247.
- Wyrok SA w Katowicach – II Wydział Karny z 19 czerwca 2013 r., sygn. akt II AKa 162/13, Legalis nr 739383.
- Postanowienie SN – Izba Karno z 17 kwietnia 2014 r., sygn. akt II KK 77/14, Legalis nr 998554

Postanowienie SN – Izba Karna z 10 marca 2017 r., sygn. akt V KK 13/17, Legalis nr 1581155.

Wyrok SA w Katowicach z 18 marca 2004 r., sygn. akt II AKa 531/03, Legalis nr 70063.

Źródła internetowe

Alkoholizm w Polsce – statystyki, <https://hh24.pl/alkoholizm/>.

<https://sjp.pwn.pl/szukaj/dostarcza%C4%87.html>.

Legal aspects of making minors drink

Summary

The problematics of alcoholism and alcohol consumption is a very relevant social issue. Alcohol consumption causes a plethora of undesired consequences, often leading to irreversible changes in the human system, also when it is consumed by people which should have nothing to do with it, and minors, who are subjected to enhanced legal protection, are undoubtedly such persons. The lawmakers made making minors drink a punishable offence according to the Polish Penal Code of 1997. The goal of this article is to familiarize the reader with the problematics connected to the aspects of making minors drink. The conclusions which were born from the analysis of the Polish Penal Code and other legal acts, especially the Minor Resocialization and Support Act norm the problematics of making minors drink in a complex way in the context of both the perpetrator and the victim themselves, who can bear the responsibility for consuming alcohol before reaching majority according to the minor law.

Keywords: penal law, penal responsibility, alcohol, making minors drink